

Bohuslav Binka, Petr Jemelka

Počátky českého a slovenského environmentalismu – vybrané kapitoly

KATEDRA
ENVIRONMENTÁLNÍCH
STUDIÍ

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické knihy nesmí být reprodukována nebo šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu vykonavatele majetkových práv k dílu, kterého je možno kontaktovat na adrese – Nakladatelství Masarykovy univerzity, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno.

muni
PRESS

Bohuslav Binka, Petr Jemelka

Počátky českého a slovenského environmentalismu – vybrané kapitoly

Masarykova univerzita
Brno 2015

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Tato publikace vznikla v rámci projektu OP VK s názvem „Internacionalizace, inovace, praxe: sociálně-vědní vzdělávání pro 21. století“ s registračním číslem CZ.1.07/2.2.00/28.0225. Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky. Více informací k projektu naleznete zde: <http://www.fss.muni.cz/cz/site/struktura/projekty/sova>.

Vědecká redakce MU / Scientific Editorial Board of Masaryk University:

prof. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc.

Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.

Mgr. Michaela Hanousková

doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.

doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D.

Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.

prof. PhDr. Petr Macek, CSc.

PhDr. Alena Mizerová

doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D.

doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.

Mgr. David Povolný

Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.

prof. RNDr. David Trunec, CSc.

prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.

prof. PhDr. Marie Vítková, CSc.

Mgr. Iva Zlatušková

doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D.

Recenzent: prof. PhDr. Jan Zouhar, CSc.

© 2015 Masarykova univerzita

Text © 2015 Bohuslav Binka, Petr Jemelka

Foto © 2015 Jan Krajhanzl (foto na obálce)

ISBN 978-80-210-7763-8

ISBN 978-80-210-7762-1 (brož. vaz.)

Obsah

Úvodní slovo.....	6
I. Počátky českého environmentalismu – Josef Durdík a jeho spis <i>Pozor na lesy!</i>.....	8
Úvod.....	8
Durdíkovo <i>Pozor na lesy!</i> – první přiblížení	12
John Ruskin – zrcadlo Durdíkovy knihy	16
Ruskin – Durdík: pokus o analýzu	20
Durdík – tři předpoklady, tři významy, tři charakteristiky	22
Použitá literatura.....	24
 Josef Durdík – <i>Pozor na lesy!</i>	 25
 II. Počátky environmentálně filosofického myšlení na Slovensku	 53
Situace ve slovenské vědě a filosofii.....	54
Věda a praxe	58
Problém evolucionismu.....	61
Jonáš Záborský a Ján Maliarik.....	63
Použitá literatura.....	71
 Ukázky původních textů.....	 73
Jonáš Záborský: Múdroseľ života ve chrámových řečech: pro všecy roku církevního příležitosti	73
Ján Maliarik: Celo-zemský univerzálny štát	76
Ján Maliarik: Tri sto hriechov ľudských.....	77
 Summary	 80
 O autorech.....	 81

Úvodní slovo

S počátky českého a slovenského environmentálního hnutí má česká historie, česká filosofie i samotný český společenskovědní environmentalismus problém. Neexistuje studie mapující přelom 18. a 19. století, která by s ohledem na téma přírody, její hodnoty či ochrany studovala podobu prvních vynořujících se náznaků, vlivů zahraničních autorů (zejména britských, německých a francouzských), postupné změny důrazu z romantismu na herbartovské směřování k velmi specifickému pozitivismu či hegelovský idealismus. Neexistuje ovšem ani podrobná analýza prvního díla, které téma environmentálního ohrožení a jeho důsledků tematizovalo – knihy *Pozor na lesy!* Josefa Durdíka. A s jedinou výjimkou¹ neexistují ani ucelené monografie, které by české environmentálně zaměřené autory druhé poloviny 19. století analyzovaly jinak než jako přívěsek k jinému hlavnímu tématu. Což je s ohledem na autory, jakými jsou Petr Jemelka,² Karel Stibral,³ Ivo Tretera či Jan Zouhar, jistě veliká škoda. Zdůvodnění, které usiluje vysvětlit nedostatečné historické, etické, estetické a v určitém smyslu i sociologické zkoumání počátků českého environmentálního myšlení odkazem na problematickou kvalitu prvních českých „zelených“ textů, je pouhou výmluvou. I kdybychom přijali předpoklad, že počátky českého environmentalismu jsou v určitém slova smyslu velmi sporné či velmi mělké, nic to nemění na poučení, které nám mohou poskytnout. Co když je současný environmentalismus těmito počátky ovlivněn víc, než je schopen připustit či reflektovat? Co když stále jedeme po trati, ke které vede jedna z výhybek oné epochy? Znalost počátku si české environmentální myšlení bezesporu zaslouhuje. A vše, co platí o českém environmentálním myšlení, platí i o jeho slovenské sestře. Známe ji stejně málo, spojení s ní je snad ještě méně probádané. Následující kniha má za úkol jediné – otevřít určitým způsobem dveře, které k zodpovězení právě položených témat povedou. Z důvodu účelu a rozsahu není naší ambicí vyplnit všechny stávající mezery, pokusíme se spíše položit první kameny mozaiky, kterou, jak doufáme, s námi dokončí i jiní. S čím tedy můžete v naší studii počítat? V mozaice počátků

---

1) Viz Jemelka, P., *Environmentalismus v českém filosofickém myšlení 1. poloviny 20. století*, Masarykova univerzita, Brno 2002.

2) Tamtéž.

3) Viz Stibral, K., *O malebnu: estetika přírody mezi zahradou a divočinou*, Dokořán, Praha 2011.

českého environmentalismu pokládáme jeden z centrálních kamenů – knihu *Pozor na lesy!* Josefa Durdíka. Tu přibližuje nejprve studie Bohuslava Binky, která se snaží komparací s dalším významným environmentálním autorem 19. století Johnem Ruskinem odpovědět na otázku, jaká východiska, význam a přesah má Durdíkova kniha. Na tuto část navazuje přetisk samotné Durdíkovy knihy, jejíž první (a zároveň poslední) vydání vyšlo před více než 140 lety.

Na právě uvedenou sondu pak navazuje studie Petra Jemelky, mapující první autory slovenského environmentálního myšlení – Jonáše Záborského a Jána Malia-rika. Jemelka se v ní snaží ukázat, že slovenské environmentální myšlení není žádným derivátem českého, a v mnoha ohledech je dokonce předbíhá. I studii Petra Jemelky doplňují vybrané texty zkoumaných autorů.

Koncept naší knihy není založen na širší záběru či úplném postihnutí zkoumané doby, určitě však čtenáři umožní přiblížit si a promyslet první záblesky českého a slovenského environmentálního myšlení. Přejeme příjemné čtení.

I. Počátky českého environmentalismu – Josef Durdík a jeho spis *Pozor na lesy!*

Bohuslav Binka

Úvod

Následující text, jehož cílem je uvést první, či přinejmenším jednu z prvních¹ českých knih věnujících se ochraně přírody – studii Josefa Durdíka *Pozor na lesy!*² – vychází z několika předpokladů, které bude vhodné hned na počátku přiblížit a reflektovat.

---

1) Českých autorů tematizujících problematiku ohrožení přírody není v druhé polovině 19. století a na počátku století 20. mnoho. Mezi nejvýznamnější můžeme řadit F. X. Šaldu, T. G. Masaryka či Annu Pammrovou. Příznačné je, že u všech tří není ochrana přírody ani zdaleka hlavním tématem. Jejich význam a přínos českému environmentálnímu myšlení se tím však nijak nesnižuje. Chudobu české environmentálně zaměřené literatury 19. století skvěle dokumentuje kniha Petra Jemelky *Environmentalismus v českém filosofickém myšlení 1. poloviny 20. století*, ve které autor představující kořeny meziválečného českého environmentálního myšlení analyzuje vždy drobné odkazy myslitelů, jejichž hlavním tématem není environmentální ohrožení a ochrana přírody. Oproti německému či britskému (ale také švédskému, norskému a dánskému) kulturnímu okruhu je to významný rozdíl. Viz Jemelka, P., *Environmentalismus v českém filosofickém myšlení 1. poloviny 20. století*. Masarykova univerzita, Brno 2002.

2) Viz Durdík, J., *Pozor na lesy!* Tiskem a nákladem Jana Otty, Praha 1874.

I.

První předpoklad stojí na analýze historického i současného „společenskovědního environmentalismu“. Byly a jsou „environmentální filosofie“, „environmentální etika“, „environmentální sociologie“ či „psychologie ochrany životního prostředí“ empirickými vědními disciplínami, pokusy o nové metafyzické analýzy společenských věd shora, nebo projevy ideologického vidění světa a společnosti? Zkoumání historických textů českého environmentalismu by totiž v prvním, druhém i třetím případě mělo značně odlišný smysl.

Zkoumání historie (či prehistorie) většiny empirických vědních disciplín naší připravenost stát se v nich vynikajícími vědci bezprostředně neovlivňuje.³ Znalost ptolemaiovské astronomie není pro pochopení současné kosmologické vědy zásadní a stejně tak není znalost renesanční lékařské či biologické vědy bezprostředně užitečná pro současné vědce v oblasti medicíny či evoluční biologie. Pokud by tedy společenskovědní environmentalismus byl empirickou vědní disciplínou, měla by analýza 140 let staré studie význam výhradně historický či cvičně-metodologicko-analytický. Nechci v žádném případě popírat smysl takového výzkumu, ovšem jeho význam by byl mimo samotný záběr vývoje dané vědní disciplíny.

Pokud by současný společenskovědní environmentalismus vykazoval znaky výrazných ideologických rysů, byla by analýza jednoho z prvních textů čímsi podstatně jiným. Jednalo by se buď o příklad foucaultovsky zaměřené analýzy „vzniku nového mocenského diskursu“,⁴ jazykové analýzy vycházející z díla Bryana Magee,⁵ Ericha Auerbacha⁶ či v populárnější verzi George Orwella,⁷ nebo o analýzy typu paretovského „jazyka elity“⁸. Zda lze takto naznačené přístupy nazvat sociologickým, politologickým či jazykovým zkoumáním, není důležité, v každém případě se jedná o přístup odlišný od ryze historického zkoumání přiblíženého v předcházejícím odstavci.

3) Myšlenku zásadního rozdílu ve významu znalosti genealogie vědy a filosofie můžeme najít například u K. R. Poppera (viz Popper, K. R., *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. Routledge Classics, London 2002), L. Laudana (viz Laudan, L., *Progress and Its Problems – Towards a Theory of Scientific Growth*. University of California Press, London 1978), ale také v mnoha kompendiích týkajících se teorie vědy (Hitchcock, Ch., *Contemporary Debates in Philosophy of Science*. Blackwell Publishing Ltd., Oxford 2004).

4) Foucault, M., *Je třeba bránit společnost: kurs na Collège de France 1975–1976*. Filosofia, Praha 2005.

5) Magee, B., *Wagner and Philosophy*. Penguin, London 2001.

6) Auerbach, E., *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*. Princeton University Press, Princeton, NJ 2003.

7) Orwell, G., Politika a anglický jazyk. In: *Uvnitř velryby a jiné eseje*. Atlantis, Brno 1997, s. 361–381.

8) Pareto, V., *Sociological Writings*. Praeger, New York 1966.

Co když je však část společenskovedního environmentalismu specifickým druhem filosofické a etické analýzy předpokladů (či důsledků) společenských a vědeckých aktivit? Co když společenskovední environmentalismus – ať již spolupracuje s empirickou vědeckou bází, či nikoliv – vždy vznáší nárok na jistý filosofický a hodnotový přesah? Ať už by se jednalo o specifickou podobu teorie vyššího řádu,⁹ výzkum „slepých skvrn“ vybraných vědních disciplín,¹⁰ nebo hodnotový rozbor, šlo by o analýzu, která se do značné míry překrývá s filosofickým myšlením a filosofickou, nikoliv empiricky vědeckou metodologií. A metodologické řemeslo filosofie i etiky se na svoji minulost dívá jinak než empirická věda. Dobrá znalost textů Platóna, sv. Augustina či K. R. Poppera není specifikem historiků filosofie, ale předpokladem zvládnutí specificky filosofického typu myšlení a způsobu analýzy. Pokud bychom chtěli použít razantnější formu vyjádření, lze konstatovat, že prozatím všechny snahy převést filosofii na ryze empirickou vědní disciplínu byly i z hlediska dopadu směrem k empirickým disciplínám méně inspirující než „klasická“ filosofie.

Je-li tedy alespoň určitá část společenskovedního environmentalismu filosofická, etická či metafyzická, má přiblížení si prvního zásadního českého environmentálního textu význam nejen historický či dekonstruktivní, ale také význam spojený s provozem samotného společenskovedního environmentalismu.

Následující studie přitom vychází z předpokladu, že minimálně určitá část společenskovedního environmentalismu má skutečně povahu filosofické či etické disciplíny (jakkoliv s přesahem směrem k empirickým společenským vědám), a proto jsou pro ni studium a analýza vlastních kořenů bytostně důležité. Pokud v tomto smyslu Durdík dostojí filosofické rovině environmentalismu, bude jeho dílo něčím jiným než epizodou vývoje empirické vědy či dobovým ideologickým pamfletem.

II.

Druhý předpoklad souvisí s tím, co bychom mohli nazvat problémem scientismu, ahistorického pohledu a amorálního pozitivismu. V našem hodnocení významu studie *Pozor na lesy!* Josefa Durdíka lze zaujmout tři krajní postoje.

První znamená hodnotit toto dílo na základě současných poznatků (tzn. porovnávat je s dosaženým poznáním v přírodovědných i společenských environmentálních vědách) a také na základě určitého hodnotového nahlížení světa. Jakkoliv je tento

9) Laudan, L., *Progress and Its Problems – Towards a Theory of Scientific Growth*. University of California Press, London 1978.

10) Binka, B., Posvátné vědy – znovuobjevení meta-konceptu pravdy u jedné vědy konce 20. století. In: *Sociální studia*, roč. V, 2008, č. 3–4, s. 155–176.

pohled nevyhnutelně přítomný v každém hodnocení, protože nelze „definitivně“ opustit vlastní zorné pole, jako metodologické východisko je naprosto neudržitelný. Kritizovat Durdíka za neznalost vlastností kyslíku, za nepochopení meteorologických zákonitostí či za silný antropocentrický postoj znamená v první řadě poukázat na vlastní neznalost vývoje evropského myšlení od Wilhelma Diltheye přes Hans-Georga Gadamera k Michaelovi Foucaultovi.¹¹ Morální odsouzení Karla IV. za feudální zlovyky či Aristofana za misogynii nedává jiný než ideologický smysl.

Poněkud odlišně se na problém historického vědomí dívají někteří představitelé scientismu ve 20. století. Ti uznávají nesmyslnost ahistorického hodnocení, ale nahrazují ji podivnou konstrukcí „vědeckého smyslu dějin“, ve které je určitý koncept určité vědní disciplíny dosažením „konečného“ poznání a dějiny k němu tím či oním způsobem směřují. Tato forma pohledu na dějiny se od ahistoricky naivního pohledu liší pouze mírou smířlivosti a uznáním dějinného vývoje, nikoliv však apriorní nadřazeností svého pohledu. Ať se již jedná o Carnapův koncept vědy jako protikladu smysluprostých vět, marx-leninský koncept historie, či sociobiologický nárok na proměnu všech společenskovedních disciplín – vždy jde o to vidět ostatní (současné či v historii existující koncepty) jako méněcenné, čekající na definitivní vysvobození svojí vlastní vědní disciplínou. Z tohoto pohledu by byl Durdík jedním z předvědeckých či nedostatečně vědeckých autorů a význam jeho textu by byl opět redukován na historický. Pokud bychom chtěli využít jazykovou zkratku, tak z pohledu tohoto typu scientismu nezaslouží Durdík kritiku za to, že nebyl hlubinným ekologem či sociobiologem nebo marxistou, ale musíme ho litovat za to, že jimi být nemohl a nestačil.

Třetí krajní postoj možného historického zkoumání je snaha o, či v jiném slova smyslu rezignace na, hodnotové stanovisko jako takové. Tento typ historického pozitivismu záměrně odhlíží od hodnotících soudů vzhledem k jednotlivým historickým událostem (postavám, sporům) a klade důraz na ryze faktografické pojetí historie. I když odhlédneme od specifického problému využití tohoto přístupu v případě hodnotícího společenskovedního environmentalismu (environmentální přístup a historický pozitivismus jsou v tomto smyslu nekompatibilní), zůstává otázka obecné dosažitelnosti nehodnotícího postoje. Každý popis totiž v sobě nese určitá hodnotová východiska a je jimi (ať již vědomě, či nevědomě) strukturován. Nehodnotící historický pozitivismus je nejen nedosažitelný, ale také dosažení nehodný ideál.¹²

11) Na první pohled by se mohlo zdát, že kritika ahistoricismu není v roce 2015 na místě – existují tisíce děl, které se tímto problémem zevrubně zabývají a vyvrácení ahistoricismu je starší než první romantizující environmentální texty. Ovšem ahistoricismus je stále ještě v českém společenskovedním prostředí hluboce zakořeněn a najdeme jej u mnoha významných myslitelů (často přírodovědně či technicky vzdělaných).

12) Mezi významné kritiky českého pozitivismu „faktů a faktiků“ patří Václav Černý. Vynikající je jeho analýza Zdeňka Nejedlého ve třetím díle Černého autobiografie. Viz Černý, V., *Paměti, III* (1945–1972). Atlantis, Brno 1992.

Jsem přesvědčen, že ani jedno z právě představených hledisek není k naší analýze vhodné, a proto bude náš pohled založen na poněkud jiné perspektivě. Pokusíme se pro český environmentalismus zásadní Durdíkovu knihu zhodnotit nejen na základě analýzy textu samého, ale také porovnáním s texty autora, který ve stejné době, ovšem na základě jiných konceptů tematizoval stejný problém. Půjde tedy (mimo jiné) o určitou srovnávací analýzu, tak jak ji v jiné podobě známe z výzkumů srovnávacích literatur či z výzkumů srovnávací religionistiky. Nebudeme na zkoumanou knihu přikládat hledisko nadřazeného ahistorismu, povýšeneckého scientismu, ovšem ani pozitivistického důrazu na čistá fakta. Namísto toho se pokusíme odpovědět na otázku, čím se liší a co ji spojuje s dílem autora, který o Durdíkovi může říci v určitém smyslu více než Durdík sám.

Z právě přiblížených úvah vyplývá i struktura naší studie. Nejprve se pokusíme stručně prezentovat základní tematiku Durdíkovy knihy. V druhém kroku přiblížíme dílo určené ke komparativnímu srovnání, což nám umožní krok třetí: srovnání východisek Durdíkova postoje s východisky ostatních evropských myslitelů ve stejné oblasti. Všechny tři kroky nám přitom umožní odpovědět na otázku, nakolik je Josef Durdík – zejména v porovnání s dalšími autory druhé poloviny 19. století – stále platným inspiračním zdrojem současnému environmentálnímu myšlení.

Durdíkovo *Pozor na lesy!* – první přiblížení

Přiblížme si nejprve stručně obsah knihy *Pozor na lesy!*. Po žánrově výrazně odlišném úvodu, který je spíše estetickým navozením atmosféry než uvedením do tématu, Durdík uvádí nejprve tři zásadní důvody, proč považovat les za důležitý.

První argument podle Durdíka souvisí s chemickými procesy mezi lesem a ovzduším. Les produkuje kyslík (a v nižší míře „silný“ kyslík, tzv. ozón) a zároveň zbavuje ovzduší kysličníku uhličitého. Les tím ovzduší čistí (Durdík považuje jak kyslík, tak ozón za čistící plyny, které hubí choroboplodné zárodky) a zároveň vybavuje látkou nutnou pro život všech živočichů (opět kyslíkem). Jen díky lesům nepodléhá celý svět procesům hniloby, rozkladu a postupného rozpadání, protože kyslík očišťuje i dodává energii. Jak píše sám Durdík: „*Když se sloučí uhlí s kyslíkem, povstane plyn, jemuž říkáme uhličitá kyselina (čili uhličenatka); ji už nemůžeme užívat k dýchání, neboť jest to látka škodná, jedovatá. [...] Mimo to všude, kde co hoří, kvasí, kysá, hnije, všechno to děje se na útraty kyslíku a na rozmnožování uhličitě kyseliny. Zdravého ubývá, škodného přibývá, vzduch se kazí. [...] Ale zvířectvo nemůže býti bez bylin, poněvadž by nikdo potřebného kyslíku mu nezjednával. Co jsme vyložili o bylinstvu vůbec, platí ovšem nejvíc o lesích, které jsou jako velikánské sbírky*

*nejmocnějších rostlin, ba jsou lesy pravé dílny na kyslík, tento plyn života – jsou čistárny vzduchu.*¹³

Druhý důvod, který by nás podle Durdíka měl přivést k ocenění a ochraně lesů, je spojen s jejich dopadem na vyrovnávání teplotních extrémů. Lesy totiž podle něj slouží jako vynikající akumulátor teplot, kdy v horkých měsících dodávají prostředí chlad a v zimních zase snižují extrémní mrazy. Stejně jako moře (a především tam, kde moře není k dispozici) činí podnebí méně extrémním a nebezpečným. I z velmi nehostinných míst tak les dokáže udělat obyvatelnou krajinu. Opět samotný Durdík: *„Vzduch v lese jest za letního času chladnější než mimo lesy, poněvadž jej svršky stromů, které se jako veliká pokrývka nad ním rozstírají, chrání – v lese věčný stín. V zimě naopak jest vzduch lesní touž pokrývkou chráněn proti mrazným větrům, jest tedy teplejší; mimo to nemůže teplo z jeho půdy tak sálati, poněvadž jej pokrývka zadržuje. Podobně jest v lese jako ve sklepě; ve sklepě jest chladno, když je horko venku, a v zimě opět proti mraznému vzduchu teplo.*¹⁴

Posledním argumentem ve prospěch lesů je pak Durdíkovi koloběh vody v lesní a odlesněné krajině. Les je podle Durdíka zásadním činitelem vodního koloběhu, který svojí funkcí připomíná sérii hub schopných v období srážek vodu nasát a udržet a v období sucha ji pak postupně vydávat. Což znamená, že lesní krajiny netrpí téměř nikdy extrémními povodněmi ani extrémními suchy. Les je nutnou podmínkou trvalých vodních pramenů a pouze řídkých povodní. A nejen to – v odlesněných krajinách se v průběhu let a desetiletí postupně odkrývá skalnatý povrch a půda mizí. Proto čím výše se dostáváme, tím zásadnější roli lidé lesům přisuzují (podle Durdíka není náhodou, že mytický význam přisuzují stromům lidé ve Švýcarsku či na Šumavě). Les tedy brání extrémům vodního koloběhu i erozi¹⁵. Durdíkovými slovy: *„Les se svými stromy a keři, větvemi a větvičkami, mechem, listím a jehličím rozmnožuje také povrch, z něhož se pára vyvinuje. On vypouští hojnější vláhu, kdyby se strojilo sucho, a opět do sebe saje ze vzduchu vláhu nadbytnou. Přijdou-li větry vlhké, ubírá jim les vody, a naopak táhne-li vítr suchý, který vysouší, naplňuje jej vlhkostí svou. Pro tuto vlastnost může les vhodně porovnat se s houbou; jako houba vpije les do sebe vodu, když je jí dostatek, a podrží ji v sobě. Působí tedy také jako velikánský upravitel (regulator); přechody nejsou tak náhlé a přílišné. V krajinách, které ještě přiměřeně dosti lesů mají, prší častěji, ale jemněji.*¹⁶

13) Durdík, J., *Pozor na lesy!* Tiskem a nákladem Jana Otty, Praha 1874, s. 8.

14) Tamtéž, s. 16–17.

15) Slovo eroze Durdík samozřejmě nepoužívá.

16) Durdík, J., *Pozor na lesy!* Tiskem a nákladem Jana Otty, Praha 1874, s. 19.

Všechny tři důvody podle Durdíka jednoznačně hovoří pro ochranu lesů. Durdík ovšem neusiluje o návrat lesů na celé území Čech, ani o návrat k divočině (ta má na několika místech knihy spíše zápornou konotaci), pouze o nalezení rovnováhy, ve které lesní a mimo-lesní krajina umožní pro lidi nejlepší podnebí, vodní koloběh i zemědělské využití. Nejde o to lesy dosadit na první místo, jde o to přestat „*zuřit proti lesům*“. Tam, kde se skutečně lesy vymýtily, kde zuřivost proti lesům zvítězila – Španělsko, Dalmácie –, tam v současnosti existuje pouze kamenitá a pouštní krajina, která neumožňuje bohatý život.

Po uvedení tří základních a dvou doplňujících důvodů pro ochranu lesů přistupuje Durdík k tématu, kdo a jak má lesy chránit. Podle něj není ochrana lesů zájmem individuálním, a proto nemůžeme nechat lesy pouze na rozhodnutí jejich majitelů (individuálních vlastníků). Lesy souvisejí s celkem země (krajiny), a proto je jejich ochrana státní záležitostí či jinými slovy záležitostí celku. Jak píše sám Durdík: „*Na jednotlivce se při tom spolehnouti nesmíme, a celek společnosti lidské nesmí nikdy svou životní otázku ostaviti pouhé obětavosti jednotlivcův – celek musí starati se sám o sebe jakožto celek a musí tedy k lesnictví přihlídat. Tento celek tj., jenž musí i nerozumného jednotlivce chrániti.*“¹⁷

A záležitostí státu není jen ochrana lesů i proti vůli jejich majitelů, úkolem státu je i zabezpečení a kontrola vzdělanosti lesníků – pravý náhled na les může zabezpečit pouze stát a jeho vědecké a výchovné instituce. „*Za druhé přísluší celku, aby se staral také o pokrok v hospodářství lesním; tedy aby dohlížel, zdali vzdělaní lesníci o lesních záležitostech rozhodují, a pak aby bylo příležitosti poskytnuto, aby mohli se vzdělat lesníci důkladní, též aby známosti o důležitosti lesa vnikaly v lid – tedy poučení lidu je zde také pozoruhodným činitelem. Jako školy hospodářské zakládají se za nové doby školy lesnické, ale v hlavní věci ovšem už školy vůbec mají také povinnost, aby pravý náhled o lese rozšiřovaly.*“¹⁸ Takto vedené lesní hospodářství se státní výchovou lesníků a státní kontrolou využívání lesů povede i k rozvoji dřevařského průmyslu, argumentuje Durdík.

Poslední část knihy tvoří určitá kompilace historizující úvahy, estetických argumentů pro ochranu lesa a konkrétních návodů, jak ochranu lesa pojmout i v mimo-státním prostoru.

Historickou pasáž charakterizuje především snaha spojit mytologickou úctu k lesu, patrnou v některých kulturách, s Durdíkovým vědeckým oceněním lesa. Durdík nejprve konstatuje, že všechny zdravé národy – například řecký národ či Slované – tím či oním způsobem oslavovaly les a zbožňovaly jej. Tento zbožný postoj k lesu pak podle

17) Tamtéž, s. 32–33.

18) Tamtéž, s. 34–35.

něj vyplýval z bližšího vztahu k přírodě a z bezprostředního kontaktu s ní. Tuto pravdivou intuici přírodních národů v dnešní době definitivně potvrdila věda a její odhalení vzájemných vztahů mezi živými tvory (včetně lidí) a lesy. Hodnota lesa je tak potvrzena jak v bezprostředním styku s ním (dávní Řekové a Slované), tak jeho vědeckým zkoumáním.

Ovšem hodnotu lesa potvrzuje podle Durdíka také estetické a zdravotní hledisko. Les je nejen zdrojem užitku (jak potvrdila věda) a zbožnosti (jak potvrzují národy dávných kultur), ale také estetického zálibení a zdraví. Na rozdíl od krásy subjektivní (např. krása určitého typu účesu u ženy) je krása lesa uznávána všemi a spojuje utilitární užitečnost s pozitivním dopadem na morálku a vnímání krásy. Jak píše sám Durdík: *„Dojem z krásy lesův zvyšuje se bezprostředním působením na celé nervstvo. Nejen oko se kochá. Proč posílají lékaři chorobné do lesa? Zdraví tam vzduchem proudí, sílivá vůně vane nám vstříc ze všech stran a zotavuje se celé tělo. Blahou tuto mocnost, pozdravující účín lesního dechu cítí také zdravý člověk; nervy přicházejí v lahodné rozechvění, zrak i sluch se občerstvují, a krev osvěžena čistým ozonovým kyslíkem proudí žilami jako dárkyně života – pocit životní v nás stoupá, člověk žije mohutněji a nadýchá si s tím rozkošným vzduchem nové chuti k životu; les hojí tělo i duši, plíce i srdce. Mnohá chmura zmizí s oblohy našich nadějí a mnohá hvězda zaleskne se tam jasnějším třpytem. Tam v lesním šeru se tak slastně blouzní a rozjímá, tam se cítí člověk volným a přírodě bližším. Všichni básníci pěli na oslavu lesa!“*¹⁹

Na právě uvedenou pasáž, kde estetizujícím způsobem autor odkazuje na estetickou hodnotu lesa, navazuje kapitola, ve které Durdík přechází k praktickým krokům, které by mohly vést k „ostromění“ či „zalesnění“ české krajiny, a na příkladu Londýna ukazuje přínos stromů pro velkoměstské prostředí a kvalitu života v něm.

Celou knihu končí úvaha o roli spolků a občanských aktivit spojených s ochranou a výsadbou lesa, kde se Durdík snaží dokázat, že spolupráce státu a občanských spolků může proměnit špatné lesy v dobré a bezlesou krajinu v kraj, který kombinuje volné a lesní plochy ideálním způsobem. Durdík zde dovršuje postupnou proměnu žánru z popularizačně-vědeckého v hodnotově-imperativní, popis definitivně nahrazuje apél a imperativ smíšený s estetickou argumentací. Vše pak završuje stručný souhrn obsahu celé knihy.

19) Tamtéž, s. 46.

John Ruskin – zrcadlo Durdíkovy knihy

Proč jsem se rozhodl k analýze významu knihy Josefa Durdíka využít právě Johna Ruskina? Na důvody se podíváme optikou několika překrývajících se podmínek. Durdík i Ruskin žijí ve stejné době (i když byl Ruskin o 18 let starší, zemřel o pouhé dva roky dříve).²⁰ Oba většinu svého života věnují stejným tématům – estetice, historii, přírodě, a to vždy s určitým filosofickým přesahem.²¹ Oba patří k pionýrům tématu ochrany přírody. Oba se snaží estetizovat i ve svém mimoestetickém díle. Oba se snaží tím či oním způsobem navázat na anglické hnutí kritizující mechanistický přístup ke skutečnosti a oba se také snaží vyrovnat s myšlenkou osvícenecké vědy. Oba se svým způsobem považují za společenskovědně zaměřené myslitele. Oba se setkají s Darwinem a část svého díla pak věnují reakci na Darwinovu teorii. Oba vytvoří poměrně výraznou školu svých následovníků, která ovšem v obou případech poměrně záhy po jejich smrti jako škola (či spíše myšlenkový směr) zaniká. Oba přesto výrazně ovlivní kulturu svých zemí. A konečně – jakkoliv tklivě – oba jsou dosud předmětem zájmu vědeckých konferencí, a přesto jejich knihy téměř nikdo nečte. Hledali bychom velmi obtížně autora, který se na komparaci významu Durdíkova ochránářského díla hodí více. John Ruskin je v mnoha ohledech příkladným zrcadlem environmentální části díla Josefa Durdíka.

Přibližme si tedy Ruskinův koncept hodnoty přírody a také jeho základní názory na její ochranu.

John Ruskin

Ačkoliv jsem právě uvedl mnoho rysů, které Johna Ruskina s Josefem Durdíkem spojuje, musím představení Johna Ruskina a jeho přístupu k hodnotě přírody začít důležitým rozdílem v díle obou autorů. Na rozdíl od Josefa Durdíka je totiž John Ruskin autorem přinejmenším dvou navzájem výrazně odlišných filosofických konceptů přírody a není možné jej vnímat jako vnitřně konzistentního autora.²² Přibližme si nejprve obě Ruskinovy představy přírody a zvolme tu ke komparaci vhodnější.

---

20) John Ruskin: 8. února 1819 – 20. ledna 1900; Josef Durdík: 15. října 1837– 30. června 1902.

21) Nejde mi zde o kvalitu tohoto přesahu, která je podle mého názoru u obou autorů výrazně jiná, ale o snahu filosofického přesahu dosáhnout.

22) Více se rozporům v díle J. Ruskina věnuji v knize *John Ruskin a příroda*, konkrétně v kapitole „Evoluce bez Darwina, filosofický koncept přírody v díle Johna Ruskina“. Viz Stibral, K., Binka, B., Johanisová, N., *John Ruskin a příroda*. Dokořán, Praha, Masarykova univerzita, Brno 2011, s. 27–61.

Koncept 1.

První z Ruskinových konceptů chápe přírodu jako součást kosmologického procesu ožívování (zvyšování Boží přítomnosti ve) světa/světě. Ruskin je přesvědčen, že biologická (darwinovská) evoluce je součástí procesu mnohem staršího a širšího. Svět byl totiž stvořen jako „téměř mrtvý“ a jen díky Boží přítomnosti (či v jiné souvislosti Boží síle) je od samého počátku neustále ožívován a míra života se v něm zvyšuje. Vnitřní proměnou, která je ožíváním, se svět neustále pohybuje směrem od ne-životu k životu. Proto můžeme různé části světa objevovat jako různě oživené. Mořský písek je méně strukturovaný než krystal ametystu, krystal ametystu je méně strukturovaný než mořská řasa. Ta je zase méně strukturovaná (a tedy méně živá) než sýkorka a ta méně než člověk. Svět je putující hierarchií jsoucna směrem k plnému životu – Bohu. Člověk je v takto viděném kosmu „dočasnou korunou Božího stvoření“, která je výrazně méně živá než Bůh a kterou jistě v budoucnosti vystřídá život, který bude mírou své živosti vyšší, a tedy zase o kousek blíže Bohu. Takto Ruskinem koncipovaná představa „evoluce světa“ má hned několik zásadních důsledků. Za prvé: Principiální silou kosmu není darwinovsko-mechanistický selekční tlak či boj o přežití, ale „oživující duchovní tvůrčí síla, která je synonymem Boha“. Svět je jako železo magnetem přitahován právě touto silou směrem ke stále živější podobě. Za druhé: Měřítka dosažené úrovně je dáno výhradně mírou života v daném předmětu nebo subjektu obsaženém. Takže člověk je sice dočasným vrcholem putování kosmu (samozřejmě s výjimkou Boha), ovšem jeho výtvoři jsou mnohem níže než ostatní živé bytosti obývající Zemi. Vlk či pes je mnohem strukturovanější, oživenější než psí bouda nebo lidský dům. Mák je mnohem více živý než Wattův parní stroj. A nejenom to – míra hodnoty každé jednotlivé bytosti, přírodniny či věci je dána i jejím dopadem na posilování nebo oslabování životní síly ostatních bytostí či věcí. Takže zatímco pohled na drobné ptactvo oživuje naši duši a posiluje její živost, je průmyslová výroba masovou produkcí opaku života – ducha smrti. Za třetí: Na rozdíl od Lamarckovy a částečně též Darwinovy evoluce má Ruskinův koncept evoluce i své „protiproudící“ okamžiky, ve kterých se na určitý čas směr působení obrátí a „duch smrti“ nabyde dočasného vrchu. Jsou to období, kdy magnetismus Boha nestačí na další posun světa k životu a „duch smrti“ dokáže o kus vrátit evoluční proces zpět. Za takové období považuje Ruskin i svoji dobu „průmyslové revoluce“ a „vítězství mechanismu nad životem, peněz nad lidmi“.

Koncept 2.

Velmi odlišný je druhý Ruskinův koncept přírody, který (pro čtenáře Ruskinova díla překvapivě) nepřipouští myšlenku evolučního vývoje světa a hodnotu přírody odvozuje z představy platónské stálosti všeho podstatného včetně superorganismu přírody. Na rozdíl do svých předchůdců počínaje Williamem Blakem přes Coleridge a Wordswortha

až po Carlyleho, na které tolik navázal v konceptu nedarwinovské evoluce, v této vizi odmítá vývoj všeho, co přesahuje primitivní empiricko-mechanistický svět neživého a lidských konstruktů vzniklých na základě materialisticky-mechanistické představy fungování kosmu. Pod fyzikálním (a v lidském světě politicko-ekonomickým) povrchem hemžení neorganických sil existuje neměnný svět energie a hodnoty organického a duchovního života. Čím více života subjekt obsahuje, tím méně podléhá změnám a celek pozemského života – živok²³ – je ve svém jádru stejně tak neměnný jako plný života a duchovní tvůrčí síly. Na rozdíl od stále se proměňující (a stále více živé) přírody prvního konceptu zde Ruskin přírodu oceňuje díky stálosti, kterou její jednotlivé organismy i ona jako celek vykazuje. Příroda je sama součástí (či spíše výrazem) platónské ideje.

Cílem této studie není analyzovat vztah prvního a druhého Ruskinovského konceptu – stačí konstatování, že mezi oběma Ruskin „přepínal“ v průběhu svého života velmi často a ačkoliv se navzájem vylučují, najdeme je společně hned v několika dílech tohoto autora.²⁴

Je tedy vůbec možné využít dílo Johna Ruskina ke komparaci s Josefem Durdíkem, když na rozdíl od něj vytvořil Ruskin tak nápadně odlišné pohledy na přírodu a její hodnotu? Podle mého názoru ano, protože za konceptem jedna i dva stojí určitá shodná východiska, která Ruskinův postoj k hodnotě přírody ukazují jako naopak stálý a prostupující oběma přístupy. Co je tedy spojující linkou prvního a druhého světa?

1. Odmítnutí představy scientismu jako nástroje poznávání světa. Ruskinovi na lockovsko-hobbesovském scientismu vadí představa „ryzí, nehodnotové“ vědy, která nahrazuje živé vztahování se ke skutečnosti převodem na kvantitativní data. Nehodnocení je podle Ruskina pouze maskou, za kterou lze nalézt skutečné motivy scientistického přístupu – snahu ovládnout, podřídit si zkoumaný subjekt a v určitých momentech se i radovat z jeho utrpení. Scientistická racionalita nepostrádá „kompas hodnocení“, ale jeho střelka nás připravuje o schopnost skutečné hodnoty spatřit.
2. Odmítnutí představy mechanisticky-materialistického světa. Jak ve světě jedna, tak ve světě dva Ruskin příkře odmítá představu světa-stroje tikajícího v descartovském prázdném prostoru na základě mechanistických principů. Ve světě jedna je taková představa odmítnuta ve prospěch světa organického vývoje, ve světě dva ve prospěch světa neměnné živosti, ovšem v obou jí Ruskin věnuje

23) Platónský termín živok odkazuje na rozdíl ve vnímání světa u Řeků a v novověké mechanistické filosofii. Zatímco La Mettrimu je svět včetně člověka mechanickým automatem bez vnitřních (subjektivních) impulsů, je pro Platóna celek světa živoucím a oduševnělým subjektem – „živokem“.

24) Paradox ruskinovského konceptu (světa) jedna a dva se pokouším podrobněji rozebrat v knize John Ruskin a příroda. Viz Stibral, K., Binka, B., Johanisová, N., *John Ruskin a příroda*. Dokořán, Praha, Masarykova univerzita, Brno 2011, s. 29–53.

stejně silné pohrdání. Příroda (včetně jejích neživých částí) je vždy (a v obou světech) především oduševnělá, nikoliv hmotně-mrtvá.

3. Odmítnutí etického relativismu (který Ruskin nalézal jak v utilitaristické, tak na ekonomické teorii založené etice). Jak svět nedarwinovské evoluce, tak svět platónské stálosti jsou v Ruskinově vidění hodnotově hierarchicky uspořádané a nelze jejich hodnotovou strukturu přehlížet. Příroda je v obou Ruskinových konceptech zásadní hodnotou převyšující hodnotu čehokoliv, co je schopen vytvořit člověk. Proto je představa peněžního ocenění přírody podle Johna Ruskina zvrácená a odporuje řádu světa prvního i druhého.

Po stručném přiblížení obou Ruskinových konceptů a jejich základních odlišných i spojujících rysů bych ještě rád přiblížil další důležitý rys Ruskinova díla. Stejně jako hierarchické vidění hodnot, tak i anti-scientismus a odpor vůči mechanistickému materialismu prostupují celým Ruskinovým dílem. I čtenář, který s Ruskinovou analýzou scientismu či ekonomistického zploštění světa souhlasí, bude mít problém s určitým typem ruskinovské argumentace. Označil bych ji jako intuitivně-estetický dogmatismus.²⁵ Zde si dovoluji drobnou odbočku. V okamžiku, kdy přestáváme pojem dogmatismus používat jako určitou nálepku či floskuli a pokusíme se ho analyzovat, zjistíme, že ukazuje na dva částečně odlišné postoje. První typ dogmatika je přesvědčen, že objevil „definitivní pravdu“ či spíše mechanismus na výrobu pravdivých tvrzení. Odkryl určitou část skutečnosti, která se nejen nemůže mýlit, ale navíc odhaluje principiální postup poznávání univerzálně platných pravd. K dogmatikům tohoto typu patří například marx-leninističtí intelektuálové 30. let 20. století, ale také brutální empirikové scientismu v druhé polovině 19. století a radikální sociobiologové konce 20. století. Druhý typ dogmatika necharakterizuje tento typ víry v určitý koncept (marx-leninismus, scientismus, biologický determinismus), ale spíše žánr argumentace, který se vyznačuje následující sousledností: intuitivní vhled – emoční nadšení – dohledávání argumentů potvrzujících nadšení – posílené emoční nadšení z výsledků dohledávání potvrzujících argumentů.²⁶ Stejně jako u prvního typu dogmatismu ani zde nedochází ke kritické reflexi výchozího konceptu, ovšem z poněkud jiného důvodu. U prvního typu dogmatismu hraje zásadní roli víra v určitý koncept, zde spíše nahrazení argumentační linie intuitivně-emočním vytržením. Ačkoliv se dogmatický

25) Termín dogmatismus se snažím podrobněji analyzovat ve své knize – viz Stibral, K., Binka, B., Johannisová, N., *John Ruskin a příroda*. Dokořán, Praha, Masarykova univerzita, Brno 2011, s. 38.

26) Problémem zde přitom není první složka sekvence – intuitivní vhled –, ale nepřítomnost sebekritického náhledu. Intuitivní vhled stojí u mnoha velkých vědeckých objevů, ovšem nelze jej potvrzovat tak, jak činí intuitivně-estetický dogmatismus. Naopak, počáteční intuice musí projít především kritickým hledáním vyvracejících, nikoliv potvrzujících argumentů. To ovšem většina dogmatiků tohoto typu neuznává.

typ jedna a dva mohou mísit, jedná se v principu o různé druhy dogmatického přístupu. Ruskinův postoj v tomto ohledu charakterizuje jednoznačně dogmatismus druhého typu.

Ruskin – Durdík: pokus o analýzu

Dostávám se v jistém slova smyslu k nejdůležitější části analýzy – k porovnání environmentálně zaměřeného díla Josefa Durdíka a Johna Ruskina. Čím se oba autoři liší a co je spojuje?

Člověk, který se seznámil s třetí vlnou euro-amerického environmentalismu,²⁷ bude při porovnání environmentálně zaměřeného díla Durdíka a Ruskina ze všeho nejdříve zaražen odlišnou mírou poplatnosti dobovému antropocentrismu a absolutizace vědeckého poznání. Zatímco si John Ruskin v naprosté většině svých environmentálně zaměřených (ale i ostatních) textů uchovává silný kritický odstup k tehdejší podobě vědy a vědeckého poznání, Durdík zůstává zcela v rámci toho, co lze nazvat „herbartovskou, pozdně-osvícenskou empirickou metafyzikou“. Tam, kde Ruskin dokáže odhalit nevědecká východiska tehdejší fáze novověké mechanisticko-empirické vědy i společenských věd usilujících dosáhnout stejné pozice i metodologické stálosti, zůstává Durdík v pozici člověka, který tento problém vůbec netematizuje. V první části *Pozor na lesy!* na několika místech nepřímou zdůrazňuje, že věda přináší definitivní a jasné poznání. A nejen to – při rozboru role kyslíku pro živé organismy, při popisu role lesa v oběhu vody či při náčrtu podnebních zákonitostí Durdík vždy předpokládá, že věda buď objevila zákonitosti přírody, a tím legitimizovala (nebo vyvrátila) dřívější kulturní představy, nebo tak v budoucnosti učiní. Osvícenská představa rozumu podřizujícího si svět není u Durdíka jakkoliv zpochybněna. Ruskin v tomto smyslu patří jednoznačně do 20. století – nejen k neantropocentrickému environmentalismu, ale i k reflexivní teorii vědy počínaje K. R. Popperem přes I. Lakatose až po L. Laudana. Durdík patří naopak do století 18. k P. H. D. Holbachovi, La Mettriemu a vlastně i J. Lockovi.

To, co platí pro otázku absolutizace vědeckého poznání versus kritická reflexe východisek vědy 19. století, platí i pro otázku antropocentrismu. John Ruskin – jak jsme viděli v předcházející části naší studie – vytvořil koncept světa, ve kterém je

27) Třetí vlna euro-amerického environmentalismu začíná na přelomu 50. a 60. let 20. století u autorů, jako jsou Murray Bookchin, Rachel Carson či James Lovelock. Biocentrické a ekocentrické koncepty vzniklé v průběhu druhé vlny (Schweitzer, Leopold) v tomto období procházejí nesmírně důležitým vývojem sebe-reflexe a „zospělení“. Ve velmi důležitém slova smyslu se v této době neantropologické koncepty environmentálního myšlení ustanovují jako živé filosoficko-politické koncepty. Viz Binka, B., *Environmentální etika*. Masarykova univerzita, Brno 2008.

sice člověku přiznáno významné místo, ovšem zároveň jednoznačně zpochybnil hned několik výchozích axiomů tehdejšího antropocentrismu: 1. Ruskinova představa ne-darwinovské evoluce odmítá nepřekročitelnou hranici člověk x ostatní svět a místo ní nabízí škálu různé míry oživení světa, ve které má každý organismus nárok na vnitřní hodnotu, protože stejně jako člověk směřuje k vyšší a vyšší míře života. 2. Ruskin navíc předpokládá, že člověk není završením evolučního procesu a jeho pozice „koruny stvoření“ je pouze dočasná. 3. Člověk nejenže není pro Ruskina oddělen od ostatního stvoření, ale navíc ani neurčuje míru hodnoty ostatních živých i neživých bytostí – ta je dána mírou oživení každého jednotlivého subjektu. Hodnota člověka není dána jeho sebe-hodnocením, ale pouze mírou života v něm obsaženém (která je ovšem podle Ruskina veliká) a také schopností ostatní život podporovat. 4. Produkty člověka, včetně těch nejvyšších (za které Ruskin považuje umělecká díla, zahrady, náboženské stavby a další sakrální objekty), jsou svojí hodnotou pod přírodními výtvoři. Nic, co vytvořil člověk, nedosahuje hodnoty toho, co za pomoci duchovní tvůrčí síly a evoluce vytvořil Bůh. Environmentální argumentace Ruskina téměř vždy obsahuje toto hledisko kritizující omezenost i krátkozrakost antropocentrismu. Durdík v tomto ohledu stojí jinde. Jakkoliv apelativní a dobově silná je jeho kniha, v žádném ohledu nepřekračuje rámec antropocentrického postoje. Lesy chráníme pro důsledky, které by jeho absence znamenala pro nás samotné a naše cíle, nikoliv pro hodnotu lesa o sobě. Důvody, které Durdík uvádí, nejsou pouze pragmaticky-ekonomické – uvádí mnoho argumentů podložených zdravotními, estetickými či odpočinkovými funkcemi lesa, ovšem vždy jsou to důvody vztahující se k zájmům člověka. Příroda, která je Ruskinovi doslovně chrámem Božím, znamená pro Durdíka pouze kulisu člověka a jeho zájmů.

Z hlediska obou právě zmíněných bodů má Ruskin inspirační přesah do současného filosoficky a reflexivně pojatého environmentalismu, zatímco Durdík má význam spíše historický. První je v mnoha ohledech přítomen v současných diskusích, druhý zůstává odkazem na minulost.

Dalším bodem, ve kterém se oba autoři liší, je představa role státu, občanské společnosti a jednotlivce v ochraně přírody a životního prostředí. Zatímco Durdík prosazuje názor, že hlavní tíhu v ochraně přírody nese stát jako výraz určité odosobněné a objektivní (protože vědou poučené) síly, kterou doplňuje snaha občanských spolků a jednotlivců, Ruskin svůj apel rozděluje výrazně rovnoměrněji. Osobnost a osobnostní rozhodnutí na straně jedné, občanská společnost na straně druhé a stát na straně třetí zodpovídají stejným dílem za stav přírody dané země. Vyzvednutí jednoho pilíře pro Ruskina, na rozdíl od Durdíka, znamená porušení funkční rovnováhy celku.

Čímž se dostáváme k charakteristikám, které oba autory nerozdělují, ale spojují. Za nejvýznamnější podobnost environmentálně orientovaného díla obou autorů považuji převažující styl argumentace. Stejně jako Ruskin v dílech *Duchovní tvůrčí síla*, *Koruna z plané olivy* či *Moderní malíři* využívá Durdík v *Pozor na lesy!* to, co jsem

výše označil jako intuitivně-estetický dogmatismus. U obou často na prvním místě nastupuje estetické a emocionální nadšení pro určitou ideu, které ani jeden z autorů nepodrobí vnitřní kritice, ale snaží se čtenáře o její pravdivosti přesvědčit sugestivním a emocionálně působivým stylem spíše než na faktech založenými argumenty. Tím neříkám, že Ruskinovo či Durdíkovo environmentální dílo argumenty zcela postrádá, naopak. Ovšem hrají až druhou či třetí roli a ani jeden z nich je nevyužívá poctivě – zajímají je pouze ty, které jejich pohled potvrzují, a velmi často ignorují ty, které jsou s ním v rozporu. V tomto smyslu jsou oba „zajatci“ vlastního emočně-estetického vidění světa bez korektivu vnitřně poctivého empirického zkoumání.

Druhý spojující rys Ruskina a Durdíka je ve zdánlivě paradoxním vztahu k právě popsanému „intuitivně-estetickému dogmatismu“. Ačkoliv totiž oba autoři postrádají kritickou reflexi v dané chvíli zastávaných názorů a nesnaží se o upřímné testování svých konceptů, není ani jeden z nich uvědoměle falešným. Oba konceptům, které představují, věří a jsou přesvědčeni o jejich pravdivosti. Nepíší z pragmatických (či politických) motivů, ale na základě hlubokého vnitřního přesvědčení o závažnosti objevů, ke kterým dospěli. Ačkoliv je tedy jejich přesvědčivost deformována emocionálně-estetickými důvody, nelze je označit za záměrně zkreslující.

Durdík – tři předpoklady, tři významy, tři charakteristiky

Přiblížili jsme si základní strukturu knihy *Pozor na lesy!* Josefa Durdíka, přiblížili jsme si důvody, které nás vedou ke komparaci tohoto díla s dílem Johna Ruskina, pokusili jsme se srozumitelně přiblížit základní obrysy Ruskinova konceptu přírody, ze kterého vyplývá jeho environmentální vidění světa, a nakonec porovnat shodné a odlišné rysy obou autorů. Čímž se dostáváme k závěrečné a svým způsobem nejdůležitější části naší studie – k pokusu alespoň načrtnout význam Durdíkova díla z dnešního (nejen historizujícího) pohledu.

Začneme úvodní částí naší kapitoly, ve které jsme otevřeli dvě zásadní otázky – zda je environmentalismus vědou, ideologií, či konceptem s přesahem směrem k hodnotovým a filosofickým otázkám. Ruskin i Durdík byli svými současníky považováni za filosofické autory i vědce. Ani jeden z nich (Ruskin kvůli svému výstřednímu přístupu k vědě, Durdík kvůli specifické – a otevřeně řečeno zaostalé – představě vědy) nebyl významným vědcem, oba se pohybovali spíše na okraji vědy. Filosoficko-etický záběr Ruskina však filosofický rozměr Durdíkova díla převyšuje mimořádně. Ruskin si ve svém díle pokládá otázky umožňující kritickou reflexi jak tehdejší vědy, tak tehdejší

společnosti, Durdík zůstává herbartovským antropocentrickým empirickým metafyzikem, který nejenže netematizuje problematičnost vědeckého poznání (a žije tím ve stínu toho naivnějšího z osvícenství), ale považuje vědu za projekt umožňující jisté a nezpochybnitelné poznání člověka, přírody i světa. Snad ještě hlubší rozdíl vidíme u Durdíkova antropocentrismu a Ruskinova specifického teocentrismu. Zatímco Ruskin přesahuje „ducha doby,“ Durdík je výrazem jeho zaostalejších částí. Co naopak oba autory spojuje, je ideologické vidění světa – jen je z právě uvedených důvodů u Ruskina hlubší, u Durdíka naivnější. Oba však můžeme považovat za žánrové ideology.²⁸

Proto má analýza Ruskinova díla – jakkoliv s ním můžeme v některých ohledech radikálně nesouhlasit – v současnosti význam historický i filosofický, zatímco analýza díla Josefa Durdíka zůstává smysluplná pouze v rovině historické.²⁹ Tuto myšlenku můžeme vyjádřit i graficky.³⁰

RUSKIN – vědec – **filosof** – ideolog

DURDÍK – vědec – filosof – **ideolog**

Náš rozbor potvrzuje i význam Ruskina a Durdíka pro environmentální myslitele dnes. Prvního z obou autorů citují nejvýznamnější eticky či filosoficky orientovaní myslitelé i dnes (jako příklad uveďme L. Goldmana, J. Abseho či významného brněnského filosofa J. Šafaříka), Durdíka znají pouze odborníci na dějiny českého environmentalismu.³¹

Tím v žádném případě nechci říct, že nemá smysl Durdíkovo dílo studovat – právě naopak. Mnohé kořeny problémů dnešní podoby českého environmentalismu můžeme nalézt právě u něj. Estetizace, nepřítomnost hlubokého a zároveň empirického vhledu, nízká míra reflexe a sebereflexe, to vše můžeme nalézt v současném českém zeleném hnutí a to vše nalézáme i u Durdíka. Snad přišel čas se od těchto kořenů odvrátit, i k tomu je ale potřebujeme znát.

28) Zde považuji za nutné odlišovat podlehnutí určitému ideologickému vidění světa a záměrné klamání. Oba autoři rozhodně napatří k těm, kteří by byli schopni otevřeného podvodu.

29) Toto tvrzení samozřejmě neplatí absolutně. Otázka kořenů určité plytkosti/neradikality českého environmentalismu, otázka důsledků českého herbartovství (a jeho vztahu například k výraznému pozdějšímu úspěchu marxismu) atd. nejsou otázky bez filosofického jádra. Ovšem je to jádro okolností, nikoliv samotného autora.

30) Částečnou omluvou J. Durdíkovi může být skutečnost, že jeho kniha měla i určitý popularizační cíl.

31) Důvodů je samozřejmě více, nejenom samotná kvalita jeho díla.

Použitá literatura

- Auerbach, E. (2003): *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Binka, B. (2008): *Environmentální etika*. Brno: Masarykova univerzita.
- Binka, B. (2008): Posvátné vědy – znovuoživení meta-konceptu pravdy u jedné vědy konce 20. století. In: *Sociální studia*, roč. V, 2008, č. 3–4, s. 155–176.
- Černý, V. (1992): *Paměti, III (1945–1972)*. Brno: Atlantis.
- Durdík, J. (1874): *Pozor na lesy!* Praha: Tiskem a nákladem Jana Otty.
- Foucault, M. (2005): *Je třeba bránit společnost: kurs na Collège de France 1975–1976*. Praha: Filosofia.
- Hitchcock, Ch. (2004): *Contemporary Debates in Philosophy of Science*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Jemelka, P. (2002): *Environmentalismus v českém filosofickém myšlení 1. poloviny 20. století*. Brno: Masarykova univerzita.
- Laudan, L. (1978): *Progress and Its Problems – Towards a Theory of Scientific Growth*. London: University of California Press.
- Magee, B. (2001): *Wagner and Philosophy*. London: Penguin.
- Orwell, G. (1997): Politika a anglický jazyk. In: *Uvnitř velryby a jiné eseje*. Brno: Atlantis, s. 361–381.
- Pareto, V. (1966): *Sociological Writings*, New York: Praeger.
- Popper, K. R. (2002): *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge Classics.
- Stibral, K. (2011): *O malebnu: estetika přírody mezi zahradou a divočinou*. Praha: Dokořán.
- Stibral, K., Binka, B., Johanisová, N. (2011): *John Ruskin a příroda*. Praha: Dokořán, Brno: Masarykova univerzita.

Josef Durdík – *Pozor na lesy!*

Právě jste dočetli poměrně kritické pojednání o významu díla *Pozor na lesy!* Josefa Durdíka. Když knihu před 141 lety poprvé (a naposled) Josef Durdík vydával, reagoval v ní v první řadě na ničivé povodně předcházejících let a úbytek českých lesů. Kniha je ovšem – díky své naléhavosti, spojení environmentálního pohledu s herbartovskovědním slovníkem a mnoha dalším rysům – prvním uceleným společenskovedním environmentálním dílem. Snad i kvůli kritickému tónu, který vůči ní v předcházejícím eseji zaznívá, cítíme dluh vůči autorovi i současnému čtenáři a dílko (nevelké rozsahem) do naší knihy zahrnujeme. Každý si tak bude moci ověřit, nakolik je naše poměrně kritické vidění Durdíkova environmentalismu oprávněné, a nakolik nikoliv.

Osvěta lidu

*Bibliotéka prostonárodních přednášek.
Vydává Jan Otto – Pořádá Jos. Barák*

číslo 13

Pozor na lesy!

*V Praze
Tiskem a nákladem Jana Otty
1874*

POZOR NA LESY!

Rozprava
dra. JOSEFA DURDÍKA
(vyňato z časopisu „Vesmír“)

V Praze
Tiskem a nákladem Jana Otty
1874

Y.P.

Představme si hrůzy povodně květnové roku 1872, zděšení, které se krajem rozlétlo, obdiv, úžas a výklady velikánského úkazu i nesmělé otázky, ve všech prsou vznikající, kterak bychom se mohli proti rozkáceným žvlům přece snad chrániti – tj. ona průprava myslí, o níž mohu říci: té bych si ke slabým slovům svým přál! A jako malíř mocně působí kouzlem svých „obrazů“, tak nechť myšlenkám o lese důrazu dodá onen hrůzostrašný zjev, jehož obraz nám ještě v paměti tane.

A povodeň že by souvisela s lesy? – Souvisí. Na ony nesmělé otázky můžeme dáti odpověď. Můžeme říci, aby se řeky upravily, aby se provedly veliké stavby ochranné, aby obyvatelstvo krajův, kterými potměšilý proud protéká, opatřilo se všemi prostředky, jimiž v nastalém nebezpečí života i statky zachovati možná, atd.

Avšak co jest vše to proti náhlé ohromné strži mrakův, jež v tmavé noci spícího člověka překvapuje, proti valným spoustám vody, na zemi padajícím, jako kdyby se bylo nahoře moře rozlilo! Je-li odpověď ona jediná, věru, pak mnoho potěchy neposkytá.

Ale stává ještě jiné. Jako jest snadněji nemocem předejiti, než je hojiti, tak máme též proti příčinám povodně prostředky, kterých dříve užívati lépe jest, než proti hotové povodni zoufale se brániti. A jeden z divotvorných prostředků jest les. Šetřiti stávajících lesů, a kde poráženo bylo, zaváděti novou „kulturu“, zkrátka lesní hospodářství nás může uchrániti zhoubných povodní; ono má v sobě lék, který nečeká, až nebezpečnoství přikvačí, nýbrž radikálně působí, totiž kořeny jeho zničuje. Kterak se to děje, jest také předmětem rozpravy naší. Les má pro každou zemi nesmírnou důležitost; jedna stránka její jest naznačena, ale máme jich ještě více. Odkazujeme tedy k celku rozpravy své, z něhož teprve odpověď na otázky stran povodně vysvitne.

I.

Všecky rostliny vdechují do sebe kyselinu uhličitou, která vzduch otravuje, a vydychují kyslík, jenž opět nám k dýchání nevyhnutelný jest. Nejhojněji děje se toto občerstvování vzduchu v lesích. Lesy – čistárny vzduchu.

Dokud dýcháme, žijeme. Dech za nejdávnějších časů byl považován jakožto základ života. Nuže, co se děje při dýchání? Svaly na prsou roztáhnou útrobu, tak že vzduch sám sebou do plic vniká, až do nejtenších trubic a buněk. Tam se stýká s krví a občerstvuje ji, tak že jest schopna dále tělu sloužiti. Není to však veškerý vzduch, co takto působí, nýbrž jen jedna část jeho. Skládá se totiž vzduch hlavně ze dvou plynů, jména jich jsou kyslík a dusík. Kyslík jest ona účinná část, dusík má při tom pouze úlohu, aby mírnil horlivost svého ostrého druhu. Co kyslík umí, ukazuje nám nejříznější pochod hoření.

Kyslík se tu slučuje velmi rychle s látkou paliva; čím více kyslíku ve vzduchu, tím živěji hoření probíhá.

Dále nám ukazuje sílu kyslíku rezavění; železo se tu též slučuje s kyslíkem – sloučenina obou jich jest rudá rez – ale mnohem povolněji, než by se to dalo v hoření; věc jest tatáž, a proto můžeme doslova říci, že rezavění jest povlovné hoření. Něco podobného děje se v plících; krev naše obsahuje v sobě železo ve stavu velmi rozčiněném, myslíme si jako by tam bylo rozpuštěno. Když krev přijde do plic, setká se její železo s kyslíkem vdechnutého vzduchu a sloučí se s ním v jedno. Povstane rez, a ta dodává krvi červené barvy. Šla-li krev do plic černá, vrací se odtamtud jasně červená. Při dýchání tedy železo v krvi se spaluje, ba i jiné látky podobně se proměňují, ku příkladu v krvi obsažené, a plyny, při tomto spalování povstalé, vydychujeme opět z plic. V tom asi záleží občerstvování krve; děje se při tom pochodů více, ale tímto jednoduchým způsobem dovolí nám věda, abychom si to pro své potřeby představovali.

Trávíme látku svého těla, toto trávení hlavně děje se spalováním, a proto žití porovnáno s hořením. Důmysl lidský už za starých dob vyslovil podobnou myšlenku v básnickém obraze o životě a smrti: Genius smrti hasí pochodeň života. Nyní to věda doložila.

Když se sloučí uhlí s kyslíkem, povstane plyn, jemuž říkáme uhličitá kyselina (čili uhličnatka); ji už nemůžeme užívat k dýchání, neboť jest to látka škodná, jedovatá. Dýcháním, tak poznáváme už z toho náčrtku, ubývá ve vzduchu kyslíku a přibývá uhličitě kyseliny. Považme, jak četné jest to dýchající lidstvo, co spotřebuje kyslíku! Ale všechna zvířata na zemi rovněž tak tráví kyslík neustále. Každý člověk, každé zvíře, každý komín vydychuje uhličnatku.

Mimo to všude, kde co hoří, kvasí, kysá, hnije, všechno to děje se na útraty kyslíku a na rozmnožování uhličitě kyseliny. Zdravého ubývá, škodného přibývá, vzduch se kazí. A kdyby byly zásoby kyslíku původně sebe větší, přece bychom museli konečně znamenati úbytek jeho a zvířecí život by musil zahynouti. Tomu však brání bylinstvo. Bylina žije také; ano ještě listy svými také vzduch do sebe vtahuje a zas plyn vypouští, můžeme právem říci, že dýchá. Ale co ona ze vzduchu spotřebuje, jest právě naše uhličitá kyselina, a co jakožto nepotřebné vypouští, jest kyslík. Co zvířectvo vydychuje, tj. prospěšno bylinstvu; a naopak. Ejhle, vizme tu znamenitou vzájemnost obou říší! Množství uhličitě kyseliny se tráví bylinami a spolu se jimi nový kyslík vyrábí, tak se udržuje stálá rovnováha mezi zvířectvem a bylinstvem. Kdo udržuje rovnováhu mezi příjmem a vydáním, ten hospodaří, a proto mluvíme v tomto smyslu o hospodářství přírody; zde máme jeden případ rozsáhlého hospodaření toho. I vysvítá už z toho důležitost bylinstva. Nemůžeme ani říci, že jedno vyžaduje druhé; bylinstvo by mohlo obstáti samo o sobě, neboť potřebné kyseliny uhličitě by mu poskytl opět hniující rostliny. Ale zvířectvo nemůže býti bez bylin, poněvadž by nikdo potřebného kyslíku mu nezjednával. Co jsme vyložili o bylinstvu vůbec, platí ovšem nejvíc o lesích, které jsou

jako velikánské sbírky nejmocnějších rostlin, ba jsou lesy pravé dílny na kyslík, tento plyn života – jsou čistárny vzduchu.

II.

Lesy zásobují nás nejen obyčejným kyslíkem, v nich se rodí také vznícený kyslík, tak zvaný ozon, jenž všechny blahé vlastnosti kyslíku v míře zvýšené ukazuje; ozon jest příčinou zvláštní zdravoty čerstvého vzduchu, ničí nákazu a podporuje všechny životní pochody.

Avšak ona místa na zemi, kde rostlin není? Kupř. skalné kraje, pouště, moře, velká města atd.? ... tam by lidé a zvířata tedy vůbec nemohli žít? Tak se může snadno namanouti. Tu pak se kyslík rozváží. Předně plyny pronikají sebe na vzájem, rozptylují se a naplní konečně všechen prostor. Za druhé jsou tu větry, které celým vzduchem kolem země neustále burácejí. Ty promíchají všecko důkladně. Kdyby nebylo větrů, nemohlo by býti velkých měst, ba ani vůbec nemohlo by velké množství lidí neb zvířat zdržovati se pospolu na jedné hromadě. Nyní všechen pokrok, všechna vzdělanost rodí se jen tam, kde žije mnoho lidí pohromadě.

Z toho vidíme, že vítr činí osvětu teprv možnou – ba může se říci, žetě podmínkou všeho pokroku. Beze větru by život zvířat na zemi musil zaniknouti. Kdosi nazval lesy plícemi země, a právem, zpomeneme-li si, že plícemi krev, tato podmínka života, se občerstvuje; podobně občerstvuje se rostlinami vzduch. Proud v něm čili vítr pak promíchává jej a vodí zdravé, čerstvé částky i tam, kde kyslík povstávati nemůže – tak jako proud krve, oběh její po celém těle též rozvádí zdravé látky.

Když tedy vítr nám přináší zdravý vzduch, pak není třeba, aby zrovna nám na blízkou se vyráběl – pomyslí si mnohý. Však taková námitka sama se vyvracuje už tím, že kdy jsem blíže, mohu míti vše dřív a líp – jakož vůbec známo. Jest v tom ale ještě jiná okolnost. Kyslík projevuje své dobré vlastnosti nejvíce tehdy, kdy právě se vyvinul, tedy řekněme kdy je čerstvý; i můžeme jej tehdy porovnat s člověkem mladým, který se horlivě a plnou silou do všeho pouští a bez dlouhého rozmýšlení k činu kráčí. Jest jako rozčilený, vzbuzený člověk, a proto můžeme jej také tak zváti: rozčilený kyslík čili jménem cizím ozon*. Tento ozon vlastně tj., o nějž nám běží: on proti obyčejnému kyslíku jest as jako běžná mince proti pruhům kovu, jako člověk v dobrém rozmaru, činnosti ohnivě proti malátnému, jako prostředek rychlý proti povlovnému, jako ráznost proti mdlobě.

---

* Nemám v úmyslu v populární rozpravě vykládati záhadnou povahu ozonu aniž nějakou domněnku ku př. Clausiovu probírat, ješto by objem celku nad míru zrostl. Tím se ohražuji proti ozonologům.

Ozon jest neskrocený ve své působivosti; kde co napadne, se vším se hned ohnivě slučuje. Tělo zvířete vyměšuje stále látky jemu nepotřebné, škodné a znečišťuje vzduch – látky tyto, poněvadž pochodí z říše organismů, zoveme organickými; ale i rostliny kdy hnijou, naplňují vzduch podobnými nešvarami. Vzduch tedy kolem nás jest jako moře; jako v moři ryby všeho druhu a zvířata plovou, tak ve vzduchu stále se jen hemží náramné množství látek organických – prachu, to se rozumí, a při tom různých zárodků, vajíček, zlomků z těl zvířat i bylin, vše v neustálé proměně. Když paprsek slunečný vniká skulinou do tmavé jízby, osvětluje ty malé částičky ve vzduchu, a můžeme to množství jejich, to hemžení a kolotání dobře pozorovat. Jestliť to divadlo nad míru poutavé: jako bych se díval v zástupy lidstva. Hnijící organické látky jsou škodné – největší však jejich nepřítel jest právě ozon. Jak se vyvine, hned při prvním nárazu slučuje se s nimi, čili jinak: spaluje, tráví je a tím je ničí. Tak se čistí vzduch.

Mluví se také o tom, že nemoce nakažlivé vzduchem se rozšiřují – zárodky jejich plynou prý povětřím; ale běda jim, kde setkají se se svým úhlavním nepřítelem ozonem. A věru, v horských lesnatých krajinách nepanují epidemické nemoci.

Ozon nikdy dlouho neotálí a vrhá se na škodlivé látky pravou zuřivostí, při čemž také sám se stravuje; látek organických jest však všude ve vzduchu dost, a tudíž patrné, že ozon na dlouhé cesty vydati se nemůže – než by došel, stráví se všechen. Působí tedy pouze v nejbližším okolí svém, a ješto hlavně bylinami povstává, tedy blíže lesův. Vzduch, jenž má v sobě ozonu hojně, jest čerstvý, zdravý, milý, životodárný. Ozon mimo pochody bylinnými také jinými vzniká – tak ku příkladu elektrickým proudem; po letní bouři, kdy hodně se blýskalo a hřmělo, máme ve vzduchu mnoho ozonu, a dojem jeho každému znám: Jak milo, nevýslovně milo jest venku po takové bouři, proti dusnému pokoji ve velkém městě. Vše jako znovuzrozeno. I v zimě po hodně chumele-nici jest ozonu v povětří více – čerstvý, zimní den také osvěžuje.

Proto není dosti na tom, když starost o čerstvý vzduch (toť jeho tajemství: dosti ozonu) ponecháme leccjakým vzdáleným fabrikám, krajům cizím a neznámým dálnám. V blízkosti nám musí vznikat jeho hlavně působivá část, má-li svých žádouc- ných vlastností míti v míře dostatečné, v sousedství musí býti oni dobrodincové, kteří nám ozonu dodávají, sic by na cestě zmizel as tak, jako kdybychom posílali v letě do Brazílie led. Tito dobrodincové jsou však rostliny, tedy zejména lesy – a proto se vše hrne k lesům, k rostlinám; proto zvíře bez rostlin býti nemůže* proto jest rostlinstvo docelením zvířectva – a proto, dokládáme ještě, musíme kvůli čerstvému vzduchu míti rostliny nejbliže.

* V krajinách polárních, kde rostlinstvo už neobstojí, nalézáme přece ještě život zvířecí, tedy bez rostlin. Zde má však důležitou úlohu zima, jež tam stále panuje – v zimě, při ledu ani u nás nehraje organická látka tak rychle. Proto zjednáváme led k zásobám potravin.

Ve velkém městě neměly by se zahrady všechny vymýtiti a lesy na blízce by se měly plnou péčí zachovávat. Nebudeme dále dlíti na této první důležitosti – každý, kdo čísti umí, má tolik soudnosti, že si nejvážnější závěry z toho, co četl, sám učiní.

III.

Les jest upravitel (regulator) teploty. V krajině lesnaté nejsou totiž ani noci ani zimy tak studené, a zase dny a leta nejsou tak horké jako v krajinách bezlesých – zkrátka, není tak náhlých přechodů z jedné krajnosti do druhé.

Postupme raději k jiné důležitosti.

Uhličitá kyselina povstala sloučením kyslíku s uhlím ku příkladu při hoření. Při tom se vyvinulo teplo. Řekli jsme, že byliny tuto kyselinu opět vdychují, ba ony se jí živí; spotřebují totiž uhlí, které v uhličité kyselině obsaženo jest, budují si z něho tělo své a kyslík vypouštějí. Patrně, že tedy v bylině, kteráž uhličnatku vdechla, musí se kyslík a uhlí od sebe opět rozloučiti, ač hodně silně k sobě lnou. A kdo přemůže tuto sílu? Teplo. Teplo je od sebe rozvádí, ale při tom samo se na pohled tratí. Jako tedy při tvoření uhličnatky teplo spotřebuje, teplo se zabavuje. Rostlina k tomu konci běže potřebné teplo ze svého nejbližšího okolí, ze vzduchu, který jí obklopuje, a tedy ochlazuje jej. Odkud pak přichází toto teplo? Ze slunce, v rostlinách se pouze zabavuje, ale tím není ztraceno, jen uschováno. Proto užíváme slova: zabaveno. Co zabaveno jest, není zničeno, jest pouze vyňato na čas z oběhu, a může opět patrně působiti, kdy zabavení přestalo. Pak, co zabaveno bylo, opět se vybaví. A tak se i vybavuje teplo v rostlinách zabavené. Nejnámější pochod vybavovací jest topení; teplo, které za letního času v rostlinu zabaveno bylo, stává se v zimě volným, a můžeme říci, že totéž slunko nás zahřívá i v zimě. Prostonárodní žert, za horkých dní pronášený: „Kéž bychom si mohli toho tepla na zimu schovat“ – (takhle v pytli?) – jest v přírodě doslovně proveden. Takové schránky tepla máme; jen že to nejsou pytle, nýbrž rostliny. Ty v letě do sebe teplo zrovna čerpají, a tak máme další důležitý člen působivosti lesů před sebou! Ony mají vliv na teplotu – jak jsme zde viděli, ochlazují v letě. Kde je mnoho lesů, nedosáhne teplota v letě tak vysokého stupně.

Ale ještě vydatněji jiným způsobem ochlazují vzduch, a sice vypařováním. Když pod kotlem topím, tvoří se pára. Pára může tvořiti se jen spolupůsobením tepla. Kdykoli se pára tvoří, musí k tomu míti teplo, a běže je, kde jí je nejbliž. O tom má každý člověk dobrou zkušenost; znát pocit po lázni. Když nahé tělo jest mokré, vypařuje se na jeho celém povrchu voda a ubírá teplo, k vytvoření páry potřebné, z mého těla. Proto mne zima rozráží, proto se chvěju po studené lázni, ač voda jest snad teplejší než vzduch. Mnohý cílý chlapec o tom marně přemýšlel, neboť mu to bylo nápadné.

Jakmile zamezíme ono teplozravé vypařování, ustane i pocit studenosti; jednoduchá tenká pokrývka dostačí. – Podobně se děje u velkém: Bylina kořinky svými saje do sebe vláhu, kteráž se opět na končetinách druhých vypařuje – to se děje takovými velikánskými rozměry, že se při tom ohromné množství tepla spotřebuje. To jest nejuvýdatnější příčina ochlazování.

Vzduch v lese jest za letního času chladnější než mimo les, poněvadž jej svršky stromů, které se jako veliká pokrývka nad ním rozstírají, chrání – v lese věčný stín. V zimě naopak jest vzduch lesní touž pokrývkou chráněn proti mrazným větrům, jest tedy teplejší; mimo to nemůže teplo z jeho půdy tak sálati, poněvadž jej pokrývka zadržuje. Podobně jest v lese jako ve sklepe; ve sklepe jest chladno, když je horko venku, a v zimě opět proti mraznému vzduchu teplo. Lesní vzduch tváří se jako studničná voda; o té lidé říkají, že jest v zimě teplá, v letě studená – zajisté tak tomu není, zdá se nám pouze. Voda ta má skoro stejnou teplotu v zimě, v letě; ale v zimě, kde jsme zvykli studenu, zdá se nám ona temperatura teplem, v letě, kde jsme zvykli teplu, studem, kdežto říční voda podlehající všem změnám teploty svého okolí jest v letě jako louh, v zimě jako led.

Znameníť účín lesa stran teploty nám bude nyní patrný: za horkých časů jím vzduch se ochlazuje, za mrazů se otepluje. Les působí v zimě jako kamna, v letě jako sklep.

Noc a den ukazují velký rozdíl v teplotě; tyto rozdíly v lese nejsou takové jako v kraji lesůprázdném, neb na širých pláních (proto na pustě neodloží si kožich ani v letě – v noci jej potřebují). Toto působení vztahuje se na celé okolí lesa; jest příčinou, že ani leto a zima, ani noc a den nejsou tak rozdílné co do teploty. Les vyrovnává teplotu – proto porovnali jej s kožichem kraje.

Vliv na teplotu vzduchu souvisí s povětrností vůbec. Rozeznáváme co se týče podnebí dva druhy krajin: první, které mají velké vody na blízce, tedy moře; to také za horka ochlazuje a v zimě otepluje vzduch, pročez v takových krajinách jest podnebí mírné – den a leto nejsou tak horké, noc a zima nejsou tak studené jako po rozlehlých krajinách, které jsou od moře daleko – tak zvaných pevninách. Nejznámější příklad obou podnebí podávají Anglie a Rus. – A co nahraňuje aspoň jistou měrou tuto vyrovnávající úlohu moře? Les; potřebují tedy krajiny odmořské tím více lesů. Kraj s hojnými lesy jest sice v celku chladnějšího podnebí, ale střídání v teplotě jest mírnější a pravidelnější.

IV.

Les jest taktěž upravitel vláhy; saje do sebe velmi mnoho vody za dob vlhkých a pouští opět ze sebe za dob suchých. Les udržuje stálost pramenů, lesních a horských; rozděljuje déšť co do času i co do místa stejnoměrně, tak že častěji ale jemněji prší; udržuje řeky v stejnější hojnosti a chrání prst před odplavením.

Slovem „povětrnost“ zahrnujeme všechny proměny vzduchu hlavně co se týče teploty a vláhy. Na teplotu má les rozhodný vliv; poznáváme tedy aspoň z té části jeho úlohu co se týče povětrnosti. Druhý činitel povětrnosti, totiž vláha, podléhá tím více vlivu lesův. Ve vzduchu stále jest obsaženo množství vodní páry – vypařováním z oceánu, z řek, rybníků, bažin. Vůbec voda na svém povrchu vypařuje se stále, jak pozorujeme na vysychání věcí. Čím větší povrch se vodě dá, tím vydatnější jest vypařování. Voda v úzké láhvi povlovněji se bude vypařovati než na široké míse; mokřý šátek uschne rychleji, když vodě na něm lpějící většího dodám povrchu, když je rozestru. Na tom zakládá se sušení prádla.

Les se svými stromy a keři, větvemi a větvíčkami, mechem, listím a jehličím rozmnožuje také povrch, z něhož se pára vyvinuje. On vypouští hojnější vláhu, kdyby se strojilo sucho, a opět do sebe saje ze vzduchu vláhu nadbytnou. Přijdou-li větry vlhké, ubírá jim les vody, a naopak táhne-li vítr suchý, který vysouší, naplňuje jej vlhkostí svou. Pro tuto vlastnost může les vhodně porovnat se s houbou; jako houba vpije les do sebe vodu, když je jí dostatek, a podrží ji v sobě. Působí tedy také jako velikánský upravitel (regulator); přechody nejsou tak náhlé a přílišné. V krajinách, které ještě přiměřeně dosti lesů mají, prší častěji, ale jemněji. Nejsou to přívaly. Dešťová voda zvláží půdu, roztéká se a odtéká. Na holé půdě nemá místa, kam by se přebytek ukryl. Ale v lese je tomu jinak. On opět vsaje do sebe vodu tuto – nejprve ji chovají vrcholy stromů ve svém rozvětvení, než pomalu dolů sejde. Půda lesa jest však pokryta tlustým kobercem. Tu leží list a jehličí, roste mech, a jemné kořínky rozčechrávají prst dosti hluboko. Jako rozlitá voda do vlněné látky se táhne, tak děje se zde. Tento lesní koberec jest stále vlhký; když v lese zaryjeme hůl do země a vyloupneme část pokrývky, pozorujeme vždycky, jak je pod ní vlhko.

Les tedy udržuje vláhu a rozděljuje vodu stejnoměrněji po kraji, tož co do času i do místa. V suchých dobách pak poznáváme dobrodiní toto – voda svůj běh upraví. Pramen v lese vznikající pak i tehdy hojným zůstane a vody dává, když prameny v krajích bezlesých vyschly. Čím více lesy mizejí, tím chudší jsou prameny. Tj. velmi stará zkušenost, stvrzená více než tisíciletým pozorováním, a přece posud se hřešívá bezohledně proti jasně poznané pravdě. Právě krajiny pro celou naši vzdělanost velevýznamné podávají toho smutný důkaz. Počneme zeměmi na východě: Staré písemné památky výtečného národa řeckého obsahují mnoho narážek o hojnosti řek a pramenů;

mluví o krajinách úrodných, splavných řekách, čerstvých zdrojích v Přední a v Malé Asii i v Řecku samém, mluví však také o lesích, které tam tehdy bývaly. Nyní jsou ty krajiny pusté, úroda pryč – ale lesy zmizely, s nimi úrodnost i půvab ustoupivše suchu, bouřím, prachu a smrti. V Itálii, kterou staří Římané tak rozumně vzdělávali, pokáceny jsou lesy, a my se nyní díváme, jak si mohli Římané chváliti kraje nyní bařinaté a nezdravé. Za oněch dávných dob byla i země Španělská tak krásná, jak se obyčejně o ní mluví. Ale Španěl křesťan, jenž svou neuvěřitelnou zuřivostí několika směry se vyznamenal, proti mohamedánským svým krajanům, tak zvaným Maurům, proti Indianům v Americe a hnusným ústavem inkvisice proti lidstvu vůbec, zuřil zde i proti přírodě. Neznaje lítosti s lidmi, neznal ji ani s lesy, pokácel je, ale příroda potrestala ho. Španie má nyní nejen málo dříví, ale málo vláhy, a mnohé krajiny z rájů se proměnily v suchotné skály. Mohli bychom uvést ještě mnoho krajin, jindy proslulých úrodností svou, nyní mýtním lesů také více méně proměněných: Dalmacii, jednotlivé kraje v Alpách, v jižní Francii, v jižním Rusku atd. Ale i na blízce máme dokladů hojnost. Kdekoliv lesy hynou, ubývá dešťův, ač snad přívalů přibývá, ubývá vody v řekách. Jeden z nejpatrnějších dokladů shledáváme ve svém vlastním domově. Zjištěno jest dlouholetým pozorováním, že ku příkladu řeka Vltava pomalu ale stále chudne, pravidelná výška vody jest průměrně v každém desetiletí o něco menší. Ale i opačné zkoušky sestaly; v krajinách bezlesých počali opět sázeti stromy, a ejhle, zdroje se zhojnily, studny naplnily a krajina znenáhla nabyla jiné tvárnosti.

Nejpatrněji ukazuje se toto působení lesa v hornatých krajinách. Tam můžeme však ještě něco jiného pozorovati. Spadlá voda stéká dolů, a nenapadne-li na houbovitou pokrývku lesní nic ji nemůže zastaviti, malé praménky se tvoří na povrchu, tenké jako nitky, spojují se u větší a silnější, a valí se mocností rostoucí po stráních dolů. Při tom urvou s sebou mnoho, co jim v cestě stojí, a tj. zejména prst čili úrodná země. Každý dešť splákně svou část se stráně dolů, a tím se stává, že prsti na stráni stále ubývá. Urvaná, spláknutá dojde do proudů větších, které přívalem náhle vzrůstají, proudy ji unášejí dále do řeky hlavní, a tak ku příkladu u nás jest množství drahé prsti, která labským průsmykem z Čech uniká, rok od roka vždy větší.

Ale vraťme se ještě k stráni; dříve pokrývala ji vrstva prsti, pohleďme tam nyní – tu spatříme vyčnívati ostrý hrot, jehož jsme dříve neznamovali; hrot se vybavuje pořád víc a více, jiné vykukují za ním, a za několik let jest po prsti úplně veta – z bujné stráně máme holé skalisko, na němž už jakživo nic více se neujme. Tak půda jest ztracena, úplně ztracena pro celou zemi; tak se dělají skály. Skála sama pak nevzdoruje takovou silou všem útokům větrů, deště a bystrin, jak se obyčejně za to má; větrá, drolí se, jednotlivé částky kamenného těla se odlupují a kutálejí se v údolí. Hora se porušuje. Vítr, jenž dříve lesem byl zadržován neb se jím mírnil, má nyní vládu neobmezenou, země cítí jeho škodný vliv a pohoří chudne v každém ohledu. Lid ve Švýcarsku vypravuje si, že stromy velikány na horách jsou okouzleny; neb jinde, kdo by takový strom porazil,

že mu ruka uschne atd. Neb stromy ty chrání hory a s horami údolí před lavinou, bouří, krupobitím, jsou strážcové kraje, a lid má úctu před nimi. Nad míru smutné divadlo poskytuje však pohoří, kde rostlinstva není, neb kde se hubí. Tak ku příkladu na pohořích v jižních slovanských zemích, na ostrovech dalmatských aj. Bohužel můžeme taková pozorování činit i ve své vlasti – řekněme kvůli milé podrobnosti: na Šumavě. Pamatujme si nějaké návrší, které druhy mělo ještě tmavozelený svůj šat – a podívejme se na ně za několik let. Mezi tím obec nebo pán, velko- či malostatkáři dali les porazit a nestarali se o věc dále – a ejhle divadlo nynější? Jak jsme to svrchu psali – teď proti nám strmí půda skalnatá, na jejíž ploše šedými runami psána smutná žaloba na bezohlednost lidskou. Les chrání půdu vlasti.

V.

Les zamezuje každé přílišné nahromadění par ve vzduchu i náhlé srážky jich – chrání před bouří, před krupobitím i před povodněmi. Ukazuje se pravda ta opačným způsobem v krajinách, kde vůkol lesův ubývá. Ukazuje se totiž, že bouří, krupobití přibývá, a že strže mraků na bezlesých pláních a na holých horách často se přiházejí.

Poněvadž voda náhle spadající po holých horách může také náhle odtékati, shrne se jí v přirozené žlaby více, než mohou obsáhnouti, koryto přetéká, nepatrný potok stane se divokou řekou a vystoupí nad své břehy. Tak povstávají menší povodně. Voda nejen tedy, že stráž oloupila o její podušku, ona zuří i dále. Na velikých pláních opět, kde voda odtoku nemá, zadržuje se v kalužinách, které ani nevyschnou, a trvají po celou dobu. Půda takto bařinatí a potrací svých dobrých vlastností, ba je zdrojem ještě jiných škodných vlivů (nemocí). Znameníť doklad viz v jižní Francii a v Itálii. Pontnické bařiny v této zemi, které krajinu činí nezdravou, nemají v ničem jiném základ svého trvání, než v nedostatku rostlin lesův a vůbec stromův.

Mysleme si vlhký vítr, jenž úplně nasycen parami, táhne přes planinu rozsáhlou, lesů prostou a přijde až ku pohoří; nyní nemůže dál, vláha v něm obsažená se zhušťuje a padá na zemi. Nebo se potkají dva větrové nad planinou, z nichžto jeden se náhle ochladí studeným druhým. Pára se tu také náhle sráží a padá co dešť k zemi. V obou případech povstávají bouře a krupobití. Když se tak dva větrové spolu popadnou a mraky rozdílné teploty setkávají, povstává nahoře ve vzduchu znameníť ruch. Nízký, brunatný mrak táhne blíž, jako děsný stín, jež sýlá zkáza před sebou – vzduch počíná být nepokojným, náhlé krátké rázy se ohlašují, znamenáme točení a víření, podivný třesk a rachot, až konečně děsnoveselým tryskem kroupy z temného mraku se vychrlí – trvá to několik minut, ale za tu krátkou dobu může zničit výsledky celoroční pilnosti, celou naději rolníka.

Takové úkazy nemohly by povstati tak často a v takové rozsáhlosti, kdyby vláhonosný vítr táhl přes lesy, které by ho zbavily par z větší části a nebezpečí odstranily. Lesové na okolních stráních a návrších chrání krajinu před krupobitím. Co pro hospodáře krupobití znamená, nemusíme v Čechách také zevrubněji rozkládat. Brzo tu, brzo onde stihne krupobití úrodu polní – ač staří lidé se pamatují, že se druhdy tak hojně nestávalo. Pamatují se ovšem, že kolkolem více lesů vídali. Za posledních let krupobití zvláště některé krajiny v severních Čechách nestoudným způsobem navštěvují. A přijdou v několika letech ještě hloub, také na polední stranu Čech, nepravidelnosti v povětří budou ještě nápadnější, nežli už jsou nyní. Líp než jakýs hromosvod působí v tomto případě les, jenž přirozeným nepřitelem všeho krupobití jest – ano, toť pravý krupovrah. Z toho vysvítá opět náležitým důrazem, že se musí počítí, abychom v Čechách lesům více pozornosti věnovali.

Podobným způsobem povstávají však také strže mraků. Vzduch obklopuje celou zemi, něco vodní páry jest v něm vždy, na malou část vzduchu, ku příkladu na takovou, co by se vešlo do vědra, připadá arciť velmi málo vody, která ve způsobě páry v něm obsažena jest. Ale nechť je to sebe méně, přece máme opět to nesmírné množství vzduchu nad sebou.

Co jest tu věder, na miliony a miliony! Několik mil do výše sáhá vzduch, a z toho můžeme soudit, jaké množství vody taká spousta vzduchu v sobě chová! Slýcháme často, jak se lidé diví, kde se té vody nahoře nabere! Podiv tento ukazuje toliko, že o tom dříve as málo přemýšleli. Jen povrchně k tomu nahlédnout, a uznáme pravdu: ba celé moře visí nad hlavami našimi – arciť ne jakožto hotová voda, ale v podobě vodní páry, která když má náležitou teplotu, nám neviditelná jest, kdy však se srážeti počíná, mlhu, mraky tvoří. A co drží onu spoustu vždy nahoře? Patrně síla ta, která částičky vody od sebe pudí, roztahujíc vodu a tím ji v páru mění, totiž teplo. Jakmile tato síla ustane jen drobátko ve své působivosti, shluknou se částičky vody opět dohromady, povstane voda a padá dolů. Stává se to náhlým ochlazením neb přiváděním nového množství par, k jejichžto udržení stávající teplota nestačí. Podle množství spadlé vody říkáme pak déšť nebo strž mračen.

Když hustý mrak silou větru hnán jest proti horstvu, nemohou přední jeho části ustupovat zadnějším, vodní pára v něm houstne a tím způsobem se náhle sráží a lijáky povstávají. Táhne-li přes porostlé stráně, saje les velikou část vláhy z narážejícího mračna do sebe a mírní tak náhlost lijáku. Konečně mohou sraziti se dva mraky, oba vodohojné, ale protivnými větry do sebe puzeni, a je-li jeden z nich chladnější než druhý, máme pak všechny příčiny, proč musí náhle veliké množství vody spadnouti. Takové věci se dály v povětří při povodni květnové r. 1872. Tu vrazily na sebe veliké mraky, spousty vod v sobě nesoucí – páry vodní okamžitě tak zhoustly, že nelinula se voda více v kapách, nebo v tenkých paprscích dolů, nýbrž svalila se jako by v balvanech na ubohou krajinu. Vhodně říkáme zde, že mrak se strhl, čímž vyjádřena

jest náhlost i síla povodně. Strže mrakův náležejí k nejhroznějším ranám, jež lidské zámysly potkávají. Jakési podrobnější líčení pochodu celého i zhoubných následků můžeme nyní tím spíše mlčením pominouti, ješto novinami, obrázky a jinými zvláště vydanými spisy povodeň loňského roku byla vylíčena. Proti krupobitím i povodním ovšem možná se ochrániti: stavět obydlí na vyšších místech, upravit krajinu, aby náhlý příval měl pohodlný spád, a odtud v nejbližší upravené řečiště se sváděl – a konečně úrodu na poli dát pojistit. Avšak pojistí se také ornice? Pojistí se lidský život? A jest to něco tak milého, míti co jednati s pojišťovnami? Všechno to jsou prostředky jakési, kdežto proti strži mraků, proti velkým náhlým povodním nepomohou všechny podobné prostředky zhora nic. Než tu zbývá prostředek jiný a jediný, ježž nám příroda sama podává, totiž les. On jakožto upravitel teploty i vláhy vyrovnává všechny krajnosti a zamezuje velká sucha i velké povodně. On ničí už příčiny škodných úkazův těch, a proto mezi všemi prostředky sluší nejvíce ochrany lesa dbáti. Sucha, povodně, lesy souvisí spolu jednoduchým průhledným způsobem; tato souvislost musí býti všeobecně známa, a pak nebude výstražná známka přírody bez ozvěny. Povodeň květnová 1872 působila ku prospěchu lesů více nežli tisíce lesních kázání. Výstrahou buďtež země ty, kde lesy zmizely a kde nyní potomci pykají, co jejich otcové zavinili. Než tyto musí také býti.

Když přicházejí vodohojné větry, a nic jim vláhy neujímá, musí pršet hned a silně, pak zas nastane dlouhé sucho. Tak se může díti po delších dobách – náramně mokrě a pak opět nouze o vodu, jeden rok to, druhý ono. S teplem má se podobně. *V obou povstávají nepravidelnosti, které se konečně pozornosti naši vtírají, až lidé staří nad tím hlavou vrtí.* Nauka o povětrnosti jest v počátcích svých; víme ještě málo co, a každá kniha o povětrnosti počíná a končí ujištěním, že vězíme v samých nejistotách. Ano, jest nad námi a kolem nás moře vzduchu – jako moře má svá tajemství, o kterých ani známky netušíme; kdo vypoví celou tu souvislost úkazů ve vzduchu, zákony, kterými se řídí, kdo určí povětrnost jen na 24 hodiny! Nevíme tedy ani, co všechno má vliv na povětrnost vlasti naší – ale něco přece víme, že totiž *lesy* stojí zde na prvním místě. Nemůžeme snad určit zevrub, po jakou míru závisí povětrnost malého okresu na kousku lesa – ale že v *celku* na lesích velikou měrou závislá jest, potvrzuje nám zkušenost tisícletá. Není pochyby, že věda ještě mnoho o povětrnosti na jisto vyskoumá, ale důležitost lesů bude vždy dotvrzovati. Kdo by určil, na čem podnebí vlasti naší závisí, jakým podmínkám vůbec podrobeny jsou změny povětří! Kdo ví, co v těch nejvyšších končinách pod oblohou se děje! – Snad na vzdálených, velmi vzdálených místech jest příčina té či oné nepravidelnosti, snad se v zemi nebo mimo zem něco děje, o čemž my ani tušení nemáme! Ale přes to všechno jedna věc jista jest: že les nás chrání proti všem náhlostem a škodám. Jako v kraji bezlesém jest za dne velké horko a v noci nebezpečně chladno, tak t. j. tam se všemi poměry, s teplotou roku, s deštěm, bouří atd. Les pak jest mírnitel všech přechodů.

Ale – ozve se tu mnohý čtenář – kdyby celá země pokryta byla lesinou, to by opět nebylo dobré; pamatujte se že čítal jsem, jak za dávných dob byly Čechy a Morava, ba celá střední Evropa pokryty jediným, velikánským lesem, tak zvaným hercynským, a že následkem toho byla teplota těchto končin nižší než jest nyní; že divoká zvířata v něm se plemenila, avšak víno, obilí, mnohé vzácné ovoce se nedařilo – byli to časové, kdy skrovní obyvatelé více lovem, než hospodářstvím se živili; dále že v Americe, kamkoli osadníci postoupí, ku příkladu v Brasílském území, musí les vymýtiti, a poněvadž to jinak nejde, musí les na míle cesty vypálit – pak teprve jest vzdělávání půdy, pak společnost, obec, osvěta, pokrok teprv možný! – Ano, kde by skoro celý okršlek pokryt byl lesem s malými ostrůvky volné půdy, tu by ovšem byl vzduch nad míru vlhký, i z jara, kde nyní tak sucho bývá; v letě bylo by opět mnohem studeněji než nyní bývá, an les ochlazuje, a tudíž by se stalo, že taká země by nebyla více tak přízniva zahradnictví, vinařství, polnímu hospodářství – že by ani švestky neuzrály, ani pšenice, ba ani hrušky a višně. Avšak toho my se báti nepotřebujeme; ten čas jest pro nás pravou bájí, a nyní bojíme se spíše druhé krajnosti. Ony příliš chladivé následky by nastaly, kdyby ku příkladu víc než tři čtvrtiny celé země byly pokryty lesem; kdy však povrch lesů počíná už klesati pod jednu čtvrtinu, jest druhé nebezpečí na snadě. Tyto cifry jsou jen položeny za příklad – podle polohy vyžaduje jedna krajina víc, druhá se spokojí s méně lesy.

Les chrání také krajinu před zhoubnými bouřemi a vichry; v plném uzavřeném lese nemůže bouře ani tak řádit, víchř tolik kmenů vyvrátiti; jak za posledních let větry nadělaly v lesích škod, nemusíme popisovat – bylyť to zvláště lesy, proti kterým se už bylo hřešilo, co v podobných případech nejvíc utrpěly.

Přehlédneme-li tento neúplný, hrubý pouze nástin o působivosti a úloze lesa, nebudeme ani chvíli v pochybě, že vyžaduje velké pozornosti se strany obyvatelstva. Nastaneť doba, kdy příroda sama dává jemu na srozuměnou známkami zřetelnými a citelnými, aby se všímalo svých lesův – upozorňuje na blízké nebezpečí a káže jemným, pak důraznějším a konečně hrozným slovem: Ustaňte zuřit proti lesům! Slýcháme nyní o povodních velmi často; tu přicházejí zprávy z Italie, pak opět z jižní Francie zvláště často, jakých škod tam voda natropila. Ano, toť jsou právě ony země, kde se proti lesům nejvíce řádilo. V těch zemích stává se také opak, že bývají velká sucha – zde vidíme porušenou rovnováhu v rozdělení vláhy. V Italii ku př. podnikají se pak slavnostní procesí k zázračným obrazům, aby vyšší mocnost dala požehnání, sucho odvrátila a déšť seslala. Přivedli jsme to už tak daleko u nás v Čechách, aby se mohlo veřejně říci, že taková procesí nejsou nic platná. Když nesmyslným rozkošnictvím, ku příkladu pitím, své zdraví zkazím, nepomůže mi žádná modlitba. Mám rozum. Tento náhled musí proniknout i u velkém v posuzování celku. Světlo se musí rozšířit a rozumu se užívat. Obyvatelstvo tupé nebo fanatické, nezřízené nebo svedené, neužívá rozumu, ale libuje si v pověrách a zuří dál – trest pak stihne jeho potomky neúprosně; nebo hříchy proti přírodě nedají se ani upřímnou lítostí odestát.

VI.

Les vyžaduje ochrany se strany vlády i obecnstva; povinnost vlády jest dbáti o přiměřený lesní řád a o jeho přísné, bezohledné provádění; se strany obecnstva má vzdělanost a poučení přispívati těmto záměrům, tak aby důležitost lesa stala se i poslednímu člověku věcí známou.

Ano dobře – obyvatelstvo! Ale když přijde jednatel Magdeburského nebo Habsburského domu a podává ohromnou summu za les, tak že by si majitel mohl pomoci z dluhů, vyplatit odkazy atd. – má snad prospěch svůj obětovati kvůli těmto naukám, kvůli tomu, aby země někdy po jeho smrti, až on ani nikdo z rodu jeho nebudou více na živě, aby země dosti vláhy a bezpečnosti měla? „Co mně je po tom – já prodám, peníze jsou peníze!“ Inu ovšem, nemůžeme nic proti tomu namítati. Na jednotlivce se při tom spolehnouti nesmíme, a celek společnosti lidské nesmí nikdy svou životní otázku ostaviti pouhé obětavosti jednotlivcův – celek musí starati se sám o sebe jakožto celek a musí tedy k lesnictví přihlídat. Tento celek tj., jenž musí i nerozumného jednotlivce chrániti. Anebo stanou se případy, kde silou živlů jednotlivci škoda se děje takovým způsobem, že i celek tím trpí, a jednatel přece nemůže proti škodám opatření učiniti, poněvadž náklad by jeho síly znamenitě převyšoval. Uvedu jasný případ z jiného oboru. U Králové Hradce na cestě do Předměřic vrývá se Labe stále ve svůj pravý břeh a ujímá kusy nejlepší půdy, kdežto na druhém břehu ostavuje písčité koryto své; na povrchu jeho je znáti, o jaký kus už řeka postoupila, jakou část půdy pohltila, což se též jeví na změnách cesty kolkolem vedoucí. Zde by se měla provésti ochranná stavba – ne kvůli majetníku pozemku, jenž trpí, ale kvůli celku. Poněvadž majetník sám podobnou stavbu podniknouti nemůže, jest to povinností jednotlivé obce, neb okresu, neb země a státu. Jako v podobných případech má stát povinnost, aby přispěl, tak v jiných má právo, aby zamezoval libovolné, vlastně nerozumné nakládání s majetkem takovým, kterýž co nemovitý souvisí s celou zemí a s blahem všech obyvatelů. Kdyby někdo své lesy prodal a peníze utržené spálil, do toho nemá nikdo co mluvit, a byťby to bylo několik milionův; kdyby však chtěl spáliti místo peněz hned ony lesy, musil by mu stát v tom brániti, nejen za příčinou nebezpečí pro okolní lesy, ale poněvadž ztráta tolika lesů pro celou zemi by se státi mohla osudnou. Nerozum, lakomost a pošetilá libovůle mohla by často tím způsobem celku uškoditi, více uškoditi, než by celá pokolení napravití mohla. Proto kapitola o lesích náleží v politické hospodářství a týmž do zákonodárství. Stát musí nakládání s lesy upravití. Když stavíme dům, musíme se také spravovati jistými pravidly, které stát ustanovil kvůli bezpečnosti občanův; jako stavební řád není žádným obmezením svobody osobní, tak ani lesní řád nikomu nesmí býti nenáviděným, nemilým hostem. A v čem záleží ten lesní řád? Pravidla zákonná určující, kdy a v jakých občasích a pokud se může les porážeti, jakým způsobem má

se dítí pěstění nových lesů atd. Když tak člověk shlédne, kterak se mnohdy zacházelo s lesem na stráni, že úplně vyhuben byl, a nic na jeho místo nepřišlo, poněvadž by to bylo něco stálo, tu arciť vznikne touha po přísném zákonodárství lesním.

Za druhé přísluší celku, aby se staral také o pokrok v hospodářství lesním; tedy aby dohlížel, zdali vzdělání lesníci o lesních záležitostech rozhodují, a pak aby bylo příležitosti poskytnuto, aby mohli se vzdělat lesníci důkladní, též aby známosti o důležitosti lesa vnikaly v lid – tedy poučení lidu je zde také pozoruhodným činitelem. Jako školy hospodářské zakládají se za nové doby školy lesnické, ale v hlavní věci ovšem už školy vůbec mají také povinnost, aby pravý náhled o lese rozšiřovaly.

Poněvadž les roste volně, zdánlivě beze všeho přičinění člověka, jest mnohému prostému člověku za těžko, přimysleti si k němu pojem majetku – Bůh tomu dává růsti, to patří všem, aneb jest to ještě lépe: věc nikoho jako pták v povětří a zajíc v poli. Zásada: „Osobní majetek je zlodějství“ dá se nejsnadněji jaksi taksi hravě dokazovat lesem, z mnohých příčin. Pusta nebo step, prairie, kde neroste nic, nepotřebují žádného majitele – tam není, coby měl – a kdyby se tam mělo plodné ovoce rodit, musil by si každý dřív půdu sám vzdělat, tedy pracovat. Pojmeme práce se dá pojem majetku ovšem nejkrásněji dovodit. Ale les ten jest bez práce hotov! Proto má náležeti celku, žádnému jednotlivci, ale všem a každému! – Kdyby byla uvedená zásada o majetku pravou, jest to jen další důsledek, že se jmění také nemůže nikým nikomu odkázat, že tedy právo dědické jest právem zlodějským. Že se skutečně postoupilo až k těm koncům, jest známo. Nynější společnost lidská zbudována jest na jiných zásadách a přese všechny spory a neshody, vyskytující se v životě jejím, ta jedna pravda stojí netknuta, že vývoj osobnosti, tedy osobní majetek a právo dědické musí zůstat neporušitelným základem všech budoucích pozměn. Jen ve společenstvech, kde řády veřejné nedospěly pevnosti, buď že jest příliš časně, tedy na nižším stupni vzdělanosti, nebo kde se tyto řády kolísají a násilím zpřevracejí, zdá se zásada proti všemu „osobnímu“ dobývati platnosti. Že tomu tak jest, učí nás nejen rozum a přemýšlení, nýbrž jednostejně celá historie posavadní. A jiných stolic člověk nemá, toť jeho nejvyšší autority. Látka zde nabíhá už mimo meze své; rozprava naše dotýká se věcí na pohled velmi odlehlých. Ale dotkli jsme se stránky této k tomu konci, aby se promluví mohlo o policii lesní. Někdy nemohou lidé pochopit a horší se toho nemálo, když správa lesní nechce dovolit, aby se v lese hrabalo, aby se hráběmi stelivo stíralo a půda lesa tak olupována byla o svou pokrývku, kteráž v příčině vláhy tak důležitou úlohu koná. Porovnání dvou lesův, z nichž jeden tímto směrem šetřen, tedy hojnou pokrývku zachoval, a druhý na své půdě jakoby oholen přirozeného koberce zbaven jest, poučí krátkozrakou mysl.

O stromech samých, o dříví jakožto hlavním plodu lesa, nebudeme se už ani šíře zmiňovati; celek má povinnost, chrániti jako každý jiný majetek, chrániti též majetek lesa. Vedle této hlavní zásady rozřeší se všechny otázky vědou, a jedno stanovisko opatří nám vždy náležitého světla. Je to stanovisko přírodovědecké. Vědění jest moc,

a rozšíří-li se tato moc, bude nejlíp o les postaráno. Hospodářství polní s lesním v našich krajinách více nezápole, ale vyrvalo lesu na mnohých místech půdy, kde samo obstát nemůže, kde holá nicota nás děsí – to jest zvláště na stráních, na svahu hor, kdež přirozeně místo jest pouze pro les! –

VII.

Pravé hospodářství lesní bude v Čechách vždy udržovati v květu důležitý obor obchodní, totiž dřevařství. Budeme vyvážeti dříví, ale prospěch míti z výroby jeho, totiž prospěch ten, jenž každé zemi vyplývá z přítomnosti lesův. Jen nerozumné přepínání sil, nemilosrdné vykořistění lesů učinilo by konec dřevařskému obchodu a vývozu dříví na venek.

Máme mluvíti ještě o užítku, jež nám les poskytuje svým dřívím? Máme snad uvádět, že v obydlí jsme mrtvolami stromů obklopeni, že nám zahřívá les světlice? – Tím se počíná dítě bavit, a zde pouze záhodno jest ukázati k nouzi, která může také jednou o dříví nastati. Nebo lidí jest pořád víc a víc, a spotřeba dřeva roste každým rokem ohromně. Život sám stává se mohutnější, hojnější, podniky se hromadí, průmysl a obchod zvelebují, a zvelebování toto jest totožné s velikou spotřebou dřeva. A dřívím se skoro plýtvá.

Pohledněme kolem sebe jen na jednu věc. Železné dráhy se rozmnožují; vezměme nyní do počtu: 1. to veliké množství telegrafních tyček, jež kolem dráhy nesou vodící dráty, 2. množství prahů pod kolejí – druhý a větší to les, onde nad zemí, zde pod povrchem, 3. konečně množství vozů železničních, které jsou skoro zcela ze dřeva. Co padne dříví za všechno to! Tj. jen jedno místo, jen jedna propašť, do které plod našich lesů odtéká. Ale takových odvětví průmyslu jest víc – a jiných menších, zase svou četností vynikajících podniků a závodů.

To vše děje se u nás, v naší zemi – v sousedních zemích se staví též – a tam spotřebují mnoho a mnoho dříví. Velikou zásobárnou pro severní Německo jsou Čechy. Když vidíme vory plouti po Vltavě a na Labi, neb prochází se „mrtvými lesy“ v Podskalské části města, „oborami“, které zásobami dříví překypují, kdež stohy klád a prken jsou nahromaděny, můžeme vždy na jisto určit, že většina všech těchto zásob v cizině dojde svého účelu, že se vyváží. Krátkozraký, úzkoprsý zapověda jest zde hned hotov: „zapověděl by vývoz do ciziny!“... Podobné náhledy tyto zkoušet a vyvracovat není zde na místě; ale to dostačí, že ku podobným prostředkům a opatřením za našeho času vůbec není místa, a my bychom sami protestovali proti takovému obmezování, kdyby se skutečně stalo. Jen nemilosrdné vykořistění lesů učinilo by konec dřevařskému obchodu a vývozu dříví na venek.

Té okolnosti, že cizina od nás kupuje dříví, lze ku prospěchu země jiným způsobem vykořistiti. Nechť hledí správa k tomu, aby les v nynější rozsáhlosti, zvláště v hornatých krajinách na svahu hor a na hranicích země se udržel; tím způsobem budeme míti stále přebytek plodů lesních i budou tvořiti vždy důležitý článek vývozu a znamenitou část výroby a tudíž bohatství země. Přebytek se prodává v každém hospodářství, a nic jiného není u velkém správa země. Tímto způsobem budeme míti zisk z dříví, z plodů (mluví zde my, totiž celek; u mnohých lidí argument ten neplatí a národohospodářské – možno-li tak je nazvat – výlevy jich vedeny jsou jediným zřetelem, totiž závisí: mají na zřeteli některého obchodníka, který „z dříví zbohatl“, a horlí jen za tou příčinou, že nezbohatli oni sami) – a spolu mimo to prospěch, že se plody tyto u nás rodí – prospěch z lesů, ze sousedství a z krásy jich. S toho stanoviska sluší hleděti na spotřebu dříví a na obchod s dřívím. Při chování stromů musí být rozum; a kdy se mluví o šetření lesů, nemyslí se tím aby se jen lesům vydal veškerý povrch země.

To by nebylo hospodářstvím a poškodilo by zase jiné interesy hospodářské i obchodní. My mluvíme za rozumné čili racionelní lesní hospodářství – v tom obsaženo jest i mýtní i šetření, a chceme, aby se v obojím jednalo tak, jak toho prospěch země vyžaduje, aby se ani v onom nejednalo bez soustavy, bez plánu, a v jednu či druhou krajnost nezapadalo.

Vlády vzdělaných státův to také nahlédly, a důležitost a prospěch lesů zračí se v zákonech, jež vydávají o lesnictví a v píli, již mu věnují. Náhledy, jakou měrou státu přísluší, účastniti se celé otázky, jsou ještě velmi rozdílné. V jedné zemi je málo, v druhé mnoho lesů; v jedné nemá stát sám žádného majetku lesního, v druhé drží velmi rozsáhlé plochy lesů; v jednom má vláda skutečně srdce pro národ, v druhé hledí jen zemi a zdroje její co možná využítkovati atd. ... proto zastaneme v těchto věcech nesrovnalostí a neshod dost a dost. Nyní máme v případech těchto ovšem mocného spojence, kterýmž všechny otázky k rozřešení se přivádějí. Spojenec ten jest svrchu uvedená přírodní věda. V mnohých případech, které jí politické, polní i lesní hospodářství předložily, už promluvila své jasné slovo a mnoho, co se dříve tušilo, přivedla k plnému vědění, doložila čísla a na pevném základě jich zbudovala své nezvratné věty.

VIII.

Les býval v úctě všech zdravých, nezkažených národů; dokud byli nevzdělaní, ctili les přirozeným citem vedeni a měli jej za chrámy bohů svých; vyšší vzdělanost a věda pak očitě dovozuje souvislost mezi zvířectvem (tedy také lidstvem) a bylinstvem.

Však národové, kteří s přírodou žili v bližším styku, národové silní, zdraví, nezkažení vždy cítili důležitost lesa. Projevovali to úctou a dbali lesův jiným způsobem – totiž

nezuřili proti nim. Národové pohanští bájali v les mnoho svých tajemství; háje byly tolik co naše chrámy: a jakože tato úloha háje, býti příbytkem bohů, vznikla z úcty k lesu, tak opět hotová okolnost přispívala k tomu, aby se ona původní úcta udržela. Národové tušili onu hlubokou souvislost mezi oběma říšemi organickými, a vyjádřili tuchu svou rozmanitými způsoby, významnými bájemi, které jsou sice velmi rozdílné podle národův, u kterých povstaly, ten společný znak ale mají. Háj nejen jakožto celek byl zasvěcen bohům, i jednotlivý strom měl své místo v uctění, měl svého bůžka, u Hellenův svou dryádu, u Slovanův vílu. Stromy, které velikostí svou, nebo tvarem a stářím svým zvláště vynikaly, byly také zvláštním předmětem úcty, byly svaté, posvátné. Šešest loubí jejich byla tajemnou zvěstí o vůli božstva, o budoucnosti a osudech lidí. Co nyní vedení přesnou vědou jasně rozumem svým poznáváme, že lidstvo potřebuje lesův nejen ke svému náradí a topení, nýbrž že les ještě cosi jiného důležitého koná, kmitalo temnou ale hlubokou myšlenkou v mysli našich praotců; že stromová jest nutným docelkem lidstva, vyslovili svým způsobem. – Odtud až ku podrobnější myšlence, že každý člověk má svůj strom, není daleko – skok ten, odvážnou představu tu dokoná obrazivost přirozeným proudem a bájí, že život člověka vázán jest k životu stromu. Vezmeme-li to všeobecně, platí to i nyní: vezmeme-li to v jednotlivu, vidíme v tom starou báji. S tohoto hlediska musíme hledět na staré pověsti národní jako jest „Vrba“ a podobná. Jsou to zbytky z věků dávno dávno minulých, z pohanství samého. Žilit lidé tehdy v užším svazku s přírodou, měli jiný smysl pro všechny zjevy a náboženství jejich bylo uctění přírody. Hrozné, velkolepé, nebo zas dobrodinné, blahé účinky sil přírodních došly v mysli hned ohlasu, oživení a zbožňování. Tak zrodily se bohové a bůžkové, skřítky, víly, rusalky a p. Teprv když nové učení křesťanské rozstírali se počalo, musilo nutně vystoupiti proti těmto představám, musilo ducha lidského obrátit v dráhy zcela jiné. Poněvadž však pohanské představy z mysli lidu rázem vyhladit možná nebylo, stal se útok proti nim jiným způsobem: oživení přírody vyhlášeno jest za dílo ducha zlého, Bohu protivného, ďábla; zbytek úcty obrátil se v strach, co bylo pohanským předkům bohem, stalo se křesťanským potomkům strašidlem. Les má odtud něco děsivého, strašlivého... Není potřeba stran lesův a úlohy jich ukazovati ještě k mimoevropským národům, k Indianům americkým, nebo Maorim Novozeelandským a k jiným polovzdělaným kmenům. Všichni ti vidí hynutím kmenův lesních hynouti svůj vlastní kmen, a nářky nad záhubou lesů těchto prostých dítek přírody jsou nad míru tklivé. Avšak postup veškerenstva nezná slitování. Národové a kmenové tito živou mocí nechtějí se státi hospodáři, ni lesními ni polními; oni chtějí zůstat svobodnými lovci, a považovati les za rejdiště své, za skrýše zvěře, kterou honí. Lovec však potřebuje ke svému vyživení desetkrát a stokrát více prostoru než na půdě zemské hospodář, a proto rolník nebo průmyslník stále zatlačuje zpět pokolení lovců, vítězí nad ním, ať se ono vzpírá jakkoli. Aby mohla Brazílie více lidí pojmout, musí prales padnout, a jím padne i jeho obyvatel Indian! – Od pohanských dob starého světa táhne se přece

jakási stopa dávné úcty až po naše doby nepřetržitě, kde se smysl přirozený vyslovuje. Lid má posud živý soucit s lesem a v zemích méně vzdělaných nechce dlouho pochopovat, že lesnictví jest jakás produkce, výroba – chce tam míti jen přírodu a žádné umělé opatření, žádné hospodářství.

IX.

*Les jest mimo všecken užitek také první ozdobou krajiny a poskytá lidem zotavení.
Všichni lidé jemnějšího citu pro přírodu a pro celek jsou proto milovníci lesa.*

A konečně popřejeme hlasu i poslednímu, ale milému orodovníku lesa, totiž našemu smyslu pro krásu. Jak krásný jest les! Bez ohledu k tomu, kterak je potřebným a užitečným, bez ohledu k tomu, co věda o něm zpytuje a politické hospodářství počítá! Jak vábí sám sebou každou mysl lidskou, a jakou nenahraditelnou ozdobou jest krajíně! Kde jest les a vrch a voda, tam jest krásná krajina. A kde není ani vrchů, ani skal, ani živé vody, nýbrž úrodná pláň nižádné stopy romantické krajiny nepřipouští, tu se mění nudný její ráz, když může oko aspoň k jedné straně utkvěti na temných obrysech lesa. Že prý jest kraji les jako pěkný vlas kolem milého obličejce – ne, ne, to je snad nešťastné porovnání, ono se nemusí každému líbit, ale les líbí se každému! Dojem pak, jež činí na nás, není třeba popisovat – zpomeňme si na první jarní dny neb na letní parno, a na vše, co nás k lesům poutá: šerý stín, ptačí zpěv, šumot stromů, vůně a chlad atd. – ustávám zde, abych se neoctnul náhlý v nevědomém veršování. „Zahrada Boží“ – hustý les! Zahrada lidská jest tím hezčí, čím více se blíží lesu – viz anglický park a francouzský sad! Onen jest jaksi idealisovaný les, les v malém se všemi půvaby. Jednou to se lidem zdálo příliš divokým: přímé čáry alejí, přistříhané stromky, podivínství pečlivě pěstované byly větším, důkladnějším znakem umělosti. Teď se nám líbí však anglický park lépe a zajisté jest to vkus pravější.

Všude ustupuje krása jiným tužším příkazům a důtklivějším potřebám života – ale zde požadavek její ku podivu souhlasí s výrokem vědy a s prospěchem hmotným, celé vlasti vyplývající! Vizme v tom významnou, velepamátnou věc – shodu, jež nám může býti pokynem o harmonii oné, kterou znamenáme vždy, kdykoli se probereme ze sobeckých pudů svých a tíhneme trochu výš. Věda i prospěch praktický v jednotlivých podrobných případech života stávají zajisté proti zřetelům krásy a vidíme to na jejich zástupcích nejlíp: Chladný, přísný učenec má nechuť k umělci; jenž mu je snad příliš povrchní, ale sám jest zrovna tak nepraktický jako umělec; dovede vynalézt, ale nedovede využítovati vynálezu svého. K tomu je potřeba praktického živnostníka, jehož hlavním vodítkem jest užitek; on obratností svou překoná i učence i umělce – ale v otázce lesů, kdyby si živnostník panství koupil a oba k sobě pozval, budou se všichni

tři velmi dobře shodovati. Tak u velkém věda i užitek konečně přece slouží kráse. V celku poskytuje povšechný život lidstva totéž divadlo. Národové přese všechny spory mají u velkém také jakési společné snahy, a proto se nejen říká, ale vskutku i provádí, že co jeden národ prospěšného, velkého, užitečného urobí, že to slouží všemu lidstvu. Ostatní národové to přijmou; tak se stalo na příklad s dráhou železnou i s telegrafem a podobnými věcmi. Ale i s výsledky vědeckého zpytování děje se zrovna tak. Velkolepým způsobem se to osvědčuje v přírodních vědách.

Dojem z krásy lesův zvyšuje se bezprostředním působením na celé nervstvo. Nejen oko se kochá. Proč posílají lékaři chorobné do lesa? Zdraví tam vzduchem proudí, sílivá vůně vane nám vstříc ze všech stran a zotavuje se celé tělo. Blahou tuto mocnost, pozdravující účín lesního dechu cítí také zdravý člověk; nervy přicházejí v lahodné rozechvění, zrak i sluch se občerstvují, a krev osvěžena čistým ozonovým kyslíkem proudí žilami jako dárkyně života – pocit životní v nás stoupá, člověk žije mohutněji a nadýchá si s tím rozkošným vzduchem nové chuti k životu; les hojí tělo i duši, plíce i srdce. Mnohá chmura zmizí s oblohy našich nadějí a mnohá hvězda zaleskne se tam jasnějším třpytem. Tam v lesním šeru se tak slastně blouzní a rozjímá, tam se cítí člověk volným a přírodě bližším. Všichni básníci pěli na oslavu lesa! –

X.

*Potřeba tedy, aby lesům a stromům vůbec pozornost větší se věnovala;
kterak by se to dít mělo?*

Proto není nikdy dosti, co o lese lze hovořiti. Důležitost jeho probírána bývala bezpočtukrát a přece musíme se k tomu opět vraceti. Dlouho se musí psáti a mluvit, než myšlenka zapustí své kořeny hloub, než v širší zavítá kruhy a k jakému výkonu dozraje. Jako čítáme na veřejných místech výzev, v důvěře ku vzdělanosti všech lidí sepsaný: „Tyto sady doporučuji k ochraně obecnstva!“ tak chceme i pro les nejen ochranu zákona, ale i ochranu osvíceného obyvatelstva samého. A věru, ono může v tomto případě velmi prospěti, nejen šetřením nýbrž i činným účastenstvím. Co zde o lesích mluvilo se, platí i o stromech vůbec. Jediný strom už jest přispěvatelem ku kráse a zdravotě vlasti. Jaký dojem někdy může působiti jediný strom, zpomeně si každý, kdo šel holou krajinou. Strom je ozdobou i občerstvením – chladný stín jeho vítá každého. Z toho jde naučení: sázeti stromy! I mohou skutečně jednotlivci mnoho, mnoho působiti, zvláště osvícenější, kteří mají smysl pro celek a pro spojitost všech prospěchův; mohou pobádati k sázení stromů a často odsouzené už zachrániti.

Někdy by několik dost řídko postavených stromů krajinu zkrášlilo a občerstvilo. Máme v Čechách tolik příležitosti k tomu. Všecko jde a tíhne nyní k užitku, ne ze

soběckosti, nýbrž nuceno jsou k tomu, aby se mohly zapravovati daně všelikého druhu, u porovnání s jinými zeměmi nepoměrně vysoké. Nuže hledme s tím spojití i snahu po zkrášlení, hledme si krásy už kvůli užitku, jež také poskytuje. Onen člověk, který horlí za les – malíř na příklad, jenž miluje stráň lesem porostlou, srovnává se zde úplně s příkazem o užitku. Jsou místa prázdná, kde by mohly státí nejkrásnější skupiny stromů; kolem cest a silnic, kouty a plochy kolem nádraží, kolem továren a jiných budov, planá „lada“, úhory, stráně; v městech samých na veřejných místech, procházkách atd. Teď tam není nic, ano ještě proti stromové beze plánu a nerozumně se řadí. Aby při městě a v městě bylo co možná mnoho stromů, jest zrovna příkazem veřejné zdravotní čili hygieny. Londýn děkuje té okolnosti za své výtečné zdravotní poměry – má teď více než čtyři miliony obyvatelů a jest nejzdravějším velkoměstem celé Evropy. Ne poslední příčinou toho jest, že má stromů dost; Angličané kde mohou zachovávají strom, Londýn sám má mnoho zahrad.

Jaký to rozdíl proti naší Praze. „Krásné je to město, to město Praha“, ale schází jí stromů. Větší sbírka jich objevuje se v nejbližším okolí na severozápadní straně (Stromovka), ale to jest velmi málo, pro Prahu nedostatečné. Bezprostředně za branami města mělo by více stromů být; lesíky, háje, aleje, jednotlivé štěpy, kdekoli jen možno strom zasadit, na cestách, po návrších, prázdných místech, kterých se vyskytuje při závozech kolem i uvnitř Prahy; šetření stromů, šetření zahrádek, zkrátka podporovati bujnění rostlinstva, aby Praha byla více zelenou a cesty a sinice kolem aby byly obroubeny alejemi. A ona potřebuje osvěžení vzduchu – neboť je zde nepříjemných, škodných zápachů dost a v letě zvláště Staré město strašně navštíveno bývá. Ba zvláštní, páchnoucí skrýše rozkládá se v nejlidnatější části jeho – totiž anatomický ústav v Karolině!

Procházka v okolí Pražském podává mnoho rozkošných pohledů, ale také příležitostí k smutným úvahám. Co jest tu návrší, strání a pahorků, kdež jednou les se rozkládal, nyní však pravá poušť se připravuje! Jak by to krajinu zdvihlo, jak by celé okolí Prahy bylo půvabnější, kdyby všeobecná osvěta nebo jakákoli jiná mocnost provedla opětné posazení, kdyby se stromy objevily tam, odkudž nikdy zmizeti neměly! Praha ta leží tak na snadě, že věru jest zrovna nepochopitelné, proč u veřejném mínění nedobývá si silnějšího výrazu, proč za les a stromy více hlasův se neozývá a více skutkův se neukazuje. Každý výletník to vidí a může to *cítit*, že Pražskému okolí něco schází – ale my se staráme spíše o všechny jiné ozdoby a přírodniny než o stromy. Ano, milovníci přírody a vzdělaní lidé věnují pozor svůj ku příkladu zvířectvu, broukům, motýlům, ptákům, rybám, jiný zas kamenům, skalám a zkamenělinám, jiní bylinám menším všeho druhu, a píšou o tom všem důkladně a důtklivě rozpravy ale bylinám nejdůležitějším neméně ochrany se strany pera se dostává. O lesích se píše a mluví a jedná málo, příliš málo, o důležitém úkole jich v celku velkého života přírodního a hospodářského jsou jen skrovné známosti rozšířeny, ač naskytuje se při každém kroku tisíc příležitostí ku poučení nejpoutavějšímu.

Co o Praze, může býti doloženo o mnohých městech našich; nechť jsou tam zdravotní poměry lepší než v Praze – ale i tam širá místa, kde by mohly krásné lesíky stát, svěží stromoví se zelenat, vypravují teď o čiré netečnosti v otázce stromů. Zde, jak dotčeno, může přizpůsobit každý. Po malých troškách roste činnost a dosáhá skvělých výsledků. Doba postoupila v Čechách tak daleko, že nás už příroda napomíná. Letos byla povodeň na přes rok bude sucho a tak střídavě dále. Náhlé deště a krupobití, zhusta se opakující, ano v krajinách, kde jich jindy skoro nebývalo, ubývá hojnosti vody v řekách, za to častější náhlé povodně, pustnutí horstva, zvláště v Šumavě, mizení ptákův a jiné úkazy, které každý i s větší podrobností zná, podle toho, které krajiny pozoroval. Ovšem v okamžité trýzni vezdejší, v proudě rozmanitých bezpráví, v útrapách osobních i veřejných, v tomto boji o život, jenž u nás zuřil způsobem krutějším než kde jinde, jest tím obtížněji věnovati svou pozornost věcem tak dalekým jako jsou stromy – k tomu je třeba klidnosti a míru. Ale upozorniti aspoň, jest povinností těch, kteří přemítali o důležitosti stromů s velikým a bedlivým ano úzkostlivým účastenstvím. Jest mezi námi lidí takových dost, ve všech kruzích, a zajisté by se mnohý ozval, kdyby právě doba byla příhodná neb kdyby psáti mohli. Ti nechť rozšiřují náhledy své v malém. Kdyby nebylo slovo „spolek“ tak opotřebeno, že už povstává jakási nedůvěra, když někdo opět navrhuje nové spolky, byli bychom skoro ukončili návrhem, aby v každém městě utvořil se spolek k rozmnožování stromů a ku posázení prázdných míst stromovím, spolek k okrášení našeho zemského bytu. (V Praze stává takový obsazovací spolek.) Tak by konečně za jistou dobu každé z našich měst bylo půvabně ozdobeno, a mnohé by mělo svou zvláštní bohatou stromovku. Kde jsou lidé, tam nechť jsou stromy – nauku tu kážou nám praktičtí kramáři angličtí, kteří ji už dávno provádějí; nauku tu potvrzuje čísly svými věda nového věku a konečně stýká se tu s nejstaršími zkázkami našeho plemene i s krasocitem lidským. Starost o budoucnost vlasti i kmene našeho, ochrana proti zjevům zhoubným, proti krupobití i povodni, vše káže všimati si stromů ve všech podobách, budiž to les, háj, zahrada, park, aleje, školky, křoví atd.

Obsazovací spolky, neb jakkoli jinak bychom je nazvali, měly by ještě obsáhlejší úlohu, než starost stran obsazování prázdných míst stromovím, ba měly by práce na vybranou. Jedna z nich by byla ta, působiti proti jiným spolkům, které si vytkly za účel vykořistění českých lesů měrou úplnější, než se to dalo posud. Spolky takové už jsou; skládají se obyčejně z lidí cizozemských, nebo z takových, kteří by to směle mohli být, zkrátka z lidí, kteří s touto zemí samou ani s budoucností její nic společného nemajíce, ji považují jen za bohaté báně svých špekulací. Takových spolků bude dále povstávati ještě více; budou jim říkati ku příkladu „Waldindustrievereiny“! Na východě Čech už je to známější věc, souvisí s bývalými statky koruny České, jejichž jména jsou: Pardubice, Dašice, Smiřice atd.... nyní vesměs v držení peněžních ústavů mimozemských, neb velkých obchodníků a spekulantů. Kdyby se podobným spolkům podařilo

ono úplnější vykořistění lesů, musila by z toho budoucnost vlasti velkou škodu vzíti. Neboť nebezpečí toto ukazuje se nenáhle, tak že zástupy lidstva pro ně žádného pozor a zraku nemají. Teprve v několika stoletích vynikne nerozum, nedbalost a trest za hříchy spáchané. Hráz proti těmto škodám jest nejdřív vědění; obsazovací spolky knihami, obrázky, přednáškami nejen by toto vědění a rodící se z něho šetrnost k stromům rozšiřovaly, ony by mohly své zvláštní postavení zajmouti proti spolkům spekulacním, hledět, zdali tyto při svém řádném spekulování také zachovávají ustanovení lesního řádu a státních zákonů k ochraně lesa vydaných, nejen jeli zákon dán, nýbrž jestli se také zachovává.

„K tomu nechť si dohlíží stát!“ namítne mnohý. Avšak dohlídka státu neprospěje, kdy občané sami nejsou též strážcové zákona. Za druhé není stát všemohoucí a užívá ku svým výkonům lidí, kteří ne vždy svou povinnost plní, ano mohou nastat i poměry, kde zákon odstrkují kvůli jiným ohledům, kvůli osobnímu prospěchu, z naděje na odměnu a vyznamenání. V mnohých zemích mají dobré zákony, ale nedrží se jich. Podobně v případě lesů také se hřešilo. V mnohých zemích vidíme, že jisté lesy zmizely proti znění a proti předpisům zákona – že zmizely nadobro, a na jejich místě že nyní buď bídná pastvina neb suchopar a skalisko se vyskytuje. Byla ku příkladu všeobecná národní půjčka; aby mohli rolníci hodně přispěti, dovolilo se jim proti zákonu, že mohou své lesy pokácet; i padlo lesů dost. Druhý příklad podává velkostatkář – vlastně tu je příkladů celá kupa. První: cizí spekulant stal se velkostatkářem, totiž svým vlivem, svou obratností a svůdnou mocností jistého neomylného prostředku; koupil za laciný peníz korunní statek od vlády, nebo panství od chudnoucího kavalíra. Vytloukl lesy a strženými penězi zaplatil. Případ tento opětoval se mnohokráte. Druhý: milostivá vrchnost jest nadměru prostopášná a nemůže sehnati peněz jinak než pustošením svých lesů; nebo chová příliš mnoho všelijaké zvěře, drobné i vysoké, kteráž mladému lesu neustále škodí a tak celý postup lesní kultury na mnohých místech zastaviti může. Malí majetníci už dávno zuřili proti lesům svým – na Šumavě jest ode všech měst a městeček les už hodně daleko vzdálen, a všichni majetníci spojenými silami dovedli to tak daleko, že konečně nás příroda počíná upomínat – budiž opětováno toto slovo – upomínání přírody jest hlas Boží. Bouře, krupobití a povodně jsou jen poslové, které už my vidíme; horší zhouba chystá se našim potomkům. Procházka po té malé zemi České ukáže každému, jak daleko už pustošení lesů pokročilo. O Šumavě mluveno už mnohokráte; na druhé straně pod horami Krkonošskými nacházíme též krajiny, kde lidé moudří a staří pozorují nápadné změny celého podnebí, a bez dlouhých učeností hned dobře vědí, odkud to, příkládajíce původ tohoto zmatku zhoubě lesů. A což teprve vprostřed země! O Zbirově se jen slovem zmiňuji. O lesích Křivoklátských druhým slovem. Stav jejich ani onde ani tam nelze posuzovati. Kdo chceš se přesvědčiti, poptej se lesníků samých, neb znaleců, kteří to nemusí dáti do veřejnosti, do tisku, a tedy se nebojí říci pravdu a posouditi věc, jak toho zasluhuje. Ale předkládáme každému tuto

otázku na uváženu, zdali poslouží to prospěchu země, když se největší lesní celkové uprostřed Čech postaví mimo počet a zákon, když zmizí nebo než zmizí, v bídém, neutešeném živoření udržovány budou? Zde běží o budoucnost, zde trpí všeobecná blaha.

Úloha spolků, svrchu dotčena, záležela by tedy v tom, aby takové případy na světlo přiváděly, kde se lesům proti zákonu škodí nebo kde se ukazuje, že by skácením lesů patrná záhuba kraji vznikala; aby proti pustošení lesů, které se děje proti zákonům, všemi zákonnými prostředky působily, upozorňovaly širší kruhy i vyšší místa na nebezpečí, které zemi vzniká, a tím způsobem *nejen stromy sázely, nýbrž hotových stromů se ujímaly*.

Však nejen tu, kde se už hřešilo, měly by se spolky starati, aby se věc co možná napravila. Lesy nesmějí mizeti; ale spolu musí býti v dobrém stavu. Kde řádí bez plánu, neb mnoho dříví bere, tomu se v cestu postaviti. A jsou lesy české už ve špatném stavu! Jdeme na Křivoklátsko a ptejme se, kolik dříví mohou každoročně nyní dát – komplex to, jenž má 56.000, to jest padesát šest tisíc jiter! Prohlédněme si sousední lesiny, a dále Šumavu i východní Čechy, uvidíme všude, že české lesy *jsou už* ve špatném stavu. Už o tom nebesa vypravují. Kde tedy jsou „lada“, musí spolek k tomu působiti, aby byly opět posázeny, a dosti časně, dokud půda schopna jest života, dokud se tam může něco vůbec ujmouti. Jakmile přiměřený čas uplyne, nelze ani velkými obětmi život vzkřísiti.

Zvláště se to týká hor. Stráň, jakmile oholena jest, hyne týmže dnem, a musí hned dostati novou posilu, aby návalům vzdorovati mohla. Takových holých stráni je v Čechách úžasně mnoho; člověk by se divil, že to může tak dlouho trvat, kdyby se už dříve nebyl přesvědčil, že lidé pomalu jen ku poznání a ku konání přiváděni bývají. Jaká pěkná úloha pro činný spolek – přispívati k tomu, aby konečně náhled pravý všude se ujal, a ty holé stráně opět se zazelenaly! Mnohde bude k tomu třeba poučení lidu. Neboť zvláště v horách má lid velkou náklonnost, proměňovat lesy v pastviny – které ovšem zůstávají velmi bídé, a nic nevydají. Poučení by musilo zde spolčiti se s přísným zákonodárstvím; v poučení o všech formách: příležitostná lesní kázání, noviny, brožurky, účinkování na mládež školní atd. Zkrátka obsazovací spolky by měly tolik práce na všech stranách na výběr, že věru nemusíme dále k jiným věcem ukazovat. Kdo sám naše poměry lesní zná, nejen že dá slovům našim za pravdu, ale jsme přesvědčeni, že by mínění své ještě jinými výrazy vyslovil, výrazy takovými, které by jeho rozhorlenost, bolest a trpké výčitky objevily říznějším způsobem, než jsme to my učinili, trvajíc stále v mezích „tiskové svobody“.

Divná věc, že si lidé více nevšímají otázky lesní – noviny, kalendáře a knihy vůbec; různé Matice, zábavné spisy; školy, schůzky veřejné, spolky; měšťan, rolník, učený i prostý lid – všude se posud hledí k lesu okem lhostejným, netečným – a nebezpečí táhne blíž a blíž. Divná věc, že si toho více nevšímají – ale tak to bývá; i tráva zvolna roste, nevidíme to, ale žasneme, když spatříme ji vysokou. Hrozíme se škodných úkazův, ač bychom jim předejiti mohli. Jen světla a činnosti víc!

Kdo čte jen tyto naše poslední odstavce neznaje předchozích, neměl by snad úplně důvěry v slova naše. – K vůli němu ohlédněme se ještě jednou zpět a přivodíme mu na paměť, kterak jsme důležitost lesa po celou rozpravu naši objasňovali:

1. Všecky rostliny vdechují do sebe kyselinu uhličitou, která vzduch otravuje, a vydechují kyslík, jenž opět nám k dýchání nevyhnutelný jest. Nejhojněji děje se toto občerstvování vzduchu v lesích. Lesy – čistárny vzduchu.
2. Lesy zásobují nás nejen obyčejným kyslíkem, v nich se rodí také vznícený kyslík, tak zvaný ozon, jenž všechny blahé vlastnosti kyslíku v míře zvýšené ukazuje; ozon jest příčinou zvláštní zdravoty čerstvého vzduchu, ničí nákazu a podporuje všechny životní pochody.
3. Les jest upravitel (regulator) teploty. V krajině lesnaté nejsou totiž ani noci ani zimy tak studené, a zase dny a leta nejsou tak horké jako v krajinách bezlesých – zkrátka není tak náhlých přechodů z jedné krajnosti do druhé.
4. Les jest taktéž upravitel vláhy; saje do sebe velmi mnoho vody za dob vlhkých a pouští opět ze sebe za dob suchých. Les udržuje stálost pramenů, lesních a horských; rozděljuje déšť co do času i co do místa stejnoměrně, tak že častěji ale příjemněji prší; udržuje řeky stejnější hojnosti a chrání prst před odplavením.
5. Les zamezuje každé přílišné nahromadění par ve vzduchu i náhlé srážky jich – chrání před bouří, před krupobitím i před povodněmi. Ukazuje se pravda ta opačným způsobem v krajinách, kde vůkol lesův ubývá. Ukazuje se totiž, že bouří, krupobití přibývá, a že strže mraků na bezlesých pláních a na holých horách často se přicházejí.
6. Les vyžaduje ochrany se strany vlády i obecnstva; povinnost vlády jest dbáti o přiměřený lesní řád a o jeho přísné bezohledné provádění; se strany obecnstva má vzdělanost a poučení přispívati těmto záměrům, tak aby důležitost lesa stala se i posledního člověku věcí známou.
7. Právě hospodářství lesní bude v Čechách vždy udržovati v květu důležitý obor obchodní, totiž dřevařství. Budeme vyvážeti dříví, ale prospěch míti z výroby jeho, totiž prospěch ten, jenž každé zemi vyplývá z přítomnosti lesův. Jen nerozumné přepínání sil, nemilosrdné vykořistění lesů učinilo by konec dřevařskému obchodu navenek.
8. Les býval v úctě u všech zdravých, nezkažených národů; dokud byli nevzdělaní, ctili les přirozeným citem vedeni a měli jej za chrámy bohů svých; vyšší vzdělanost a věda pak očitě dotvrzuje souvislost mezi zvířectvem (tedy také lidstvem) a bylinstvem.
9. Les jest mimo všechnen užitek také první ozdobou krajiny a poskytuje lidem zotavení. Všichni lidé jemnějšího citu pro přírodu a pro celek jsou proto milovníci lesa.
10. Potřeba tedy, aby se lesům a stromům vůbec pozornost větší věnovala. Kterak by se to díti mělo?

K tomu směřovati mají naše snahy, aby se pustošení lesův zastavilo, zákonů stávajících šetřilo a kdekoli možno na místech prázdných a zvláště na svahu hor novým stromovím se obsazovalo. Potomci budou za to vděční. Jako s otci svými, máme i s potomky cítit se jedním celkem, jedním tělem, jednou krví. Po stoletích ukazují se hrozná následky pustošení lesův, na století však také jde blahý vliv a požehnání, kdy se lesům ponechává jich přirozená půda. Čerpejme povzbuzení ze všech těchto zjištěných skutků a povznesme se ve snahách svých k takovému stupni, odkudž máme širší rozhled na přírodu i vlast. Obsazovací spolky měly by účel šlechtný – stále se u nás mluví tolik o umění, o vyzdobení měst a domů a světnic našich – nejkrásnější ozdobení však jest ono, které nám příroda sama poskytuje, jen když nečiníme její záměry – hleďme si tedy uměleckého zřetele i užitku! – pak zajisté bude stromů v Čechách brzo více – a spolky na úplné vykořistění lesův by našly jakousi blahou hrází své spekuláčnické činnosti.

Mnoho, co zde řečeno jinak říci se mohlo, líp a úplněji; některá věc musí býti opravena a pozměněna; o mnohé jiné pravdě se docela pomlčelo, jiných opět se teprve dovídáme – však nebylo úkolem všechno to vyčerpati; jen „lesní kázání“ mělo to býti a nic více. Nechť jest málo posluchačů, někteří z nich uslyší a uváží v duchu svém slova o lese, a ti se stanou novými kazateli lesa – a dál a dále myšlenka pravdy dělá kola svá, až celé množství hlav se rozvlní. Tak rozezvučí se i naše společné volání: pozor na lesy!

II. Počátky environmentálně filosofického myšlení na Slovensku

Petr Jemelka

Jakýkoliv pokus o retrospektivní sledování výskytu určitého tématu v dobovém myšlení čelí dvěma protichůdným tendencím. Jednou z nich je apriorní skepse, odmítající připustit, že by se i ve vzdálenějším období případně mohly vyskytnout mimo pouhé náznaky i zásadnější reprezentace dobově ne právě preferovaných témat. Jde o kritický přístup vůči dílu výjimečných (a tedy z našeho pohledu svoji dobu překračujících) autorů. Protikladem je pak přílišný badatelský optimismus, domnívající se spatřovat i ve velmi mlhavých a především různě interpretovatelných náznacích jednoznačné důkazy geniality vesměs nepochopených myslitelů.

V obou případech je klíčovým problémem axiologická přiměřenost – tedy otázka, zda vůbec a popř. jak intenzivně bylo námi stopované téma ve zkoumaném období vnímáno alespoň v přibližně stejných významových souvislostech jako dnes. Zda tedy tzv. výjimečný myslitel skutečně překročil rámec dobového paradigmatu směrem k moderní reflexi problému. Anebo se jednalo o zcela jiný hodnotový kontext, který pouze my mylně interpretujeme z pozic paradigmatu dnešního.

Je zde tedy na místě nejen úsilí verifikační (nesoucí ovoce v podobě odhalování dosud opomíjených pramenů), ale i falzifikující testování. To se ptá, zda to bylo skutečně v dané době myšleno tak, jak se nyní domníváme.

Nejinak je tomu i v případě, ptáme-li se na stopy a prvotní výskyt environmentálně orientovaného myšlení – navíc v podobě filosofické či etické. Ukazuje se, že zřejmě nepochybíme, když vyjdeme z názoru, že počátky filosofického environmentalismu je

třeba hledat v období, které je spojeno s kvalitativní proměnou vnímání významu přírodní vědy. Potom je možno považovat za nepochybnou filosofickou inspiraci teorii biologickou – a to zejména její evolucionistický aspekt. Právě tento trend propojil biologii s dobově vlivnými variacemi filosofie života. Potom tedy můžeme výskyt námi zkoumaného tématu umístit zhruba do poloviny 19. století. Výsledky dosavadního historiografického bádání svědčí o tom, že toto časové umístění odpovídá zahraniční i domácí situaci.

Nyní zde chceme nabídnout nástin počátků environmentálně zaměřeného filosofického myšlení na Slovensku. Proto bude vhodné se nejprve zamyslet krátce nad slovenskou vědou a filosofií zmíněného období.

Situace ve slovenské vědě a filosofii

Na základě historické specifičnosti vývoje Slovenska se můžeme setkat s názorem, že vlastní dějiny filosofie na Slovensku jsou velice krátké. Ba dokonce že jde o aktivitu jakoby neautentickou, nepůvodní ve slovenském prostředí.

Snad bychom mohli vyjádřit vůči této skepsi jistou pochybnost, opírající se o odkazy na starší aktivity (Prešovské kolegium, Malohontští učenci), i když jsme si vědomi minimálně problematické jazykové zařaditelnosti takových odkazů pod hlavičku slovenského myšlení.¹ Současně však je třeba připustit, že o rozkvětu filosofování na Slovensku jsme zřejmě oprávněni hovořit až v souvislosti s obdobím tzv. první republiky. Do té doby byla před filosofií dávána přednost historii a literatuře a silnou roli mělo myšlení náboženské. Národní obrození na Slovensku totiž přetrvávalo výrazně déle jako snad nejdůležitější motiv duchovní kultury. I proto zde po poměrně dlouhou dobu autentická filosofická tvorba není v popředí kulturních aktivit. Nelze však tvrdit, že by filosofie v tomto prostředí neexistovala (národně emancipační program koncepcí vyžaduje filosofii dějin). Proto zmíněné období tzv. první republiky není dobou zrodu, ale diverzifikace a rozvoje filosofické tvorby.² A beze vší pochyby nalezneme také autory sdostatek autentické, abychom mohli hovořit o skutečných osobnostech slovenského filosofického myšlení.

Nám pak půjde především o zmapování výskytu a peripetií jediného motivu – environmentálního. A tu lze doložit (ostatně obdobně jako v českém prostředí), že až do poloviny minulého století environmentálně koncipovanou filosofickou perspektivu³

1) Situace je dosti podobná např. otázce, zda můžeme Bolzana počítat k českým myslitelům.

2) To ostatně platí i pro české prostředí.

3) Čili rozvinutí oné původní gnoseologické reflexe přírody směrem k dimenzi axiologické – příroda (přírodní fenomény) jako svěbytná hodnota.

víceméně nenalezneme. Přesněji řečeno – ve starším období se setkáváme nanejvýš s malým počtem výjimečných autorů, kteří do jisté míry přesáhli dobový rámec a vnesli do filosofické reflexe přírody právě tu axiologickou dimenzi, překračující obvyklé uznání její hodnoty (epistemologické, užité či estetické). Nejinak tomu bylo i na Slovensku.

Nesmíme zapomínat, že právě konkrétní společenské poměry formují podobu a kvalitu filosofické tvorby – a ta ve své moderní podobě rozhodně neměla na Slovensku výhodné výchozí podmínky⁴ (včetně situace politické – viz např. násilné přerušování matiční činnosti).⁵ Pro dokreslení situace tu uvedme poznámku J. Lajčiaka, který již v daném období nabídl tuto kritickou reflexi: „... filozofia je vo vedeckej evolúcii najvyšším stupňom. U nás, kde odborné veci našich inteligentov sú zanedbané, kde prírodné vedy nie sú kultivované, tým menej sú prebádané filozofické otázky...“⁶ Lajčiak je však ještě razantnější, neboť upozorňuje současně i na nízkou úroveň náboženského života. Podle něj zaostalost a konzervativnost slovenského kléru je hlavní příčinou, proč náboženství ztrácí svůj kredit u inteligence,⁷ ba dokonce „... ale teológiu, cirkevnú vedu, ako hybnú silu cirkevného života, sme my nikdy nemali“.⁸

Protože není naším úkolem referovat komplexně o novodobé historii slovenské filosofie, můžeme se zde souhrnně vyjádřit v tom smyslu, že filosofické myšlení se teprve v průběhu první poloviny minulého století postupně a natrvalo stalo legitimní součástí slovenské duchovní kultury. Mimo filosofii samu ovšem nelze pomíjet ani inspirativní vliv přírodních věd, proto se nejprve krátce zastavíme i v této oblasti. Bude nás samozřejmě zajímat především případná přírodovědná inspirace environmentálního myšlení.

Již jsme uvedli, že převládající obrozenecký proud stavěl v teoretické oblasti zejména na historiografii, jazykovědě a etnologii (resp. etnografii), neznamená to však,

4) Ve své charakteristice východisek slovenské filosofie 19. století (zejména ve spojitosti s činností Matice slovenskej) upozorňuje D. Hajko na častý amatérismus v řešení filosofických problémů. Filosofie zde v tomto období důsledně podléhala imperativům požadovaného národního (resp. slovanského) přístupu – viz např. Ormisova kritika Hegela, která se značně podobá české diskusi 40. let 19. století o smyslu filosofie v národním životě. Dále se na její podobě podepsala výrazná axiomatizace teismu. Blíže k tomu viz Hajko, D., *Filozofické návraty a vízie. Z dejín filozofického myslenia na Slovensku v 19. storočí*. Iris, Bratislava 2001, s. 57–74.

5) Tamtéž, s. 97.

6) Lajčiak, J., *Slovensko a kultúra*. Vydavateľstvo Q 111, Bratislava 1994 (2. vyd.), s. 127. Toto vydání je sestaveno podle Osuského první edice z let 1920–21.

7) Tamtéž, s. 45. Lajčiak doslova píše, že kněz se přechozí svým celkovým životním stylem zřídka postavení inteligenta, s. 103.

8) Tamtéž, s. 102.

že by na Slovensku nebyla postupně budována a rozvíjena také přírodní věda.⁹ Ba dokonce (obdobně jako u nás) i ona tvořila podnětnou oblast v rámci onoho národně emancipačního úsilí (tvorba odborné terminologie, osvěta). Vlastenecký (resp. vlastivědný) motiv je tak obvykle přítomen v pracích těch autorů, které můžeme právem považovat za dobové přední reprezentanty slovenské přírodovědy.

Na tomto místě tak můžeme připomenout např. mezinárodně uznávaného Dionýza Štúra.¹⁰ Tento geolog a geograf svým dílem významně přispěl ke geologickému zmapování Slovenska.¹¹ Zabýval se však také fytopaleontologií a pro nás může být zajímavá zejména jeho práce na poli geobotaniky. Jde především o text *O vplyve pody na rozšírenie rastlín (1856–7)*,¹² který na pozadí zkoumání vlivu ekologických parametrů na druhové složení rostlinných společenstev nastiňuje i problematiku evoluční. Ostatně D. Štúr tento text také zaslal Darwinovi a D. Hookerovi a udržoval pravidelný korespondenční kontakt s Ch. Lyellem. V roce 1861 se v textu *Príspevky k monografii rodu Draba v Karpatoch Uhorska, Haliče, Sedmohradska a Banátu severne od Dunaja*¹³ již přímo k darwinovskému evolucionismu Štúr hlásí.

Zajímavou postavou tohoto období vývoje slovenské vědy je také Daniel Sloboda.¹⁴ Tento evangelický kněz slovenského původu působil po celý život na Rusavě. Za velmi významnou lze považovat jeho práci *Rostlinnictví (1852)*, která je prvním naším botanickým určovacím klíčem. Sloboda touto prací vyplnil mezeru ve stávající botanické literatuře. V dané době byly sice k dispozici odborné české (Presl) i německé (Schlosser, Rohrer a Mayer) práce o naší flóře; jejich praktické užití k identifikaci rostlin ovšem bylo značně problematické.

Daniel Sloboda se zabýval také fenologií (v souvislosti s meteorologií) a udržoval kontakty s celou řadou významných osobností (Amerling, D. Štúr, Klácel, Presl, Borovský, Kollár aj.). Zajímal se i o lidovou kulturu – včetně botanických aspektů folklóru.¹⁵

9) Viz např. Hrabovec, I., *Z dejín botaniky a zoológie na Slovensku do polovice 19. storočia*. VEDA, Bratislava 1990. Velké množství konkrétních odkazů poskytuje Tibenský, J., Hrochová, M., Mauerová, M., *Bibliografia prírodných, lekárskejších a technických vied na Slovensku do roku 1850. II. Tematicko-chronologická časť*. Matica slovenská, Martin 1976.

10) Viz Ivan, L., Nový, J. M., *Dionýz Štúr bohatier vedy*. Mladé letá, Bratislava 1976 (2. přeprac. vyd.).

11) Nová edice jeho prací viz Bodnárová, E., Váhovská, B. (eds.), *Práce Dionýza Štúra. Vybrané state*. Vyd. SAV, Bratislava 1960.

12) Tamtéž, s. 464–517.

13) Tamtéž, s. 518–553.

14) Výpravnou monografii o Slobodově životě a díle zpracoval Z. Fišer (*Rusava a Daniel Sloboda*. Muzejní a vlastivědná společnost, Brno 2011). Tento autor je také editorem Slobodovy korespondence a deníků.

15) K tomuto tématu se váže např. jeho článek „O národním rostlinářství zvláště slovenském“. Text vyšel roku 1853 v časopise *Koleda*. Sloboda zde mj. varuje před neuváženým devastujícím sběrem bylin.

Právě toto propojení disciplín nás nyní přivádí i ke stručnému odkazu na dílo slovenského botanika J. L. Holubyho.¹⁶ I on byl evangelickým knězem, od mládí však intenzivně pěstoval floristiku. Sestavoval herbáře na profesionální úrovni a bohatě publikoval.¹⁷ Zajímavý je jeho podíl na rozvoji etnobotaniky. Holuby publikoval řadu prací o lidovém léčitelství a o využití rostlin v magii. V těchto jeho textech nalezneme i stopy úvah o ochraně přírody, konkrétněji o vzácných a lidově ceněných rostlinách.

* * *

Jak jsme ilustrovali, přírodovědci zmíněné doby dosahovali pozoruhodných výsledků. Přitom byli mnohdy polyhistory, zabývajícími se širším tematickým spektrem řešených problémů. Pěstovali bohaté kontakty a takto také vznikaly i různé spolky, kombinující badatelskou a osvětovou činnost. Právě práce jejich členů přinesla nenahraditelný vklad do zmapování slovenské přírody. Jako první takovéto sdružení bývá uváděn Bratislavský lékařsko-přírodovědný spolek, který vznikl roku 1856. Mimo prezentaci pokroků medicíny se jeho členové podíleli na botanickém, zoologickém a geografickém průzkumu Slovenska, založili muzeum a knihovnu a roku 1922 také botanickou zahradu.¹⁸

Můžeme dále připomenout rozvíjení obdobně zaměřených aktivit Matice slovenské od 60. let 19. století, spojující zájem o přírodu s vlasteneckými motivy. Konkrétním projevem jsou i snahy ochránářské.¹⁹ Právě matiční aktivity totiž byly zaměřeny mj. i k úsilí o prosazení ochrany tatranské přírody.²⁰

16) J. Mjartan v monografii *J. L. Holuby* (Osveta, Bratislava 1963) označuje Holubyho za botanika světového významu. K. Domin pak konkrétněji přirovnává důležitost Holubyho botanické práce na Slovensku k významu Opizovu v Čechách (Domin, K., Vlček, J., *Josef Ludevít Holuby jako botanik*. Almanach Česk. Akademie věd a umění, 1924 – zvl. ot.). Holuby také získal čestný doktorát Karlovy univerzity.

17) Ucelenější pohled na Holubyho dílo nabízí sborník Vozárová, M. (ed.), *Význam osobnosti Dr. h. c. Jozefa Ľudovíta Holubyho v dejinách vedy na Slovensku*. Krajské osvetové stredisko, Bratislava 1986.

18) Množství informací o tomto sdružení poskytuje publikace Hrochová, M., Chrapan, J. Pöss, O., *Veda a technika v dejinách Slovenska. Zborník referátov na vedeckých seminároch z príležitosti 130. výročia založenia Bratislavského lekárskeoprirodovedného spolku a 200. výročia narodenia Antona Brestenského*. Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, Liptovský Mikuláš 1987.

19) Z období před založením Matice můžeme jako průkopníka ochrany přírody na Slovensku připomenout zejména J. Š. Petiana (Petényiho). Tento autor působil jako kustod zoologického oddělení Maďarského národního muzea v Pešti. Své závěry o nezbytnosti ochrany živočichů publikoval od roku 1845 ve sbornících dalšího sdružení – Spolku uhorských lékařů a přírodovědců. K tomu viz Janota, D., Ján Šalamún Petian – Petényi, priekopník modernej ornitológie a ochrany prírody. In: *Československá ochrana přírody*, roč. 13, 1972, s. 299–315.

20) K tomu viz Sládek, J. a kol., *Aby přežili rok 2000*. Osveta, Martin 1989, s. 6. Je zde připomenut D. Lichard a jeho výzvy k ochraně svišťů a kamzíků. Také je zde zmíněna práce A. Kmeťa *Hospodár na*

Věda a praxe

S rozvíjením vědy na Slovensku se pojí také narůstající zájem o praktické zaměření bádání a o hospodářské využití získaných vědních poznatků.²¹ V této souvislosti proto můžeme připomenout roli významné vzdělávací instituce, která již ze své podstaty propojovala vědu, její aplikace i aspekty péče o přírodní prostředí. Jde o Banskou a lesnickou akademii v Banské Štiavnici, která od druhé poloviny 19. století erudovaně připravovala slovenské lesníky. Následně (r. 1906) zde byl založen vynikající výzkumný lesnický ústav.

Lesnictví není jedinou oblastí, v níž se propojovaly dosažené vědecké výsledky se sférou ekonomicky motivované praxe. V kontextu našich úvah proto musíme alespoň stručně připomenout i pokusy o modernizaci zemědělské produkce, které se pojí s uvedeným obdobím. Toto úsilí se v dané době pojilo i se snahami o vyvedení slovenských rolníků z chudoby a zadluženosti u lichvářů cestou osvěty, rozumné úvěrové praxe a podpory rozvoje podnikání prostřednictvím sdružování.²²

V tomto kontextu se můžeme setkat s pozoruhodnou osobností Jána Lieba jako příkladu oněch výjimečných myslitelů, kteří dokázali vnímat problémy pod netypickým zorným úhlem a nabízet i originální řešení. Uvedený autor je dnes takřka zapomenut, i když ve své době patřil ke známým vlastencům, spojujícím realizaci národní emancipace nejen s osvětou a vzděláním, ale především s ozdravením ekonomických poměrů venkova. V jeho praktických snahách o reformu a modernizaci zemědělství pak dokonce můžeme spatřovat i úsilí o zavedení postupů, které bychom dnes mohli označit jako ekologické či bio-zemědělství.

Celoživotní úsilí Jána Lieba (někdy též uváděného jako Ivan Liub) může charakterizovat jeho přízvisko, které přijal již v době studií – Zemozdrav. Ozdravení života slovenských rolníků ve všech myslitelných dimenzích (tzv. „preporodenie“)²³ se mu stalo smyslem života, neviděl však jiné řešení než „omajetnenie“ – pozvednutí ekonomické úrovně Slovenska: „Chudoba medzi ľuďom nebola vtedy žiadnym tajomstvom. Na rozdiel od súčasníkov však Liub nepovažoval nevzdelanosť za jej primárnu príčinu, ale skor za následok existujúcej hmotnej biedy, ktorú bolo treba prednostne a urýchlene riešiť. Liub rozhodne odmietal ‚bezohľadné idealizovanie‘, ktoré ju buď nevidí, alebo naivne verí v jej odstránenie pomocou roznych foriem

Slovensku (1875), která se také dotýká ochrany přírody. Po násilném zrušení Matice (1875) ochranářské iniciativy reprezentoval zejména Uhorský karpatský spolek, působící do r. 1918.

21) Nejinak tomu bylo i v Čechách při založení a rozvoji Královské české společnosti nauk.

22) Obdobně tomu bylo ostatně i v Čechách – viz aktivity F. C. Kampelíka.

23) Liub, J., Preporodená obec. In: *Národné noviny*, roč. 4, č. 103, 30. 8. 1873.

osvety.“²⁴ Jeho o výsledky moderní vědy se opírající návrhy intenzifikace zemědělské výroby směřovaly k úsilí o propojení zemědělské produkce se zpracovatelským průmyslem do jednoho celku. K tomu měla vést jediná cesta – sdružování do družstev (tzv. hospodárske zlatnice).²⁵ V čele takového družstva měl vždy stát odborně vzdělaný agroekonom s úkolem organizovat optimální intenzivní využívání místních možností a zdrojů.

Realizační pokusy v nelehkých místních poměrech Lieb spojoval s experimentálním ověřováním nových možností (např. využití nových krmivářských plodin), což se ovšem nesetkávalo s velkým pochopením. Přesto bylo jeho dlouholeté osamocené heroické úsilí korunováno poměrně významným úspěchem (oddlužení obce Kraskov), další snahy však již vyzněly do ztracena a Lieb nakonec zemřel víceméně v zapomenutí.

Liebovy představy o komplexním přerodu slovenského venkova vykazují nepochybně jisté rysy utopičnosti. K tomu však poznamenejme, že jejich autor byl především praktik, který se jako hospodářský správce pokoušel o konkrétní zlepšení v místech svého působení.²⁶ Jeho celostní představa je tak charakterizovatelná především snahou o propojení starých tradic (původní soudržnost vesnického kolektivu) s rýze moderním racionalizovaným hospodařením.

Ony rysy utopičnosti se ovšem dotýkají obou těchto stránek. Představy o ideálním fungování obce se dokonce poněkud podobají některým aspektům projektu Bolzanova. Takto se zde setkáváme s myšlenkou přeměny hospod v obecní (zčásti abstinenci) „obživiny“ s levnou a zdravou stravou (a fungující na principu „fair trade“). Tyto instituce by měly na starosti i společnou zábavu v kombinaci s osvětou.²⁷ Pokrokový je nesporně jeho názor na potřebu ženské emancipace,²⁸ jeho tradicionalismus ho však přivádí i k problematickým aspektům – zavrhování „západnické kultury“ např. spojuje s odmítnutím výuky cizích jazyků.²⁹

I jeho praktické realizační agroekonomické návrhy propojují pokrokovost s jistou naivitou. Nesporně moderní je jeho představa, kterou bychom dnešní terminologií označili za bio či ekologické hospodaření, které promyšleně využívá i netradiční zdroje

24) Holec, R., *Zabudnuté osudy. 10 životných príbehov z novodobých slovenských dejín*. Vydavateľstvo Matice slovenskej, Martin 2001, s. 13.

25) Blíže viz Kufčák, E., Ivan Liub – návrh na poľnohospodárske družstvo spred sto rokov. In: *Agrikultúra: zborník Poľnohospodárskeho múzea v Nitre*, sv. 12, 1974, s. 121–130.

26) Liub, J., Prekážky civilizácie u nášho ľudu osvetlené zo stanoviska národného hospodárskeho. In: *Národné noviny*, roč. 3, č. 33, 16. 3. 1872 a č. 36, 23. 3. 1872.

27) Za významné zde považuje zejména fungování divadla – v názoru na realismus dramatické tvorby se Lieb poněkud přibližuje estetikou O. Hostinskému.

28) Viz Holec, R., c. d., s. 15.

29) Tamtéž, s. 18.

a efektivně recykluje odpady. Zemědělská produkce měla být také úzce propojena s regionálním zpracovatelským průmyslem do jednoho celku. Jako problematické tu jsou jisté dílčí aspekty (masové rozšíření chovu králíků, konzumace vrbců).³⁰ Největším problémem (typickým ovšem pro většinu takových projektů) je především silný a současně naivní optimismus celkových propočtů nákladů a očekávaných výnosů. Právě tento moment byl jednou z nejvýraznějších příčin vleklých realizačních obtíží i neúspěchů.

Přes tuto rozpornost však je nesporně Liebovo dílo velmi pozoruhodnou stránkou v historii Slovenska, která na své hlubší zhodnocení teprve čeká. Ve srovnání se skutečnou podobou utopie, o které pojednáme dále (J. Maliarik), je Liebovo celoživotní úsilí nepochybně daleko cennějším konkrétním vkladem do pokusů o hospodářskou a kulturní emancipaci slovenského národa.

* * *

Náš pokus o jistou ilustraci dobové situace v oblasti praktického a vědecky podloženého uskutečňování vztahu postupně se modernizující společnosti k přírodě konečně doplníme o poslední aspekt. Další variantu spojení praxe s ochranářským úsilím představuje oblast zdravotnictví a hygieny. M. Bokesová-Uherová k tomu píše: „Otázkou znečišťování životného prostredia a zabezpečením ochrany zdravia obyvateľstva miest so vzrastajúcim počtom priemyselných podnikov sa zaoberali podaktorí jednotlivci už od sedemdesiatych rokov minulého (tj. 19. – pozn. P. J.) storočia... Henrik Justi, starosta mesta Bratislavy, zvolený do tohto úradu roku 1867 ... začal svoje posobenie realizovaním mnohých reforiem na tomto úseku.³¹ Autorka v článku připomíná i další z bratislavských osobností přelomu století – primáře G. Pavaie-Vajnu. Ten v souvislosti s průmyslovým znečišťováním ovzduší požadoval, aby podnikatelé investovali do čistících zařízení ve svých podnicích.³²

30) Tamtéž, s. 15.

31) Bokesová-Uherová, M., Záujem o ochranu životného prostredia v Bratislave v minulosti. In: *Vlastivedný časopis*, roč. XXIII, 1974, č. 2, s. 86.

32) K tomu také Bokesová-Uherová, M., *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Osveta, Martin 1989, s. 77. Zmíněny jsou i další aktivity v jiných slovenských městech (např. budování vodovodů a kanalizace, zakládání parků), s. 71–74.

Problém evolucionismu

V předchozích částech jsme již naznačili, že i ve slovenském prostředí byla pozornost postupně věnována také dobově aktuální problematice evolucionismu (resp. darwinismu). Právě toto téma je místem, v němž se prolínal pohled přírodovědný s přístupem filosofickým (popř. teologickým). Vzhledem k dříve uvedené charakteristice slovenského intelektuálního prostředí přelomu devatenáctého a dvacátého století není jistě překvapující, že zde nalezneme daleko výraznější (ostatně dodnes přetrvávající) tendenci odmítání evolucionismu, zejména jeho darwinovské verze.

Evolucionistické (ne ovšem darwinistické) stanovisko ve spekulativní naturfilosofické podobě zastával již na přelomu třicátých a čtyřicátých let devatenáctého století slavný bratislavský (a vídeňský) botanik Š. L. Endlicher.³³ Právě tento autor probudil zájem o botaniku v D. Štúrovi. Tento autor ovšem zkoumal především vliv složení půdy na druhovou proměnlivost vegetace. Vliv klimatických podmínek ani působení dědičnosti nestály v centru jeho zájmu.

K dalším stoupcům evolucionismu (již v darwinistické variantě) můžeme počítat v poslední třetině 19. století také botanika a lékaře J. Pantoczeka, kněze a botanika A. Kmeťa (názorově poněkud dubiозního a směřujícího k sociáldarwinismu)³⁴ a také B. Šuleka, zabývajícího se v tomto kontextu antropologickou problematikou. I Šulek ovšem zastával vůči darwinismu nejednoznačné stanovisko, považoval tuto koncepci za pouhou hypotézu. Také odmítal představu možnosti abiogeneze a – jako kritik sociáldarwinismu – také nesouhlasil s uznáním principu tzv. boje o život.³⁵

Pokud jde o rané ryze negativní reakce na darwinismus, pak jako první bývá zaznamenávána velmi jednoduchá podoba – anonymní článek Darwinovo učení z roku 1865.³⁶ Filosoficky významnější jsou však zejména polemiky proti darwinismu z pera S. Ormisa a P. Hečka.

Samuel Ormis stavěl svoji argumentaci (zaměřenou také proti Laplaceovi v otázce kosmogeneze) především na kritice uznávání role nahodilosti ve vývoji (podobně

33) Viz Tibenský, J., *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Osveta, Martin 1979, s. 189. O stoupencích darwinismu se pak autor zmiňuje na s. 266–273.

34) Viz Bodnár, J. (ed.), *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku I*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1987, s. 469. Pro srovnání je však zajímavé, že podle jiného autora patřil A. Kmeť spíše k oponentům darwinismu. Viz Hajko, D., *Filozofické návraty a vízie. Z dejín filozofického myslenia na Slovensku v 19. storočí*. IRIS, Bratislava 2001, s. 82.

35) Podrobněji viz Burica, M., Bohuslav Šulek. In: Pauza, M., Hajko, D. (eds.), *Antologie z dějin českého a slovenského filozofického myšlení (od roku 1848 do roku 1948)*. Svoboda, Praha 1989, s. 658–662. Dále viz také Bodnárová, E. (ed.), *Prehľad dejín slovenskej filozofie*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1965, s. 296.

36) *Cirkevné listy*, roč. II, 1865, s. 50–61.

jako dříve J. E. Purkyně). Náhoda tu podle něj nepřipustně supluje boha. Za největší nedostatek darwinismu však Ormis považuje neschopnost přesvědčivě vysvětlit vznik lidské racionality z živočišných základů. P. Hečko pak v představě o zapojenosti člověka do živočišné evoluční linie spatřoval jiné riziko – nebezpečí mravního úpadku lidstva.³⁷ Člověk by se měl naopak vůči přírodě aktivně vymezovat a nepodléhat materialistickým tendencím, které negativně ovlivňují i celé národy.³⁸ Obdobnou argumentaci použil i výše uvedený D. Sloboda, když v dopisu K. S. Amerlingovi uvádí, že bez náboženství nelze porozumět přírodě. Proto Sloboda kritizuje ty myslitele, kteří se odvrátili od náboženství. Toto Slobodovo odmítnutí Darwina je však velmi kusé a zdá se být založeno na značně deformované interpretaci Darwinovy evoluční koncepce.³⁹

Jiný kritický přístup zvolil A. Wagner. Jako stoupenec empirismu (ovšem pod vlivem Kanta a pozitivismu) pociťoval tento autor značnou nedůvěru vůči všem abstraktním konstrukcím a metafyzice. Považoval proto víceméně jakoukoliv zobecňující teorii za problematickou v tom smyslu, že není více než lidskou pomůckou pro interpretaci jevové stránky skutečnosti. Takto hodnotí např. mechanický materialismus ve své známé práci *Hmota a hmotári* (1898).

Problém lidských poznávacích možností a role abstraktních konstrukcí se podle něj týká i evoluční teorie. Darwinismus tedy podle Wagnera není výkladem o skutečné povaze přírody a o zákonech v ní panujících. Je to jen pouhá hypotéza, sloužící k představě určitých dějů v živé přírodě: „Princip evolúcie, ktorý v 19. storočí tiež stal sa základným v prírodných vedách, je vlastne tiež len výkonom rozumovania a na to, aby bádaniu prírodovedeckému ukázaný bol istý smer. No bez toho, že by si mohol nárokovať, ako by bol, povedzme, históriou prírody.“⁴⁰ Evolucionismus podle Wagnera tedy nijak nepřispívá k možnosti proniknutí za jevovou stránku skutečnosti.⁴¹

* * *

37) Viz Hečko, P., Človek a jeho určenie. In: *Letopis Matice Slovenskej*, roč. X, 1873, sv. 1, s. 48–59. Zde cit. dle Lalíková, E., Zápas o moderný svet podľa Jána Lajčiaka. In: Plašienková, Z., Szotek, B., Toman, M., *Filozofia a slovenské myšlienkové dedičstvo: osobnosti, problémy, inšpirácie*. I. diel., Iris, Bratislava 2008, s. 190.

38) Viz Hečko, P., Reálne, ideálne a pravé chápanie pravdy. In: *Letopis Matice Slovenskej*, roč. IX, 1872, s. 59–77.

39) Dopis K. S. Amerlingovi (27. 10. 1883). In: Fišer, Z., *Daniel Sloboda. Dokumenty II. Korespondence s přáteli 1*. Státní okresní archiv Kroměříž, 2001, s. 20–21.

40) Wagner, A., Z filozofie prírodných vied. In: *Národné Noviny*, roč. XXXIV, č. 134, 31. 10. 1903.

41) Wagnerovo stanovisko se tak do značné míry podobá pozici, kterou v českém prostředí reprezentovalo Rádlovo hodnocení (v práci *Dějiny vývojových teorií v biologii*, 1909), podle kterého je také darwinismus jen jednou z abstraktních spekulativních hypotéz. Kritický pohled vůči spekulativnosti je jedním z rysů moderní filosofie, který se neomezuje jen na stoupence pozitivismu.

Diskuse o Darwinovi kontinuálně pokračovala i po přelomu století, toto období však nyní není předmětem našeho zájmu. Pro naši analýzu je důležitým zjištěním, že v počátečním období nebyla evolucionistická perspektiva víceméně spojována s problémem „hodnoty života“ jako argumentu pro jeho ochranu. Proto se nyní krátce zastavme u dvojice autorů poněkud výjimečných. Vymykají se totiž zařazení mezi teoretiky (vědce či filosofy). V jejich díle celkově zcela jinak zaměřeném se však můžeme setkat i s motivem vztahu člověka k přírodě a živým tvorům, který je podložen morální a náboženskou argumentací. Jsou tedy ve své době a prostředí do jisté míry autory výjimečnými, neboť rozšiřují tradiční oblast působnosti náboženské morálky o nové téma.

Jonáš Záborský a Ján Maliarik

Svorníkem naší komparace těchto autorů je především téma morálního rozměru vztahu k přírodě (zejm. ke zvířatům). Na počátku je ovšem vhodné poznamenat, že ani pro jednoho z nich nebylo toto téma hlavním předmětem zájmu a za skutečné představitele environmentální etiky je považovat nemůžeme.⁴² Přesto však prozkoumání jejich odkazu nepostrádá zajímavost a je organickým doplněním obrazu dobové duchovní kultury. Pro nás pak je nyní užitečná konfrontace jejich pohledu na problém vztahu k živým tvorům – určení shod a rozporů v přístupu k této otázce. Východiskem budiž to, že i přes značný časový předěl mezi oběma autory⁴³ jde o jedny z prvních prokazatelných reflexí zkoumaného tématu, které ve slovenském prostředí vůbec můžeme najít.

Navíc můžeme poukázat i na pozoruhodné paralely mezi oběma autory. Tu lze na prvním místě zmínit, že oba byli evangelickými duchovními. Oba však prošli pozoruhodnou konverzí. Jonáš Záborský následně (víceméně z existenčních důvodů) konvertoval ke katolicismu. Ján Maliarik se zase pokusil o svérázné propojení křesťanství s hinduismem. Oba byli literárně činní: typický obrozenecký kněz-intelektuál Záborský ovšem na profesionální úrovni (dramatik, spisovatel a publicista), zatímco Maliarik jako „guru“ zůstal omezen na relativně úzký okruh stoupenců (fakticky sektu) a měl velmi svérázné formy literární práce.⁴⁴ Záborský vstupoval do

42) Ostatně ani jeden z nich nebyl v pravém slova smyslu teoretikem – etikem či filosofem –, oba byli duchovními.

43) Jonáš Záborský žil v letech 1812–1876, Ján Maliarik pak 1869–1946.

44) Jeho přístup lze označit za absolutní eklekticismus, kdy je schopen využít zcela protikladné závěry pro verifikaci svých názorů.

obrozeneckých zápasů o národní emancipaci, jazyk a literaturu, Maliarik dospěl od pacifismu k utopii.⁴⁵

Od paralel jsme v našem srovnání dospěli k rozdílům mezi oběma autory. Každý z nich sice žil v poněkud jiné době, celková intelektuální situace na Slovensku se však během onoho období příliš nezměnila, takže oba autoři alespoň část svých životů prožili v obdobném společenském a intelektuálním klimatu.⁴⁶ Mnohé z toho, co Záborský mistrně vykreslil ve svých kritických novelách, satirách a divadelních hrách gogolovského stylu, zůstávalo po celé poměrně dlouhé období stále platné.

* * *

Pokusme se nyní přesunout pozornost k reflexím tématu vztahu k přírodě, jak se s ním v pracích Záborského i Maliarika můžeme setkat. Společným rysem tu je u zmíněných aspektů ochrany či péče o živé tvory zakotvení v morální a náboženské argumentaci, nabývající však diametrálně odlišné podoby i vyústění.

Dodržíme-li časovou posloupnost, pak jako prvního z těchto výjimečných autorů zde uvedme Jonáše Záborského. Těžiště jeho zájmu a aktivit nesporně spočívalo v oblastech literární a dramatické tvorby, v historiografii, náboženství a publicistice. Přesto však v jeho odkazu nalezneme i pozoruhodné apely, týkající se ochrany zvířat i přírody vůbec. Vyskytují se roztroušeny v jednotlivých částech souboru kázání *Múdrost' života ve chrámových řečech: pro vsecky roku cirkevního príležitosti*, který vyšel r. 1853.⁴⁷

Jonáš Záborský se tu odvolává na již existující zákonnou ochranu zvířat v zahraničí (a naopak se i tyto jeho texty mohly stát inspirací ochrannářského úsilí Matice slovenské). Záborský ve své argumentaci ve prospěch zvířat apeluje na lidské milosrdenství a laskavost. Vychází přitom z křesťanského úhlu pohledu, který je založen na představě tzv. panského vztahu k přírodě. Člověk je takto přirozeně oprávněn disponovat pro svůj užitek životy těchto tvorů,⁴⁸ neměl by jim však zbytečně ubližovat.

45) Přesněji – pacifismus podřídil utopii.

46) Onen dobový kontext proto může být klíčem k úvaze o příčinách Záborského antisemitismu, který se výrazněji ukazuje např. v jeho bajce *Židia v čase moru* nebo v divadelní hře *Najdúch*. Záborský zřejmě nekriticky přejal zcela obvyklou dobovou podobu vztahu většinové společnosti vůči této minoritě.

47) Záborský, J., *Múdrost' života ve chrámových řečech: pro vsecky roku cirkevního príležitosti I., II.* A. Venedikt, Vídeň 1853. V jiných částech Záborského literárního odkazu se s těmito přírodními tématy nesetkáme. Jedinou výjimkou je povídka „Filozofický rozhovor o svete“ (Záborský, J., *Výber z diela II.*, Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1953, s. 175–181). Nejedná se však o eticky zaměřený text, ale o stručný a spíše nehodnotící nástin pohledu na problém kosmogonie a církevních dogmat.

48) „Všecko, co na velikém stole přírody ku našemu vyživění nacházíme, je dar štědrosti Boží, za který mu sluší děkovati, abychom nebyli jako nerozumná zvířata, přijímající dary bez toho, žeby na neviditelného onoho darce všechých věcí pomysleli.“ Záborský, J., *Múdrost' života*, c. d., s. 299.

Záborský tu kombinuje trojici důvodů, proč je trýznění zvířat špatností. Především také tito tvorové (stejně jako člověk) pociťují utrpení. Dalším důvodem je pro Záborského to, že zlo zbavuje člověka lidskosti. A konečně – takové jednání je podle Záborského projevem nevděčnosti vůči stvořiteli.

Záborský zde však nezůstává na této obecné rovině, ale onen poslední argument rozvíjí velmi pozoruhodným způsobem. Především vychází z předpokladu, že člověk nemůže znát boží záměry a plány, do kterých jsou i ostatní živí tvorové nepochybně začleněni.⁴⁹ Ale navíc upozorňuje na celistvost a vzájemnou provázanost živé přírody. J. Záborský tu skrze náboženský úhel pohledu dospívá k velmi moderní myšlence jednoty veškerého pozemského života,⁵⁰ z níž se ani člověk nevykuká absolutně. Navíc v jiných částech uvedeného souboru kázání stručně a výstižně nastiňuje obraz celého vesmíru jako dialektické jednoty v rozmanitosti,⁵¹ harmonie, krásy a hierarchie uspořádání. Navíc neváhá nabídnout i úvahu o pravděpodobnosti života jinde ve vesmíru – a to možná i života ve srovnání s pozemským vývojově pokročilejšího.⁵² Ostatně myšlenka evoluce nebyla pro Záborského nepřijatelná. Život je podle něj neustálou proměnlivostí, zánikem i vznikáním nových životních forem, „... jen tá hmota (materia), která je základem všeckého, ty podoby (formy), ve kterých se jednotní tvorové zjevují, a ty zákony, dle nichž se všechny proměny dějí, podržují svú platnosť“.⁵³

Přes tyto momenty úvah o přírodě je však třeba upozornit, že Jonáš Záborský nebyl ani materialistou, ani panteistou.⁵⁴ Život a jeho neustálý vznik a zánik jsou pro něj nepochybně božím dílem, „...on tajný běh přírody tak řídí“.⁵⁵ Zřejmě nejvýstižnější charakteristikou Záborského přístupu by tak bylo konstatování, že relativně nejbliže má tento autor k deismu. Tento relikt myšlení osvíceneckého však u něj nabývá modernější podoby argumentačního směřování. Příroda je dokonale vyladěnou soustavou: „...všudy vidíme společné vztahy a vzájemnosť, všudy přepodivnú shodu a súzvuk, všudy přiměřenosť a pořádek ... všeco bylo popředku dobře vyrátano, i nyní cíli přiměřeně se hýbe a rozvíňuje.“⁵⁶ A ovšem „my jsme odvislí od přírody, příroda od

49) „I to nejmenší zvířátko, i tá nejchatrnější bylina představuje se nám co předivná myšlénka Boží.“ Tamtéž, s. 110.

50) Resp. se nespokojuje jen s jednoduchým argumentem náboženským, v němž spojuje všechny živé tvory jejich stejný původ (boží stvoření). Poukazuje totiž také na funkční vzájemnou propojenost pozemského života.

51) Tamtéž, s. 111.

52) Tamtéž, s. 112.

53) Tamtéž, s. 235.

54) Proti panteismu vznáší ostrou kritiku (c. d., s. 309 an.).

55) Tamtéž, s. 299.

56) Tamtéž, s. 73.

Boha; ale řádné působení Boha na přírodu není sebevolné a bezzákonné ... obyčejně on nechává silám jejich běh, zákonům platnost, přičinám následky.“⁵⁷ A Záborský dodává: „Všecky mocnosti přírody jdú svými cestami a svým pořádkem, bez protrhnutí, beze zastavení a překážky ... On (tj. stvořitel – pozn. P. J.) sice hledí na vlnnící se prúd tento a vede ho ..., ale obyčejným způsobem ho ani v celku, ani v částkách neprotrhuje, neruší... Bůh veliký stroj světa užívá podle svého zdání, bez toho, žeby něco v něm proměnil... Pravda pak jest, že Bůh řídí svět skrze přírodu, ne proti přírodě; že působí divně, ale zřídka divy.“⁵⁸

Nejde tedy o teologicky motivovanou metaforickou formu, ale Záborský tím, jak promýšlí onu celostní charakteristiku života, předjal do značné míry právě přístup ekologie, neboť upozorňuje i na funkční provázanost, na kooperaci živých forem.

Tuto myšlenku rozvíjí Záborský v úvahách o lidském vztahu k domestikovaným tvorům. Jsou to bytosti člověku ne jen pouze podřízené, ale vztah i v tomto případě podle Záborského nabývá charakteru vzájemnosti. Z této perspektivy následně vychází i jeho upozornění na morální dimenzi onoho vztahu. My lidé máme za domestikované tvory odpovědnost, máme vůči nim povinnosti a také je nesmíme trýznit, byť by to bylo jen lhotejností k jejich potřebám. Právě zde také Záborský spatřuje velký morální dluh lidstva.

Souhrnně tak můžeme konstatovat, že onen výše zmíněný pro křesťanství výchozí panský vztah k přírodě tak nabývá v Záborského pojetí zcela nových dimenzí, lomících pozoruhodným způsobem typické antropocentrické zaměření. J. Záborský jako by předjímal myšlenky, které následně argumentačně podpořila rodící se nová biologická věda – ekologie.⁵⁹

Nalezneme však u něj i výrazné aspekty nového axiologicko-etického přístupu. Kruté nebo lhotejné zacházení se zvířaty je pro něj neoddiskutovatelným zlem; je současně bezbožností, mařící božskou péčí o veškeré stvoření.

Lze říci, že u J. Záborského již v polovině 19. století nacházíme tři obvyklé typy argumentace, které následně rozvinula moderní environmentální etika. Tento autor byl tedy jedním z dosud neprávem opomíjených průkopníků nového pohledu na hodnotu života a na vzájemný vztah člověka a přírody.

* * *

57) Tamtéž, s. 78.

58) Tamtéž, s. 78–79.

59) Ostatně i v textu, který vyjadřuje Záborského boj proti alkoholismu, nalezneme daleko více než očekávané moralizování. V jistém ohledu o celých dvacet roků Záborský předešel varování Josefa Durdíka (*Pozor na lesy!*, 1873). Blíže viz ukázka.

Nyní se pokusme přiblížit přístup k těmto otázkám v díle velmi svérázného myslitele J. Maliarika.

Maliarik od mládí hluboce prožíval křesťanskou víru. Postupně v něm však vyzrálo přesvědčení o vlastní předurčenosti podílet se významným způsobem na spasné obrodě lidstva. Důležitým inspirujícím posílením tohoto sebehodnocení bylo Maliarikovo setkání s hinduismem. Právě pod tímto vlivem totiž nabyl definitivního přesvědčení, že je inkarnací „vyšší duchovní bytosti“, a je tedy nadán zvláštními schopnostmi i posláním. Jeho žáci a stoupenci nepochybovali o Mistrově výjimečném původu i magických, věšteckých a telepatických schopnostech. V jeho životě i díle se tak podivuhodně mísí heroický pacifismus s arogancí asketického guru.⁶⁰

Za završenou formulaci Maliarikova úsilí o svérázně pojatou spásu lidstva pak můžeme považovat jeho projekt tzv. celozemského univerzálního státu.⁶¹ Jde o velmi podrobně propracovanou utopii, která je však svým zaměřením velmi zvláštní. Dokonalý stát zde totiž není hlavním cílem, o který je třeba usilovat. Tento stát má totiž být pouze prostředkem k postupnému osvobození lidstva od závislosti na hmotném světě. Maliarik tak chce dosáhnout osvobození od všeho, co činí člověka člověkem. Základní myšlenka je velmi prostá – jisté cesty dosud usilovaly o dosažení této emancipace v individuálním smyslu (nirvána), Maliarik chce k této formě spásy donutit celé lidstvo. Jeho vize je formulací dehumanizace – ve jménu humanity a lásky.

Fungování navrhovaného společenského systému má být založeno na morálních principech, které v autorově představě zcela zastupují právo. Systém ale není vágní, Maliarik rozpracoval velmi konkrétní přehled přečinů i odpovídajících sankcí. Prohřešky proti asketické morálce jsou trestány velmi tvrdě – nucenými pracemi, ztrátou práv a propadem ve společenské hierarchii.

Plným právem proto můžeme Maliarikův model označit za hypertrofovanou morální utopickou soustavu s výrazně totalitními rysy. Je založena na představě nutnosti přesahu pozemské úrovně lidského života cestou askeze. Asketický systém společenského uspořádání má být vnucen lidstvu jako již provždy jediná možná varianta pozemské existence.

Již na Zemi proto musejí být splněny následující předpoklady – realizace absolutní chudoby, pokory a trpělivosti a následná naprostá morální očista.⁶² Maliarik poněkud rozporně víceméně nechce tento vývoj urychlit. Je přesvědčen, že vše je součástí vyššího univerzálního plánu – a lidskou rolí je tento plán přijmout. Sám se pak

60) Maliarik tak např. v jednom z textů vyčítá Masarykovi, že se mu nepřijel poklonit.

61) Maliarik, J., *Celo-zemský univerzální stát*. Kruh žáků a přátel K. Jána Maliarika. Veselí n. Mor., 1997. Jde o novou a kompletní edici díla, pocházejícího původně z r. 1925.

62) Rozkoš je zlo, ke kterému Maliarik počítá i takové pozitivky, jaké poskytuje hudba, poezie, výtvarné umění, krása těla, ale kupodivu i věda a filosofie.

považuje za bytost, která zaujímá v realizaci tohoto plánu na naší planetě zcela unikátní klíčové postavení (zřejmě by byl rád srovnáván s Ježíšem). Považuje se za toho, kdo lidstvo donutí tuto cestu přijmout, i kdyby to mělo trvat staletí.

V Maliarikově svérázné filosofii dějin je veškeré dění chápáno jako postupné naplňování vyšší kosmické nutnosti. Proces evoluce zde znamená postupné vymaňování se z pout hmoty. A různá jsoucna představují různé fáze tohoto pohybu, živé bytosti se nacházejí buď na vzestupné, nebo sestupné cestě. Maliarik právě takto interpretuje představu o karmickém zapojení všech tvorů do světového bytí – vyšší účel a vyšší kosmickou spravedlnost, božský řád vesmíru a kauzální princip karmy. Proto také na více místech jeho textů nalézáme značně problematičtější vyjádření: válka je tu interpretována jako (kosmicky) spravedlivý trest na zkaženém a hříšném lidstvu, jako realizace absolutní spravedlnosti a principu odplaty⁶³ – někdy dokonce ve vztahu k proviněním vůči jeho osobě.

A právě v těchto kontextech oné „filosofie dějin“ se dostáváme i k problematice Maliarikova pohledu na lidský vztah ke zvířatům. Na první pohled by se zdálo, že jeho odpor vůči jakémukoliv násilí a zabíjení by ho měl přivádět k podobným závěrům, s jakými jsme se setkali u J. Záborského. Při bližší analýze však zjistíme, že tomu tak není.

I Maliarik označuje jako těžké hříchy týrání zvířat a nedostatečnou péči o ně. Ve srovnání se Záborským je Ján Maliarik dokonce radikálnější, neboť zcela zakazuje konzumaci masa.⁶⁴ Maliarikova argumentace je však podstatně odlišná. Jak jsme již naznačili, Maliarik se opírá o uznání univerzálního kosmického zákona karmy. Zabití zvířete a následná konzumace masa je sice podle něj hříchem proti soucitné lásce a proti právu na život, je však především hříchem proti potenci, skrývající se v možném dosaženém pokroku zvířete (viz jeho představa o evoluci). Navíc je požívání masa špatné a nebezpečné – jde o hřích proti naší morální čistotě, a dokonce proti zdraví. Největším problémem však je podle Maliarika to, že zabití a zkonzumování živého tvora je svévolným neoprávněným lidským zásahem do karmického řetězce.

Při podrobnějším průzkumu Maliarikových textů tak zjistíme, že právě toto je oním skutečným důvodem, proč se vůbec vztahem ke zvířatům zabývá. Maliarikovi nejde přitom o ně samotné, o jejich ochranu nebo o zachování lidské morální úrovně a důstojnosti ve vztahu ke slabším (či podřízeným).

Maliarik totiž i na zvířata přikládá antropomorfní morální měřítko: „Zvíře je odbojné, svévolné, neposlušné, tvrdé jako kámen a pohrdá každým vyšším, jemnějším, dobrotivějším, duchovnějším způsobem a rozšlapává ho svou hlavou ponořenou do tmy a svým těžkopádným krokem.“⁶⁵ I zvířata jsou tedy hříšná a měla by se kát za to,

63) Jde o jistý chiliastický aspekt.

64) Záborský se neodřiká ničeho, co poskytuje příroda.

65) Maliarik, J., *Proč je mezi spisovateli, umělci, politiky, státníky, žurnalisty, atd.... tolik nevráživosti?* Kruh přátel Jána Maliarika, Veselí n. Mor. (2. vyd.), 2001, s. 197.

že v nízké či sestupné podobě existence urputně setrvávají: „Je těžké, velice těžké, odpoutat a přeorientovat jednotlivá zvířata od jejich vlastního vrozeného způsobu života a naučit je jinému způsobu života.“⁶⁶ A dále se pak již plně odhalí, jak Maliarik vlastně zvířata vnímá, za co je považuje: „...těžké a nebezpečné: vyučovat vysokému způsobu nízké, zlé, kruté, tvrdošijné tvory.“⁶⁷

Maliarikovo zdůvodnění zájmu o zvířata je založeno na ontologizované morálce a na exponovaném antropocentrismu (resp. na zvláštní podobě šovinismu či elitářství). Podle J. Maliarika je z hlediska dosaženého stupně morálního vývoje zvířat zbytečné pokoušet se o nějaké pozitivní výchovné zásahy do jejich života. Negativní zásahy jsou pak pro nás jednak škodlivé, především však ruší karmický řetězec. Veškeré snažení je zbytečné – ostatně „... dle toho, jak člověk smýšlí, takový stav, taková atmosféra a takový způsob života na něj čeká. Je-li velmi krutý, zlý, lstivý, vychytralý atd., tak se narodí znovu jako vlk, tygr atd.“⁶⁸

Východiskem je jediné pokání, ale k němu musí každá bytost dospět – dozrát sama. Která toho není schopna, nezaslouží si soucit – přesněji řečeno, nezasluhuje žádnou pozornost. Každý tvor má podle Maliarika povinnost sebezdokonalování a kdo tak nečiní, vzpírá se vesmírnému řádu.

Ján Maliarik tedy představuje v našem zkoumání velmi zvláštní model myšlení, směřující od proklamované ochrany živých tvorů k požadavku faktické pasivity a nezasahování.⁶⁹ Tento požadavek se opírá o specifickou ontologickou koncepci vesmíru. Problematika vztahu člověka k ostatním živým tvorům je zde sice řešena, není však ústředním motivem – neboť podle Maliarika vše spjaté s tělesností je stavem, který by měl být zavržen a překonán dalším vývojem směrem ke spirituální podobě existence. I vztah ke zvířatům je zahrnut do tohoto projektu. Důvodem ovšem nebyl ani tak pocit lidského morálního selhání v této oblasti. Maliarik je totiž přesvědčený o celkovém morálním selhání ve všech oblastech. Podle něj není jiné cesty než rozchod se vším, co dosud charakterizuje lidský život.⁷⁰

Řešením tak má být podle něj onen navrhovaný úplný odvrát od pozemských problémů. Má se začít uskutečňovat nastolením zmíněného celozemského univerzálního

66) Tamtéž, s. 195.

67) Tamtéž, s. 198.

68) Tamtéž.

69) Takto lze ostatně vysvětlit i Maliarikův pacifismus. Vášnivý apel proti válce přinesl pro Maliarikův život fatální důsledky (hrozba trestu smrti, internace na psychiatrii, penzionování). V posledku však byl i tento pacifismus motivován představou karmy.

70) Jistou paralelu v českém prostředí představují myšlenky Anny Pammrové (např. její text *Cestou k zářnému cíli*, 1925). I ona chtěla blíže neurčeným způsobem překonat tělesnost jako svazující limit; konkrétně šlo hlavně o sexuální podřízenost – člověk by se měl přestat rozmnožovat, neboť jinak na světě pouze přibývají další trpící bytosti. Pammrová také s J. Maliarikem udržovala korespondenční kontakt.

státního útvaru. Ten má být nástrojem k definitivnímu odvržení lidských vazeb na materiální svět. Má jít o společnost světců, přesněji lidí na různé úrovni cesty k dosažení svatosti či stavu ještě vyššího. Musí se týkat všech lidí, jde o naplňování univerzální povinnosti. Zmíněný státní útvar je dočasnou realizací univerzálnějšího vesmírného vzoru (obdobné státy podle Maliarika již existují na Slunci, Venuši, Merkuru i jinde), který je nástrojem k dosažení ne-materiální úrovně existence.

Starost o zvířata je do tohoto plánu zakomponována pouze z důvodů „karmických“. Maliarikovi tak nakonec nejde o morálku v obvyklém významu tohoto slova, ale o problém zasahování či nezasahování do průběhu světového bytí. Pojem „spravedlnost“ je zde interpretován v onto-kosmologickém smyslu. Pokud jde o morálku, pak o morálku ne-lidskou a vypjatě heteronomní.⁷¹

Maliarikova představa o vzestupu (či úpadku) v procesu evoluce (resp. jejího opaku – tzv. involuce) rozvíjí verzi morálky povinnosti, dotýkající se všech jsoucen.⁷² Pokud jakékoliv jsoucnu postupuje v evolučním rozvíjení, je to v souladu s touto povinností. Pokud tak nečiní, jedná svévolně, a proto musí činit pokání a přijmout patřičný trest.

Z této Maliarikovy představy vesmírné nelidské a slepě trestající „spravedlnosti“ nyní může vyjít pokus o závěrečné stručné porovnání s myšlenkami J. Záborského.

Krátký citát dobře ilustruje zásadní rozdíl v přístupu obou autorů, resp. může osvětlit problematičnost onoho Maliarikova univerzálního moralismu, zahrnujícího i zvířata. Jonáš Záborský totiž píše: „Všecka jiná (mimo člověka – pozn. P. J.) stvoření mají svú jistú míru zralosti, ku které každé přijítí musí, kterou žádné překročení nemůže; všecka se stávají, přirozeně, čím býti mají; a nemohú ani více býti ani méně.“⁷³ Maliarik chce po každém jsoucnu, aby se permanentně rozvíjelo – jinak se vzpírá základní povinnosti a musí být trestáno.

Záborský miluje živé tvory pro jejich přirozenost, Maliarik je za ni nenávidí – člověka nevyjímaje. A Záborský ještě navíc dodává: „... naše úloha jest, užítí život přítomný náležitě.“⁷⁴ Maliarik se naopak upíná k budoucímu ideálnímu stavu, pro jehož dosažení neváhá přítomnost zcela zavrhnout. Nenachází v ní nic dobrého. V iluzi své vlastní výjimečnosti je realitou zcela znechucen, neboť hřích je všudypřítomný. Hřích zde totiž není jen výrazem hodnocení lidských skutků. U Maliarika je takto označeno překročení jakýchkoliv pravidel jakýmkoliv jsoucnem. Hřích je tedy zcela

71) Tato morálka je natolik cizí lidskému světu, že její realizace vyžaduje zvěstovatele (jím je pochopitelně sám Maliarik), neboť nikdo z lidí ji není s to pochopit bez dopomoci.

72) Nejde jen o jsoucnu živá v běžném slova smyslu – u Maliarika nalezneme v jeho hierarchických axiologických úvahách i prvky organicistického přístupu.

73) Záborský, J., c. d., s. 227. V uvedeném vydání jsou tyto pasáže označeny chybným stránkováním, správně má být 327.

74) Tamtéž, s. 230. Také tisková chyba stránkování, patří správně 330.

pravidelnou a běžnou součástí reality, týká se všeho a všech. Z toho pak Maliarik vyzvojuje oprávněnost svého požadavku univerzálního pokání, které musí činit všechny bytosti.

Maliarik tedy chce lidstvo vykoupit – z lidství. Chce člověka osvobodit od života a od všeho, co činí člověka člověkem. Představa konečného naplnění lidství tak u Maliarika znamená jeho vyprázdnění. Dosažení cíle je uskutečněním dehumanizace – ve jménu humanity a lásky.

Na jedné straně tak je zde autor, hovořící o kráse, dobru a moudrosti stvoření. Protipólem je mu asketický moralista, toužící všechny bytosti přinutit následovat spekulativní vykonstruovaný model rozchodu s přirozeností. Tento stav má být dosažením dobra podle jeho vlastní představy uspořádání univerza, v němž sám sobě přisoudil významné postavení.

Použitá literatura

- Anonym (1865): Darvinovo učení. In: *Cirkevné listy*, roč. II, s. 50–61.
- Bodnár, J. (ed.) (1987): *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku I*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Bodnárová, E. (ed.) (1965): *Prehľad dejín slovenskej filozofie*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Bodnárová, E., Váhovská, B. (eds.) (1960): *Práce Dionýza Štúra*. Vybrané state. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Bokesová-Uherová, M. (1989): *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin: Osveta.
- Bokesová-Uherová, M. (1974): Záujem o ochranu životného prostredia v Bratislave v minulosti. In: *Vlastivedný časopis*, roč. XXIII, č. 2, s. 86.
- Burica, M. (1989): Bohuslav Šulek. In: Pauza, M., Hajko, D. (eds.), *Antologie z dejín českého a slovenského filozofického myšlení (od roku 1848 do roku 1948)*. Praha: Svoboda, s. 658–662.
- Domin, K., Vlček, J. (1924): *Josef Ludevít Holuby jako botanik*. Almanach Česk. Akademie věd a umění (zvl. ot.).
- Fišer, Z. (2001): *Daniel Sloboda. Dokumenty II. Korespondence s přáteli 1*. Kroměříž: Státní okresní archiv.
- Fišer, Z. (2011): *Rusava a Daniel Sloboda*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost.
- Hajko, D. (2001): *Filozofické návraty a vízie. Z dejín filozofického myslenia na Slovensku v 19. storočí*. Bratislava: Iris.
- Hečko, P. (1872): Reálne, ideálne a pravé chápanie pravdy. In: *Letopis Matice Slovenskej*, roč. IX, s. 59–77.
- Holec, R. (2001): *Zabudnuté osudy. 10 životných príbehov z novodobých slovenských dejín*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.

- Hrabovec, I. (1990): *Z dejín botaniky a zoológie na Slovensku do polovice 19. storočia*. Bratislava: VEDA.
- Hrochová, M., Chrapan, J., Pöss, O. (1987): *Veda a technika v dejinách Slovenska. Zborník referátov na vedeckých seminároch z príležitosti 130. výročia založenia Bratislavského lekárskeprírodovedného spolku a 200. výročia narodenia Antona Brestenského*. Lipt. Mikuláš: Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV.
- Ivan, L., Nový, J. M. (1976): *Dionýz Štúr bohatier vedy*. Bratislava: Mladé letá (2. přeprac. vyd.).
- Janota, D. (1972): Ján Šalamún Petian – Petényi, priekopník modernej ornitológie a ochrany prírody. In: *Československá ochrana prírody*, roč. 13, s. 299–315.
- Jemelka, P. (2002): *Environmentalismus v českém filosofickém myšlení 1. poloviny 20. století*. Brno: Masarykova univerzita.
- Kučák, E. (1974): Ivan Liub – návrh na poľnohospodárske družstvo spred sto rokov. In: *Agrikultúra: zborník Poľnohospodárskeho múzea v Nitre*, sv. 12, s. 121–130.
- Lajčiak, J. (1994): *Slovensko a kultúra*. Bratislava: Vydavateľstvo Q 111 (2. vyd.).
- Lalíková, E. (2008): Zápas o moderný svet podľa Jána Lajčiaka. In: Plašienková, Z., Szotek, B., Toman, M.: *Filozofia a slovanské myšlienkové dedičstvo: osobnosti, problémy, inšpirácie*. I. diel. Bratislava: Iris, s. 190.
- Liub, J. (1872): Prekážky civilizácie u nášho ľudu osvetlené zo stanoviska národnohospodárskeho. In: *Národné noviny*, roč. 3, č. 33, 16. 3. 1872, č. 36, 23. 3. 1872.
- Liub, J. (1873): Preporodená obec. In: *Národné noviny*, roč. 4, č. 103, 30. 8. 1873.
- Maliarik, J. (1997): *Celo-zemský univerzálny štát*. Veselí n. Mor.: Kruh žáků a přátel K. Jána Maliarika.
- Maliarik, J. (1998): *Tri sto hriechov ľudských*. Veselí n. Mor.: Kruh žáků a přátel K. Jána Maliarika (2. vyd.).
- Maliarik, J. (2001): *Proč je mezi spisovateli, umělci, politiky, státníky, žurnalisty, atd. ... tolik nevraživosti?* Veselí n. Mor.: Kruh žáků a přátel Jána Maliarika (2. vyd.).
- Mjartan, J. (1963): *J. L. Holuby*. Bratislava: Osveta.
- Sládek, J. a kol. (1989): *Aby přežili rok 2000*. Martin: Osveta.
- Tibenský, J. (1979): *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Martin: Osveta.
- Tibenský, J., Hrochová, M., Mauzerová, M. (1976): *Bibliografia prírodných, lekárskech a technických vied na Slovensku do roku 1850. II. Tematicko-chronologická časť*. Martin: Matica slovenská.
- Vozárová, M. (ed.) (1986): *Význam osobnosti Dr.h.c. Jozefa Ľudovíta Holubyho v dejinách vedy na Slovensku*. Bratislava: Krajské osvetové stredisko.
- Wagner, A. (1903): Z filozofie prírodných vied. In: *Národné Noviny*, roč. XXXIV, č. 134, 31. 10. 1903.
- Záborský, J. (1953): Filozofický rozhovor o svete. In: Záborský, J.: *Výber z diela II*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, s. 175–181.
- Záborský, J. (1853): *Múdrosť života ve chrámových řečech: pro všechny roku církevního příležitosti I., II*. Vídeň: A. Venedikt.

Ukázky původních textů

JONÁŠ ZÁBORSKÝ

Múdrosť života ve chrámových řečech: pro všechny roku církevního příležitosti

1) *Problém vegetariánství:*

„Ano za našich časů se i na trýznění zvířat nerozumných pozor obrácí. V některých zemích je výslovný zákon bere pod ochranu; v jiných povstávají spolky mající za cíl, lidštější s nimi zacházení zapříčiniti. Poněvadž pak naše povinnost jest, napomáhati, podporovati všecko, co je slušné a dobré: umínil sem sobě i já, obrátiti na věc túto vaši pozornost, a ukázati vám potřebu *laskavého zacházení s nerozumnými zvířaty*.

I. Nemáme žádné z nich bez příčiny trápiti,

II. a na které potřebu máme, ty musíme náležitě zaopatřiti.“

„... Bůh učinil člověka pánem nade všeckými těmi živočichy, nimiž dle všemožnosti své zalidnil zemi, a dal mu moc nad nimi, tak že je netoliko ku cílům svým potřebovati, než i zničiti může, či z příčiny užitku, či pak pro odvrácení škody. Zámeznost jest to, ku čemu někteří mudeřové východu celé národy svedli, aby nic živého ku pokrmu svému nepotřebovali. Nebo jestliby člověk žádný život zničiti nesměl, muselby zničiti svůj vlastní, anť i zrostliny všechny žijí, jen že je příroda ku jednomu přivázala místu a svobodný jim pohyb odepřela. Že to není pořádek přírod, aby se člověk živočichami neživil, to vidno z toho, že nejen zrostliny živočichům, než i mezi těmito jeden dru slúží druhému za pokrm.“

2) *Týrání zvířat:*

„Můžeme i usmrtiti nerozumná zvířata, jen ať se to děje ze skutečné potřeby, ne pak z púhé nějaké rozkoše, a rychle, ne s vyhledaným trápením; nebo jako tamto je v pořádku přírody, tak toto je zatracení hodna zlošť. Jaká to oplanská radost bývá už při dětech, když sobě tím kratochvíli dělají, že nevinná stvoření, žaby, chrústy, kočky (mačky), nemilosrdně bijí, probodují, obkaličují, za živa odírají, a co já vím jako ještě

trýznějí! Bezbožníče, který toto činíš, či ty máš lidské srdce v prsích? Či cítíš nějakou vděčnost proti Stvořiteli? Či i jen víš co děláš?

Človče Boží! Či to srdce, které pode srstí anebo křídly bije, není srdcem? Či ty údy, které rozličně ode tvých učiněny jsou, necitějí bolest? I zvířata mají život, jako ty; cítějí bolest i radost jako ty; znají strach i bázeň jako ty. A ty bys měl hleděti na trapy jejich netečně, anebo právě v bolestech jejich nalezati rozkoš? Mohel bys pásť oči na převelikém sůžení jejich s oblibou, a tím více plesati, čím větší vymysleti můžeš trýznění? Jestli tak, tedy ve srdci tvém není žádné ani citedlnosti, ani lidskosti, ani milosrdenstva, ani šlechtnosti, a já od tebe ani pro lidi nic neočekávám dobrého. Ukrutnost proti nerozumným zvířatům připravuje srdce k ukrutnosti proti lidem. Čí srdce se nepohne nade zvířetem, když se v bolestech krčovitě svírá a ječí; kdo v tomto snad ještě oblibu nějakou nachází: od toho už ani pro člověka žádného súcitu ani milosrdenstva neočekávám.

... Všecka, i ta nejmenší zvířata jsou dílo rukou jeho [boha – pozn. P. J.], a my jsme nevďeční proti němu samému, jestli je beze příčiny marníme nebo zúmyselně trýzníme; nevďeční tím více, že právě oni obveselují a příjemným činí život náš. Pováž, človče, jak pustá byla by země, a ty jak opuštěný na ní, kdyby se myriady těchto rozličných živočichů hlučně vůkol tebe nehemžily.“

3) Jednota pozemského života:

„... A či víš, ó človče, co vlastně ony jsou? Víš jakové Bůh, jehož cesty jsou nevystihlé, má s nimi cíle? A proč je vlastně stvořil a zdržuje? Vidiš, vidiš, v celé přírodě jest jeden toliko život, jeden životní ústroj (organismus), který ale v rozličných a poněkud ochodných podobách se zjevuje. Všecky živočichy na zemi v jedno vzaté představují jen jeden strom života, který má tolik konárů (větví), kolik rozličných živočichů se nachází. Červíky a chrobáky jsou na stromě tomto jakoby kořeny do země vryté, ptáctvo jako visící v povětří listí, a člověk jako květ rozprostírající kalich svůj proti nebi. My jsme sice první mezi živočichy zemskými, a přesahujeme duchem do vyšších světů: ale předse i my přináležíme podle těla ku tvorstvu zemskému, a jsme jeden člen veliké této rodiny.“

4) Vztah k domestikovaným tvorům:

„Člověku citedlnému a nábožně-mravnímu je vzácný každý tvor, zvláště pak domácí ta zvířata, jenž pod opaterou naší stojí a pro nás toliko žijí. S těmito máme zvláště dobrotivě, laskavě zacházet, a pečovat o ně náležitě. ... Poněvadž od nás visejí, z ruky naší pokrm a nápoj očekávají: tedy povinnost naše jest, náležitě je živiti. Poněvadž skrze ně a pomocí jejich žijeme: tedy je nemáme trýzniti, ukrutně s nimi zacházeti, bolest jim bez příčiny působiti. ... Dobrého srdce člověk chce, aby každý, kdo jeho ochraně svěřen jest, či pomoci potřebuje, i to nerozumné hovádko, cítil se šťastným a náležitě byl zaopatřen.

Kolik ale jest takovýchto dobrosrdečných hospodářů a hospodárkyň? Člověk se zhroziti musí nad tím trýzněním, jemuž domácí zvířata, zvláště která se potřebují ku pracem a proto nejvíce šetrnosti zasluhují, vystavena jsú. ... Čas jest, aby se němých mučedlníků jednúc už i náboženstvo zaujalo, a zdvihlo hlasu svého proti bezsvědomým jejich trápitelům.

Lidé sobě to obyčejně ani za hřích nepokladají, jakkoli ubohá hovádka trýzněji a trápí; ale kdo ví, či křivdy jim činěné nepomstí Bůh přísněji, nežli ty, které spáchány byly na lidech? Nebo člověk se může i vyžalovat i bráňit: oni ani jedno ani druhé nemohú. ... Nemají žádné řeči, aby s člověkem vyjednávali; žádného jazyka, aby mu za křivdy zlořečili; žádné vrchnosti, aby nespravedlivého před súd pohnali. Jediným jejich ochrancem, zástupcem, štítem jest milosrdenstvo. Naše moc nad nimi jest neobmezená, jestli ji neobmezíme my sami, pováživše cesty a cíle Boha, který nám jen proto je podrobil, aby nám slúžili, ne pak abychom je trýznili, a když nám udělil právo nad nimi, naložil nám také i povinnost náležitého jejich zaopatření. ... Neodvislé od nás živočichy nemáme bez potřeby mučiti, postavené pak ve službách našich hovádka musíme nad to i pěstovati a o potřeby jejich laskavě pečovati.

Připusťte toto ku srdci svému vy hospodářové a hospodárky, vy sluhové a služnice, vy dítky a všickni vůbec! Jménem trpícího němě tvorstva vyzývám vás já, buďte milosrdní, laskaví, ne toliko proti lidem, než i proti nerozumným zvířatům.“

5) Ekologické dopady alkoholismu:

„Proměnění plodin v pálenku zvyšuje sice hodnotu jejich: ale působí nepožehnaně na jejich dobývání, znesnadňuje polní hospodářstvo, činí ho nákladným a nevydatným, zapříčiňuje přemnohé ztraty. ...

Věď pro nešťastný ten průmysel pálenkový, na který se všickni téměř majitelové statků vrhli dnes, zejtra budú zpustošeny vsecky hory a lesy. Povznete jen zraku svého ku velebným těmto oltářům ve chrámě přírody, a vizte, jaková proměna stala se s nimi, odkedy se v tisících pálenčárnách dary Boží v nástroj pokaženosti proměňují. Co proti horám Izraelským prorokuje Hospodin, pravě ‚Hory Izraelské, aj, já uvedu na vás meč, a zkazím vysosti vaše,‘ Ezech. 6,3, to na našich tatranských horách jest už vyplněno, nebo jsú oholeny jako břitvou a zbaveny všechých okras svých... Všecko bylo po málu vytlučeno, vyrúbáno, do pálenčáren odvozeno, tak že už i v našich hornatých krajech úzko o dřevo býti započíná.

Kdyby nebylo pálenčáren, zelenaly by se ještě až posavád pusté teraz hory naše; a jakový by měli majitelové jejich, při zrůstající vždy ceně dřeva, z toho užitek! Cože získali ti, co je povytínali a vypálili? Velmi málo... ale právě to zapříčiňuje hospodářstvo marnotratné, které jen na dnes a zejtra rátá, nikoli pak na století; jen na sebe hledí, ne i na potomstvo. Zvýšení ceny dřeva skrze pálenčárny nestojí v žádném poměru ku zrůstání jeho ceny s časem, tak že plnění lesů ku největší marnotratnosti připočteno býti musí.

Plyne pak z toho potom mnoho zlého, ne toliko na planého hospodáře samého a jeho potomstvo, než i na celé okolí a obyvatelstvo ... Hory jsou přirozené bářtě nižších, obydlených a úrodných krajů. Pustošením tamtěch vystavují se tyto nebezpečenstvu povodní. Kde hory jsou přikryty mnohým stromovím, tam se dešť na listí zastavuje, a jen po málu steká dolu: kde ale pusté čnějí hole, tam se valí spadlý dešť s prudkostí, a hned celú dolinu zapovodňuje, osení zhlcuje, úrodnú půdu (zem) zmítá, celé dědiny odnáší. Už teraz cítíme neštěstí toto ... Nech pak budú oholeny dočista Tatry naše, vyplní se na nás a potomstvė našem, čím tam Hospodin lidu Izraelskému zahrozil: ‚Aj, já vykonám při tobě súdy, nebo vystřelím jizlivé střely hladu, a odejmu vám hojnost chleba, tak že hladem zahynete, ostatní pak část na všechny strany světa se rozptýlí.‘ Ezech. 5,16,12.“

JÁN MALIARIK

Celo-zemský univerzálny štát¹

1) *Hříchy a trest:*

„Maso požívající anebo i ujinak živoucí život poškozující lidi i zvířata podle velikosti způsobené bolesti a utrpení, které jiným živoucím bytostem, lidem nebo zvířatům, zapříčinili; opojné nápoje pijící, tabák kouřící-šňupající lidi, podle toho jak hluboce se poskvrnili, jinak přirozeně-posvátně čisté nitro své zhyzdili-znečistili-zatížili, anebo k zhyzdění-znečistění-zatížení jiných přispěli; sexuální síly a dary, které jinak stejně posvátné jsou, zneužívající, mařící, rozkošnicky ničící; a cizí nedávané věci beroucí, hrubším nebo subtilnějším způsobem k sobě přitahující anebo v myšlenkách po cizích věcech toužící lidi *naprosto spravedlivě potrestat a lidi Ctnosti následující naprosto spravedlivě odměnit*. Krátce řečeno: *Být na podkladě učení o pěti hříchích a pěti Ctnostech ke všem živoucím bytostem naprosto spravedlivým*.“ (s. 115–116)

„Vědomě-hříšné požívání masa, pití opojných nápojů, kouření tabáku se trestá zbavením nebo odnětím všech práv a ponížením v třídu sloužících.“ (s. 332)

2) *Problém kultury:*

„Dala-li Evropa svému duševnímu žití-bytí a činnosti-působnosti jméno ‚kultura‘ (agrikultur), nemohla mu ani lepšího jména dát. Je to vše pouze ‚kultura‘, tj. pěstování hmoty, těl krystalových, rostlinných, zvířecích, lidských a pěstování hrubých pocitů

---

1) Vzhledem k jisté formální specifčnosti jsou zde uvedené Maliarikovy texty graficky upraveny do běžného standardu.

zvířecko-lidských, je to skutečné pěstování hrubé hmoty až po možný nejjemnější útvar, formu v dosahu světa hrubé hmotnosti (třech smyslů) a hromadění kolem sebe a pod sebe této různě kultivované hmoty a pěstování radosti a potěšení, různých pocitů a nálad, vnitřních hnutí (v dosahu pěti smyslů) nad touto kulturní činností, prací a výkonností v hmotě a hlavně nad zabráním co největšího počtu kulturou pěstovatelných a vypěstovaných hrubo-hmotných předmětů pro sebe; je to, celá ta „kultura“, ponižující, služebnická a otrocká práce a působení šestého smyslu ve světě pěti smyslů a všeho toho, co citově nebo věcně-předmětně k panství a pod vládu pěti smyslů přísluší a patří.

Chce-li kdo výše stoupat, duchovnějším a jemnějším se stát, nejbližším krokem k tomu je vzdávat se hrubo-hmotného jmění, popřípadě – dosažen-li nejvyšší stupeň dokonalosti v této částce – vzdát se naprosto a v plné míře hrubo-hmotného jmění.

V držení hmoty nemožno se přece duchovním stát! Ani se vznášet, ani výše stoupat! Držení a přidržení se hmoty drží ducha na zemi v tvrdém a pro ducha bolestném sevření hmoty. ... Náramně těžké je kulturnímu člověku rozloučit se s hmotou. Vždyť vši svou bytostí srostl s ní! A přece se tak stát musí, chce-li se výše ubírat.“ (s. 296–298)

JÁN MALIARIK

Tri sto hriechov ľudských

1) Vzťah ke zvieratům a inkarnace:

„Naložiť zvieratú viacej než môže uniesť alebo utiahnúť: je iste veľký a ťažký hriech!! Nenasýtiť kravičku dobre a dosyta, ale mlieka chceť nadojiť plné hrotky, mnoho litrov – Nedať volovi, koničkovi a inému ťažnému zvieratú dostatočne sa nažrať, ale ťažkú, namahavú prácu po ňom požadovať a bičom mu sily a rychlosti dodávať: je nesvedomitosti, bezcitnosti hriešny hriech!! Taký nesvedomitý a bezcitný človek stane sa v budúcom živote sám koňom – volom a budú s ním jednať, jako on jednal s mladším bratom svojím: svereným mu koňom – volom atď. Chceš-li mať, o človeče krásny a ľahký budúci svoj život: obľahčuj aj Ty život svojích spolublížnych: ľudí aj zvierat!! Lebo: čo zaseješ: to žať budeš!!

...Ludia dobrí!! Buďte toho pamätliví!! A keď príjde na vás bolesť, utrpenie, kríž, bieda, zúfalstvo atď.: spomeňte si, že ste si to všetko svojimi vlastnými skutkami zaslúžili!! – že vás Zákon Božej Spravodlivosti našiel ... aže vás spravodlivo tresce!... Pripravujte si zavčasu dobrými, šľachetnými skutkami dobrý, požehnaný a blažený budúci život!!“ (s. 32–34)

2) Vegetariánství:

„Požívat mäso – je veľmi veľký hriech – je mnohonásobne ťažké previnennie!! Požívať mäso:

- a) je hriech proti Súcitnej Láske, ktorá nikdy žiadnej živúcej-cítiacej bytosti bolesť nespôsobí: BOH Láska Jest !! ...
Svätý František drahým zimným plášťom vykúpil ovečku – sestričku (je to jeho vlastný výraz!!) smýkanú na smrť a preto žalostne nariekajúcu!! ...
- b) je hriech proti právu na život!! Zviera má tak právo na svoj život, ako aj človek!! ... Tu nemožu byť vzorom dravé zvieratá!! Tu je vzorom sv. František a iní tomu podobní jemnocitní spasiteľovia!! ... Neposluchnete-li –: však uvidíte!!
- c) je hriechom proti pokroku zvierat!! Zviera je tu preto, aby pomocou svojich *päť smyslov sbieralo zkusenosti ... aby sa učilo a pomaličky zdokonaľovalo!!*. *Deje sa to u zvieratá ďaleko pomalšie, než u človeka, ale deje sa predsa!!*
- d) je hriechom proti telesnému zdraviu človeka samého, mäso požívajúceho!! Vo zvieracom tele je vždy viac než živých látok, baktérií, nemoc spôsobujúcich, než v plodoch rastlinných!! Potom nutno uvážiť, že zvieracie telo od okamžika smrti prechádza v hnieť!! Tj. od okamžika smrti sa tie neživé látky rapidne množia vo zvieracom tele!!
- e) je hriechom proti duševnej a morálnej čistote – je hriechom proti duševnému zdraviu mäso požívajúceho!! Požívaním zvieracieho mäsa asimiluje, prijíma duša človeka zvieracie vlastnosti a stáva sa zvieracom, namiesto jemnosti stáva sa vždy hrubšou a hrubšou, morálne tupejšou a tupejšou!! U ľudí mäso požívajúcich nemôže byť reč o mravnom pokroku!! Môže byť reč buď o veľkom zápase medzi dobrom a zlom – buď o hotovej už otupelosti – buď o surovosti!!

Ano: požívať mäso je veľkým hriechom! – je mnohonásobne ťažkým citelným previnením!!

Ani v tejto čiastke nesvobodno byť fanatikom!!

Za jedno: zviera sa mohlo v minulom a v minulých životoch svojich tak previniť, že musí teraz násilnou smrťou alebo iným ťažkým utrpením pykať!!

Ty však, kto toto tu v bázni Božej a rozumne čítaš a o všetkom čo čestný muž a mysliteľ uvažuješ ... *Odpusti* veľkomyselne zvieratú, dopustilo-li sa niečoho v minulosti proti tebe.

...Za druhé: príjde-li, ale skloní-li sa Spasiteľ do spoločnosti ľudí nevedomky mäso požívajúcich: nezačne zhurta káraním – žehraním a vnucovaním im vegetarizmu!! Prispôbi sa a pozvoľna ich osvecuje, vychováva, zjemňuje!! V službách DOBRA aj Zviera bude bohate odmenené!!

Za tretie: Má-li ten alebo onen Spasiteľ ‚Velké Poslanie‘... a není-li inak vyhnutia, podvolí sa aj požitiu mäsa!!

V takých prípadoch nemože a ani nesmie byť Spasiteľ posudzovaný nepovo-
lanými!!

On *Vie*: čo a ako robiť má!!

Za štvrté: DOKONALÉMU je ‚Avikalpa‘ – jeho telesné žitie aj ostatné zjavené
Bytie *všetko*!!

Za piate: Vegetarismus *má byť pestovaný*:

A. *s pochopením*

B. *a dobrovolne*!!

Inak je to bezcenný vegetarismus!!“ (s. 73–75)

3) *Vlastní výjimečnost a poslání*:

„... Vidíte a vedzte, že vy, tak jako teraz ste, *nemůžete a nesmiete* byť vodcami národov!!
A že teda fakticky do *Mojích Rúk* je na tú dobu vložený osud zemskeho ľudstva!!

JÁ to v hlbkej bázni Boží hovorím...

A: z otcovskej lásky k vám!!...

JÁ mám dnes morálne právo: súdiť vás ... učiť vás ... vychovávať vás ... a viesť
vás!! Blahoslavený *bude*: Kto posluchne!! ... A veľmi velice blahoslavený *bude*: Kto
zbožne posluchne!!“ (s. 82–83)

Summary

The beginnings of the Czech and Slovak environmental movement have presented a problem for Czech historians, Czech philosophers, and even Czech social scientists focusing on environmentalism itself. There has been no study available that would cover the late 18th and early 19th century and that would, in reference to nature and nature's value or protection, examine the first emerging signs of environmentalism, the influence of foreign authors or the gradual shift in emphasis from romanticism to herbatism or Hegelian idealism. Moreover, with one exception, no monographs have been published that would analyze environmentally-oriented Czech authors of the second half of the 19th century in ways other than as an aside to some other topic. The present book has only one aim – to open this neglected topic and pose questions that have not been thematized for more than a hundred years.

What then does our study bring? We lay one of the central stones in the mosaic of Czech environmentalism – Josef Durdík's *Pozor na lesy!* [*Beware of the Woods!*]. This book is discussed in Bohuslav Binka's analysis which, in comparison with another important 19th-century environmental author, John Ruskin, attempts to answer this question: what are the premises and the significance of Durdík's *Pozor na lesy!* [*Beware of the Woods!*], and what has been its influence in other areas? The analysis is followed by a reprint of Durdík's book whose first (and last) edition came out more than 140 years ago.

The second part of our study includes Petr Jemelka's analysis that covers authors from the beginnings of Slovak environmental thought, Jonáš Záborský and Ján Maliarik. Jemelka tries to show that Slovak environmental thought is not a derivative, and in many ways it is even ahead, of Czech environmental thought. Jemelka's analysis is also complemented by selections from the authors that are examined.

O autorech

Doc. Mgr. Bohuslav Binka, PhD. (1973) vystudoval filosofii a estetiku na Filosofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Na téže fakultě získal v roce 2002 titul Ph.D. v oboru filosofie. Za svou disertační práci s názvem *Analýza hlubinné ekologie* se stal laureátem Ceny Josefa Vavrouška v kategorii vědecko-výzkumné (disertační) práce, udělované Fakultou sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze a Fondem Petry a Josefa Vavrouškových. Od roku 2001 působí na Masarykově univerzitě, nejprve na Ekonomicko-správní fakultě, od roku 2004 na Fakultě sociálních studií, kde od roku 2012 vede Katedru environmentálních studií. V roce 2014 se habilitoval spisem *Slepé skvrny environmentální etiky*. V českém jazyce publikoval monografie *Analýza hlubinné ekologie*, *Environmentální etika*, *John Ruskin a příroda*, ve španělštině monografii *Ciencias sagradas – El redescubrimiento del metaconcepto de la verdad en una ciencia de finales del siglo XX*. K největším filosofickým a vědeckým zážitkům Bohuslava Binky patří četba knih Larryho Laudana, Imre Lakatose, Izeka Ajzena, pobyty na Glasgow University ve Skotsku a práce s dynamickým nákupním systémem na Masarykově univerzitě.

Prof. PhDr. Petr Jemelka, Dr. (1962) vystudoval filosofii, biologii a ochranu přírody na brněnské univerzitě. V současnosti přednáší filosofii, bioetiku a ekologii na PdF MU Brno a na FF UCM v Trnavě. Zabývá se environmentální etikou a zejména historiografií českého a slovenského filosoficko-environmentálního myšlení. Publikoval monografie *Racionalita a ekologická krize* (1999), *Environmentalismus v českém filosofickém myšlení 1. poloviny 20. století* (2002), *O přírodě, civilizaci, historii a dalším* (2005), *K filosofickým kontextům živé a neživé přírody* (s H. Pavličkovou, 2006), *Environmentalismus a slovenská filozofia* (se S. Lesňákem a A. Rozembergem, 2010).

Bohuslav Binka, Petr Jemelka
**Počátky českého a slovenského
environmentalismu – vybrané kapitoly**

Redakční práce Petra Orsáková

Jazyková korektura Zdeněk Granát

Ilustrace Jana Braná

V roce 2015 vydala Masarykova univerzita,

Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno, www.muni.cz

1. elektronické vydání

Neprodejné

<http://humenv.fss.muni.cz/>

www.muni.cz/fss/research/projects/17424

ISBN 978-80-210-7763-8

Počátky českého a slovenského environmentalismu – vybrané kapitoly

Bohuslav Binka, Petr Jemelka

Tato studie si klade za cíl představit počátky českého a slovenského environmentálního myšlení. V českém prostředí bohužel neexistuje práce, která by vznik českého environmentalismu mapovala od přelomu 18. a 19. století do dnešních dnů, či alespoň přiblížila české environmentálně zaměřené autory druhé poloviny 19. století jinak než jako pouhý přívěsek k odlišné tematice. Rádi tento dluh alespoň částečně napravujeme.

Kniha začíná analýzou knihy Josefa Durdíka *Pozor na lesy!*, kterou lze považovat za centrální dílo českého environmentalismu 19. století. Na analýzu Durdíkova díla a komparaci s Johnem Ruskinem, dalším významným environmentálním autorem 19. století, navazuje přetisk samotné Durdíkovy knihy. Druhou část naší práce zahajuje studie Petra Jemelky, mapující autory počátků slovenského environmentálního myšlení Jonáše Záborského a Jána Maliarika. I studii Petra Jemelky doplňují vybrané texty zkoumaných autorů.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Tato publikace vznikla v rámci projektu OP VK s názvem „Internacionalizace, inovace, praxe: sociálně-vědní vzdělávání pro 21. století“ s registračním číslem CZ.1.07/2.2.00/28.0225.

muni
PRESS